

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

V. Cilt

I. Sayı

SIVAS - 2001.

C.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof.Dr.Ali YILMAZ (Dekan)

Editör

Prof.Dr.Nevzat Y. AŞIKOĞLU

Yayın Kurulu

Prof.Dr.Ali YILMAZ (Başkan)

Prof.Dr.Nevzat Y. AŞIKOĞLU

Doç.Dr.Hakkı AYDIN

Doç.Dr.Ramazan BOYACIOĞLU

Doç.Dr.Ali AKPINAR

Danışma ve Hakem Kurulu

Adı ve Soyadı	Üniversitesi
Prof.Dr.Abdullah AYDINLI	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Ahmet ÖNKAL	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Ahmet Saim KILAVUZ	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Ahmet UĞUR	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Avni İLHAN	Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Beşir GÖZÜBENLİ	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Beyza BİLGİN	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Erol AYYILDIZ	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Ethem CEBECİOĞLU	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Halit ÜNAL	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Hayatı HÖKELEKLİ	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Hüseyin PEKER	Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Hüsrev SUBAŞI	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.İbrahim SARMIŞ	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.İrfan AYCAN	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.İsa DOĞAN	Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.İzzet ER	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Lütfullah CEBECİ	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Mehmet BAYRAKDAR	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Mualla SELÇUK	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Murtaza KORLAELÇİ	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Mustafa KARA	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Sabri HİZMETLİ	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Sadık KILIÇ	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Şerafettin GÖLCÜK	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Mehmet AKKUŞ	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Zekeriya KİTAPCI	Selçuk Üniversitesi Fen-Ed.Fakültesi
Doç.Dr.Ahmet Nedim SERİNSU	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Ahmet Turan YÜKSEL	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Ali DERE	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Bünyamin EROL	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Cemal TOSUN	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Faruk BEŞER	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.M.Emin ÖZAFŞAR	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.İsmail Hakkı ÜNAL	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof.Dr.Recep KILIÇ	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Şamil DAĞCI	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Tahir YAREN	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr.Yılmaz CAN	Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi
Yrd.Doç.Dr.Ruhi KALENDER	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Not: Fakültemiz öğretim üyeleri Danışma ve Hakem Kurulu'nun tabii üyesidirler

FAKİRLİK VE ZENGİNLİKLE İLGİLİ HADİSLER ÜZERİNE BİR DENEME

Yrd. Doç. Dr. Saffet SANCAR*
XXI*

Anahtar Kelime : Fakirlik, Zenginlik, Zühd

İslâm dini, dünya ve âhiret dengesinin kurulmasını ister, tek taraflı olarak ne sadece dünyayı, ne de sadece âhireti düşünür. Ahiret için dünyanın terk edilmesine karşı olduğu gibi, dünya için âhiretin terk edilmesine de karşıdır. Her ikisine de gereken önemi vermekte ve her iki dünya için insanın çalışmasını istemektedir. Dünya çalışma ve yolculuk yeri olan, ahiret ise dünyada yapılanların karşılığının, yani mükafaat ve cezânın görüldüğü yerdir, orada çalışma yoktur. Hz. Peygamber müslümanların mânen olduğu gibi, maddeten de güçlü olmalarını ve ilerlemelerini istemektedir. İslam dini tembelliği ve uyuşukluğu kabul etmediği gibi, aksine o, dinamizmi ve aksiyoner olmayı tavsiye etmektedir. Bugün İslâm dünyasının dünya konjunktürü içerisinde ezilmişliğinin ve geri kalmışlığının kökeninde İslâm'ın benimsemediği ve bazı müslümanlar tarafından yanlış anlaşılan fakirlik anlayışının olup olmadığı ciddi manada araştırılmalıdır.

Fakirliği ve yoksulluğu esas alan, fakirliği öven ve fakirliğin zenginliğe karşı üstün olduğunu öngören bir din veya bir ideoloji (dünya görüşü) düşünelim. Bu durumda dünya üzerinde yaşayan bu din ve ideoloji mensuplarının karşılaştığı problemleri ve sorunları göz önüne getirelim. Öncelikle böyle bir milletin, dünya milletlerine karşı ayakta durması mümkün değildir. Böyle bir dinin mensupları sürekli başkalarına muhtaç olacak, başkalarına el açacak, sefâlet içerisinde onur ve şahsiyetini koruyamaz bir halde yaşamaya mahkum olacaktır. Böyle bir toplum siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel bağımsızlığını koruyamayacağı gibi başka milletlerin hegemonyasına girecek ve başkalarının esiri ve kölesi olacaktır. Aynı zamanda namus ve iffetini de koruyamayacak, dinin gereklerini de yerine getiremeyecektir. Köle ve esir bir toplum oluşturmak isteyen, fakirliği esas alan bir dünya görüşü oluşturması yeterlidir. Çünkü bir milletin fakir ve yoksul olması demek başkalarının boyunduruğu altına girmesi ve köle toplum olması demektir. Dolayısıyla özgürlüğü ve bağımsızlığı savunan evrensel ve fitrat dini olan İslâm dininin böyle bir hayat felsefesini kabul etmesi ve mensuplarına böyle bir olumsuzluğu öngörmesi düşünülemez. Ancak İslâm dinini yanlış anlayan bazı çevreler, fakirliğin övülmesi, zenginliğin yerilmesi konusunda gerçeklerle bağdaşmayan tutarsız ve asılsız bazı görüş ve yorumlar ileri sürmüşlerdir. Onların bu tür yanlış görüş ve yorumlarını İslâm'a maletmeğe kimsenin hakkı yoktur.

Günümüzde Peygamber'in anlaşılması konusunda mevcut olan yanlışlardan biri de, Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca fakir, yoksul ve muhtaç bir kişi olarak ve hiç zenginlik yüzü görmemiş, varlık sahibi olmamış, sürekli maddi sıkıntı içinde yaşamış bir insan gibi gösterilmiş olmasıdır ki, bu, tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Te'vil ve teşfire muhtaç bazı hadislerden -zâhir ve lafizlarına

bakılarak- veya bazı uydurma hadisler esas alınarak fakirliğin zenginlikten efdâl olduğu görüşünü çıkaranlar olmuştur. Bunun neticesinde sosyal bir problem olan fakirlik ile İslâm özdeşleştirilmeğe çalışılmıştır. Özellikle bu görüşleri sâfilerin daha çok savundukları gözlenmektedir.

Bu makalemizde fakirlik ve zenginlikle ilgili belli başlı hadislerin kritiğini yapmağa çalışacağız. Hz.Peygamber'in ömrü boyunca fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini, fakirliğe karşı olan tutumunu ve fakirliğin üstün olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

I-FAKİRLİKLE İLGİLİ HADİSLER

Kaynaklarda kimlere fakir ve miskin denileceği konusunda çeşitli tanımlar yapıla gelmiştir. Bu konuda farklı görüşler olsa da genel olarak nisab miktarı malı olmayan ve aslî ihtiyaçlarını karşılayamayan kimselere fakir, hiç malı olmayan ve dilenmek zorunda kalan kimselere de miskin denileceği ifade edilmiştir. ¹ Bu duruma göre miskinler, fakirlerden daha muhtaç durumda olan kişilerdir.

İster bâtil dinlerde olsun isterse semâvî dinlerde olsun insanları fakirliğe çağırarak, fakirliği öven ve takdis eden kimseler olmuştur. Zira fakirlik —onların iddialarına göre- vücuda eziyet için bir sebeptir. Vücuda eziyet ise ruhun yücelmesine vesiledir. Bu düşünce Hind fakirizmi, İran manihaizmi, Hristiyan ruhbanlığı gibi, müslümanların hayatta temas ettikleri dinlerden, İslâm kültürüne karışmış ve onun duruluğunu bozmuş olan yabancı kültürlerin tesiri ile bazı müslüman mutasavvıfların arasında da yayılmıştır. ² Kur'ân'da yer alan fakirlikle ilgili kelimeler maddî ve manevî ihtiyaç anlamında kullanılmıştır. Manevî anlamda bütün insanlar fakir ve Allah'a muhtaç olup, zengin olan yalnız Allah'tır. Bu anlamdaki fakrın insanın temel niteliklerinden biri olduğu hususunda görüş birliği vardır. Söz konusu âyetlerin çoğunda ise maddî anlamdaki fakirlik üzerinde durulmuş ve bununla ilgili açıklamalar yapılmıştır.³ Bizim üzerinde duracağımız fakirlik maddî fakirlik olup, sâfilerin üzerinde çokça durdukları manevi fakirlik değildir. ⁴

Hız.Peygamber'in fakirlikle ilgili söylemiş olduğu hadislerine geçmeden önce Hız.Peygamber'in, bu hadisleri hangi ortamda, hangi şartlarda ve niçin söylediği üzerinde durmanın hadis muhtevalarının ve vermek istedikleri mesajların daha doğru anlaşılması açısından önemli olduğu kanısındayız. Hız. Peygamber'in peygamberliğinin ilk 13 yılını Mekke'de çok zor şartlar altında geçirdiğini biliyoruz. Bu dönemde inananlar mallarından emin olamadıkları gibi, canlarından da emin ve güven içerisinde değillerdi. Ve ilk müslümanlar arasında fakir, köle ve varlıksız insanlar çoğunlukta idi. Üç yıl yaşadıkları ekonomik ve sosyal ablukayı da bu arada hatırlamak gerekir. Hicretten sonra başlayan Medine hayatı da gurbet hayatı olduğu için özellikle ilk yıllar oldukça sıkıntılı geçmiştir. Hicret edenler, Mekke'de evini,

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bk., Ebû Ubeyd, Kitâbu'l-Emvâl, sh., 562-563, terc., Cemalettin Saylık, Düşünce Yay., İst., 1981.

² Yusuf el-Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, sh., 11-12, terc. Abdülvahhâb Öztürk, Nur Yay. Ank. 1975.

³ Uludağ Süleyman, "Fakr maddesi", D. İ. A., XII, 132, İst., 1995.

⁴ Sâfilere göre fakirlik iki türdür: a) Fakr-ı sâfî (maddî fakirlik): Kişinin malı mülkü olmaması. b) Fakr-ı manevî: Kişinin kendisini mutlak surette hakta muhtaç bilmesi, katında varlıklı olmak ile yoksul olan hallerinin bir ve eşit olması; olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesi. Sâfilere göre önemli ve değerli olan manevî fakirliktir. Bk. Uludağ Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, sh., 184, Marifet Yay., İst., 1977. Ayrıca bk. İsmail Ankaravî, Minhâcî'l-Fukara (Fakirlerin Yolu), sh., 32, terc., Saadetin Ekici. İnsan Yay., İst., 1996.

bağını, bahçesini, iş yerini topyekun her şeyini bırakarak yeniden bir hayata başlamışlardır. Hicretle birlikte Medine’de âdeta nüfus patlaması olmuştur. Kısa bir süre sonra da savaşlar başlamıştır. Ali Yardım bu duruma şöyle işaret eder: “Mekke’nin müslüman ahâlisinin büyük çoğunluğu, bütün gayr-ı menkullerini bırakarak, bir tek canları ile Medîne’ye gelmişlerdir. Neticede, Medîne’de birden bire bir nüfus patlaması baş göstermiştir. Böylece, yerli halkın zâten kıt kanâat olan geçim mücâdelesine, bir o kadar da işsiz güçsüz, evsiz barksız göçmen ilâve edilmiştir. Göç, toplumun bütün sosyal ve iktisâdî dengelerini alt üst eden dehşetli bir olaydır.”⁵ Asr-ı Saâdet dönemi Medîne’inde, akla hayâle gelenin de fevkinde bir kıtlık ve kuraklık hüküm sürmüştür. Bu durumu, özellikle hadis kitaplarının “Duâlar” bölümü ile, “İstiska” (yağmur duâsı) bahislerinde yakînen görmek mümkündür. Medîne’de zarûfî temel gıdâ maddelerinin te’mininde güçlük çekilmiştir. Yiyecek kuru ekmeğ bulamayanların sayısı, varlıklı âilelerden daha çoktur. Üretimle tüketim arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır ki, kısa vâdede alınacak tedbîrlerle bu uçurumu kapatmak mümkün olmamıştır.⁶ Bu olumsuz şartların üstesinden gelebilmek için Medine’de zor durumda kalan muhâcirlerin durumlarını iyileştirmeye yönelik olarak Hz.Peygamber, onlarla ensar arasında bir kardeşlik anlaşması gerçekleştirdi. Anlaşma Rasûlullah’ın Medine’ye varışından beş ay sonra yapılmıştı. Varılan anlaşmaya göre, 186 muhâcir âilesi aynı sayıdaki ensar âilesinin yanına yerleştirildi. Muhâcirler bu gönül-kardeşlerinin bağ ve bahçelerinde çalıştılar. Bu durum, hicrî 7. yılda Hayber’in ele geçirilmesine kadar devam etmiştir.⁷

Hz.Peygamber döneminde -bilinmesi gereken başka bir husus da- fakirler, yoksullar, köleleler, yetimler hakir görülüyor, aşağılanıyor, alay ediliyor ve onlara değer verilmiyor olmasıdır. Âdeta onlar ikinci sınıf muâmelesine tâbi tutuluyordu.⁸ Özellikle müşrikler, Hz.Peygamber ile görüşecekleri zaman onların da orada bulunmalarını hiç istemezlerdi.⁹ Dolayısıyla üstünlüğün iman ve takvada olduğu mesajını aktaran Peygamber, onların yanında yer almış ve onlara insanca muâmelede bulunmuştur. Onları iman ve takvalarından dolayı övmüş, değer vermiş ve üstün görmüştür. Örneğin bir hadiste Hz.Peygamber bu durumu şöyle anlatır: “Size cennetlikleri bildireyim mi? Onlar hem zayıf oldukları hem de halk tarafından zayıf görülükleri için kimsenin önemsemediği ve fakat şöyle olacak diye yemin etseler, isteklerini Allah’ın gerçekleştireceği kimselerdir.”¹⁰ Burada Hz.Peygamber, fakirleri Allah katındaki manevi derecelerinden dolayı övmektedir Aşağıda vereceğimiz bu konu çerçevesinde yer alan hadisleri değerlendirirken bu durumu göz ardı etmememiz gerekir. Yine Hz.Peygamber’in fakirlerin gözetilmesi ve onlara değer verilmesiyle ilgili olarak şu hadisini de zikredebiliriz: “Yemeğin en kötüsü zenginlerin dâvet

⁵ Yardım Ali, Peygamberimizin Şemâli, sh., 441, ErkanYay., İst., 1998.

⁶ Yardım Ali, a.g.e. sh., 443.

⁷ Yeniçeri Celal, “Hz.Peygamber Âilesinin Gelirleri, Geçimi ve Bıraktığı Miras”, sh., 364 (tebliğ), Hz.Peygamber ve Âile Hayatı (sempozyum), İSAV, İlmî Neşr., İst., 1989. Ayrıca bk. Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I, 116, terc. M. S. Mutlu, S. Tuğ, Yağmur Yy. İst., 1965.

⁸ Fahrüddîn er-Râzî, Mefâtihu’l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr), V, 49, terc. heyet, Akçağ Yay., İst., 1988.

⁹ Örneğin şu âyet-i kerime bu tür bir olay üzerine nâzil olmuştur: “(Ey Muhammed!) Rablerinin rızasını dileyerek sabah akşam O’na ibâdet edenlerle birlikte sabret. Sakın dünya hayatının aldatıcı zinetine kapılıp gözünü onlardan ayırma. Kötülük yapacağını bildiğimiz için kalbini bizi anmaktan uzaklaştırdığımız, arzularının kölesi olmuş, işi gücü haddi aşmak olan kimseye sakin uyma.” Kehf, 18/28. Ayrıca bk. İbn Mâce, Sünen, Zühd, B. 7, thk., Muhammed Fuad Abdûlbaki, Darü’l Fikir, trs.

¹⁰ Buhârî, Sahîh-i Buhârî, Eymân, B. 9, Tefsir, B.68/1, Edeb, 61, Çağrı Yay., 2. Bsk., İst. 1982; Müslim, el- Câmîu’s-Sahîh, Cennet, H.No: 47, thk. M. F. Abdûlbaki, Darü lhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Lübnan, 1375/1956; Tirmizî, Sünenü’t-Tirmizî, Cehennem, B.13, thk. Ahmed Muhammed Şakîr, M. F. Abdûlbâkî, I. Adve Avad, Kahire 1357/1938. Ayrıca bk. İbn Mâce, Zühd, B. 4.

edilip fakirlerin terkedildiği velime yemeğidir.”¹¹ Dolayısıyla hadislerde fakir ve yoksul kişiler her zaman korunmuş, kollanmış ve onlara değer verilmiştir.

Şimdi ilk bakışta fakirliğin övüldüğü veya ön plana çıkarıldığı intibahı veren bazı hadisler üzerinde durmak istiyoruz:

“Cennet’in kapısında durup baktım. Bir de gördüm ki, içeri girenlerin çoğu miskinlerdi (yoksullardı). Zenginler ise hesap vermek için alıkonulmuşlardı. Cehennemlik olduğu kesinleşenlerin de ateşe girmesi emrolunmuştu.”¹² Dünya nüfusu içerisinde zenginlerin fakirlere kıyasla oranı oldukça düşüktür. Dolayısıyla fakirlerin, miskinlerin cennetteki oranının zenginlere kıyasla daha fazla olması gayet doğaldır.¹³ Ancak zenginlerin az olacağı manası da anlaşılmalıdır. Öte yandan hadiste zenginlerin mal ve servetlerinin hesabının çetin ve zor olacağı vurgulanıyor. Şu da bilinmelidir ki, bir insan salt fakirliği sebebiyle cennete gitmez. Allah’ın rızasını kazanan ve manevi özellikleri sebebiyle cenneti hak etmektedir.

“Çiftlik ve akar edinerek dünyaya rağbet etmeyin.”¹⁴ Manevi değerleri ve manevi sorumlulukları unutturcasına, dünyaya ve içindeki varlıklara aşırı bir bağlılıkla rağbet etmeyin demektir.

“Dünya ve dünyalıklardan yüz çevir ki, Allah seni sevsin; halkın elinde olandan yüz çevir insanlar seni sevsin.”¹⁵ Burada da Peygamberimiz kişinin, dünyaya aşırı bir şekilde bağlanmaması gerektiğini vurgulamak istiyor. Yoksa dünyanın ve nimetlerinin terkedilmesi, inzivaya çekilmesi manası anlaşılmalıdır. Aynı zamanda tok gözlülüğe ve gönül zenginliğine işâret vardır.

H.z.Peygamber, kendisini sevdiğini –üç defa- söyleyen bir sahabeye şöyle der: “Eğer beni seviyorsan, o halde fakirliğe karşı kendine bir zırh hazırla. Çünkü fakirlik, beni sevene yüksekte inen bir selden daha çabuk ulaşır.”¹⁶ H.z.Peygamber bununla âdete şunu söylemek istemiştir: Beni seveceksen, benimle beraber olacaksan, o zaman İslâm davasından dolayı benim başıma gelecek olan tehlikelere, sıkıntılara, zorluklara ve problemlere dayanmalısın ki, bunlar senin de başına gelebilir. İşte bu sıkıntılardan birisi de başa geldiği zaman sabredilecek, isyan edilmeyecek olan fakirliktir.

“Dünya tatlı, göz kamaştırıcı ve çekicidir. Allah onu sizin kullanmanıza verecek ve nasıl davranacağınıza bakacaktır. Dünyaya aldanmaktan sakının, kadınlara kapılmaktan korunun. Çünkü İsrailoğullarında ilk fitne kadınlar yüzünden çıkmıştır.”¹⁷ Kişi, dünyanın ve kadının çekici câzibesine karşı kendini kapıtararak gayr-i meşru yola düşebilir. Gayr-i meşru yollara düşülmemesi için Peygamberimiz burada uyarı ve ikaz vazifesini yerini getiriyor. Yoksa dünyanın veya kadının kötülenmesi, aşağılanması, onlara kötü gözle bakılması veya onların terkedilmesi söz konusu değildir. Aşağıdaki hadisi de aynı istikamette anlamak gerekir.

¹¹ İbn Mâce, Nikâh, B. 25.

¹² Müslim, Zikir, H.No: 93. Ayrıca bk. Buhârî, Rikâk, B. 16, 51, Nikâh, B. 87-88, Bedü'l-Halk, B.8; Tirmizî, Cehennem, B.11.

¹³ Bk., İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, XI, 337, Mektebetü Dâri's-Selâm, Dmeşk, 1997.

¹⁴ Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyler. Tirmizî, Zühd, B.20. Ayrıca bk., Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 377, 426, 443. Çağrı Yay., İst.,1982,(ofset).

¹⁵ Zevâid'de hadisin isnâdında geçen Hâlid b. Amr'ın zayıf olduğu hatta uydurmacılıkla ithâm edildiği ifade edilmektedir. Bk. İbn Mâce, Zühd, B.1.

¹⁶ Hadis hasen garibdir. Tirmizî, Zühd, B. 36.

¹⁷ Müslim, Zikir, H.No: 99. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten.B.26; İbn Mâce, B.19.

“Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından (gönlünüzü onlara kaptırmanızdan) korkuyorum.”¹⁸ İstikbâle matuf olarak söylenmiş olan bu hadiste ileride elde edilecek zenginliğin risklerine karşı uyanık olunması, zenginliğin yoldan çıkarıcı bir unsur olmaması vurgulanıyor. Hz.Peygamber’in bazı uyarıları bu açıdan değerlendirilmelidir.

“Şüphesiz her ümmetin bir fitnesi vardır, ümmetimin fitnesi (imtihan vesilesi) de maldır.”¹⁹ Aynı şekilde fitne kelimesi Kur’ân’da da şöyle geçer: “Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan (fitne) sebebidir ve büyük mükafaat Allah’ın katındadır.”²⁰ “Fitne” kelimesi âyette geçtiği gibi hadiste de imtihan manasında kullanılmaktadır. İnsan bu dünyada çok çeşitli şekillerde imtihan edilmektedir. Mal, evlat, servet, makam ve şöhrat kısaca insanoğlu, kendisine emânet edilen her şey (dünya nimetleri) ile imtihan edilmektedir.

“Muhâcirin fakirleri, onların zenginlerinden cennet’e 500 sene önce girerler.”²¹ Başka bir rivâyette de 40 yıl önce girecekleri ifade edilmektedir.²² İki hadiste geçen farklı rakamlar üzerine değişik yorumlar yapılmıştır. Örneğin, bu iki hadis arasındaki rakam farkı, bunların tahdit değil, çokluk ifade etmek amacıyla kullanılmış olduğu yorumu yapılmış ve bu şekilde araları te’lif edilmiştir.²³ Yani buradaki rakamlar kesretten kinâye olarak düşünülmelidir. Muhteva yorumlarında da farklı görüşler söz konusudur. Hadislerde temel nitelik olarak, sabreden fakirlerle, varlıklı olmanın gereğini yerine getiren dürüst ve şükreden zenginlerin öne geçirildiğini görürüz. Buna göre her fakirin her zenginden daha önce cennete gireceği gibi bir genel hükme varılması söz konusu olamaz. Cennete en son girecek nice fakir bulunduğu gibi, cennete ilk girecek olan nice zengin de vardır. Çünkü Peygamberimizin doğru ve güvenilir tüccarın peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte haşrolunacağına dâir hadisini²⁴ ve benzer rivâyetleri de hatırdan çıkarmamak gerekir. Dolayısıyla fakirliğin övüldüğü şeklinde bir mana anlaşılmalıdır.²⁵ İbn Hazm (ö.456/1064) muhâcir fakirlerinin cennete zenginlerden önce girmelerinin sebebini fakir olmalarına değil de, amellerinin daha fazla oluşuna bağlamaktadır.²⁶ Mal ve servete sahip olmayan fakirlerin, hesap verecekleri dünyalıkları olmadığı için cennete zenginlerden önce girecekleri konusunda yorum yapanlar da vardır. İbn Teymiyye (ö.728/1328) fakirlerin önce cennete girmelerini şöyle izâh eder: Fakirler, cennete zenginlerden önce girecekler, çünkü onların hesap verecekleri malları, servetleri yoktur. Zenginler ise mallarının ve servetlerinin hesabını verecekler, nereden kazanıp nerede harcadıkları sorulacağından dolayı gecikirler. Ancak cennete girdikten sonra haseneleri daha fazla ise fakirlerden dereceleri daha üstün olur. Nitekim zengin nebîler, sıddıklar ve diğerleri haseneleri fazla olduğu için fakirleri

¹⁸ Buhârî, Zekât, B.47, Cihâd, B.37; Müslim, Zekât, H.No:121-123.

¹⁹ Tirmizî, Zühd, B. 26.

²⁰ Enfâl, 8/28.

²¹ Tirmizî, Zühd, B. 37. Ayrıca bk., Ebû Dâvûd, İlim, B.13; İbn Mâce, Zühd, B. 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 296,343.

²² Müslim, Zühd, H.No: 37; Tirmizî, Zühd, B. 37; Dârimî, Rikâk, B. 118.

²³ Canan İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, VII, 445. Akçağ Yay., Ank., 1988. Âyetle göre 500 senelik zaman dünya hesabına göre olup, bu süre âhirete göre yarım gündür. “Muhakkak ki Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir.” ki, bu da dünya hesabıyla 500 sene. âhret hesabıyla yarım gün olacağı ifade edilmektedir. Bk. Tirmizî, Zühd, B. 37. Âyet için bk., Hac, 22/47.

²⁴ Tirmizî, Buyû, B. 4. Ayrıca bk., İbn Mâce, Ticârât, B. 1.

²⁵ Nevevî, Riyâzû’s-Sâlihîn, III, sh., 237, terc ve şerh..M. Yaşar Kandemir-İ. Lütfi Çakan-R. Küçük, Erkam Yay., İst., 1997.

²⁶ 243. dipnota bakınız.

gececeklerdir.²⁷ Dolayısıyla İbn Teymiyye, fakirlerin cennete önce girmelerinin sırf fakirliklerinden dolayı olmayıp hesaplarının az oluşundan, zenginlerin gecikmelerinin sebebini de zenginlikten dolayı olmayıp mal ve servetlerinin hesabını vermelerinden dolayı olduğunu ifade eder.²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) de benzer bir yorum yapmaktadır: Hadis, her ne kadar fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceklerine delâlet ediyorsa da, fakirlerin derece ve makamda zenginlerden üstün olduğuna delâlet etmez. Şükreden zengin ile adaletli hükümdar hesap vermek için cennete girmekte geç kalsa da cennete girince derecesi ve makamı daha yüksek olur.²⁹ Fakat cennete girdikten sonra bunların makamları önce cennete girmiş olan fakirlerin makamlarından daha yüksek de olabilir. Abdurrahman b. Avf'ın (ö.32/652) malının çokluğundan dolayı hesap vermesi için geciktirilmesi, sonra da Rasûlullah ve arkadaşlarına katılması, onun mertebesinin noksanlığını gerektirmediği gibi, İslâm dinini kabulde önde gelenlerden olmasına ve cennet ile müjdelenmişlerden olmasına mani değildir.³⁰

Zaman zaman görünürde dünyayı zem eden veya bu intibâı veren bazı hadislerle de hadis kaynaklarında rastlamaktayız:

“Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değersizdir (melundur). Dünyada olanlar (mal mülk) de kıymetsizdir. Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ve O'na yaklaşırın şeylerle, öğretici ve öğrenici olmak müstesnadır.”³¹

“Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfîre dünyadan bir yudum bile su içirmezdi.”³²

Bu ve buna benzer hadislerin izahını ve açıklamasını da doğru yapmak gerekir. Allah katında değersiz ve kıymetsiz olan dünya, çirkefliliklerle, haramlarla, çirkinliklerle, isyanlarla dolu olan bir dünyadır. Kulluğun olmadığı, âhretin unutulduğu dünya, Allah'ın beğenmediği, hoşnut olmadığı ve gazabını celbeden bir dünyadır. Allah katında dünya, manevi değerlerle ancak kıymet kazanmaktadır. Allah bizi seviyorsa O'nun yolunda oluşumuzdan ve O'na kulluk görevini yapmamızdan dolayıdır. Bu iki hadisi de bu doğrultuda anlamak gerekir. Nitekim şu âyet de bu görüşümüzü desteklemektedir: “Rasûlüm de ki: duânız (ibâdetiniz) olmadıktan sonra Rabbim size ne diye değer versin? (Size haber verdiklerimizi) yalanladınız, Bu yüzden azab yakanızı bırakmayacak.”³³

Dünya âhret kıyaslaması yapılarak oradaki nimet ve mükafaatlara, oradaki ceza ve sıkıntılara kıyasla Hz. Peygamber şu hadisi söylemiştir: “Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir.”³⁴ Mü'min, dünya hayatında arzu ve isteklerini sınırlamak, kendini kontrol etmek, belirli kurallara uymak ve nefsini dizginlemek mecburiyetindedir. Kâfir için böyle bir durum söz konusu değildir.

²⁷ Bk. İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâi İbn Teymiyye, XI, 21, 69, 127-128, tertib: Abdurrahman Muhammed b. Kâsım, Mektebetü'l-Maârif, Ribâd, Mağrib, trs.

²⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., XI, 121.

²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler (Uddetü's-Sâbirin ve Zehîratü's-Şâkirin), sh., 182, 189, terc., Zeynelâbidin Tatlıoğlu, İnsan Yay., İst., 1989.

³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., sh., 189.

³¹ Hadis hasen garibdir. Tirmizî, Zühd, B. 14; İbn Mâce, Zühd, B.3.

³² Tirmizî, Zühd, B. 14. Ayrıca bk. İbn Mâce, Zühd, B.3.

³³ Furkan, 25/77.

³⁴ Müslim, Zühd, H.No: 1; Tirmizî, Zühd, B. 16; İbn Mâce, Zühd, B. 3. Hadisin benzer açıklaması için bk. Nevevî, Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, IX, 294, 4. bsk., Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1997; Aliyyü'l-Kâri, Mirkâtü'l-Mefâtiş Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, IX, 101-102, thk., Sıdkı Muhammed Cemil Attâr, Beyrut, 1994.

Yine dünya âhîret kıyaslaması yapılarak âhîretin sonsuzluğu, sınırsız nimetleri, dünyanın geçiciliği ve sıkıntılı karşılarında Peygamberimiz: "Allahım! Gerçek hayat sadece âhîret hayatıdır." diyerek³⁵ âhîret hayatının unutulmamasına ve ihmal edilmemesine işâret etmektedir. Dünya hayatının, ebedî olan âhîret hayatına tercih edilmemesi vurgulanmaktadır.

Bazı âyet ve hadislerde dünyanın aşağılandığı bir gerçektir. Fakat Kur'an'da aşağılanan dünya, onun dış görünüşü ve nimetlerinden istifade ciheti olmayıp, ona karşı taşınan niyet ve tavrıdır. Mal-mülkle ilgilenmenin herhangi bir sakıncası yoktur. İç âlemimize hükmetmeye ve bizi esâreti altına almaya kalkmadıkça, dünyanın yiyecek, içecek vb. nimetlerinden istifâde etmek yasak değildir. Hatta böyle bir yasaklık iddiasını Kur'an, ağır ve iğneleyici bir ifâde ile reddeder.³⁶ Kur'an'da dünya nimetlerinden uzak kalınmaması ve bu nimetlerin terk edilmemesi konusunda şu âyetler dikkat çekicidir: "De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti?"³⁷ "Ey iman edenler Allah'ın size helâl ettiği o temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Normal sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez."³⁸ Hamdi Yazır bu son âyetin tefsirinde şu yorumu yapar: "Ne Allah'ın nimetlerini beğenmemek, onlardan kaçınmak gibi nankörlük ve ne de bu dünya nimetlerini gaye zannedip Allah'tan ve âhîretten gaflet ederek hırs ve şehvete esir olunuz."³⁹

Dünya hayatının oyun, oyalanma, süslenme, övünme, mal ve çocuk sahibi olma yeri olduğunu gösteren âyet⁴⁰ ve hadisler, bize hayatın sadece bir yönünü anlatmaktadır. Bu tarz değerlendirmeler, bu hayatın amel ve kesb hayatı olduğunu iptal etmez. Aksine dünya hayatını tarif ve tasvir eden âyetler, insanın dünya hayatına amel ve kesb açısından daha bir önem vermesini hatırlatır. Kısaca insanın aldatici bir geçinme olan dünya hayatında amele ve kesbe gereken değeri vermesi, söz konusu ettiğimiz âyetlerde ifade edilmektedir.⁴¹ Hadislerde dünyanın yerilmesi dünyadaki insanların yaptıkları işlere bağlıdır. Zira dünya cennete ve cehenneme giden bir köprüdür. Dünyanın yerilmesi, kötülüklerin, insanlara galip gelmesinden dolayıdır.⁴² Allah, insanları mallarının ve çocuklarının kendi zikrinden alıkoymasından sakındırmıştır. Her kimi, malı ve çocukları Allah'ın zikrinden alıkoyarsa, işte gerçekten zarar ve ziyanda olan o kimsedir.⁴³

Yukarıda metinlerini verdiğimiz hadislerden Hz.Peygamber'in, fakirliği zenginliğe tercih ettiği şeklinde bir görüş ve yorum, kesinlikle çıkarılmamalıdır. Hz.Peygamber, sözü edilen fakir insanların fakirlikleri sebebiyle utanmamaları

³⁵ Buhârî, Rikâk, B. 1, Cihâd, B. 33, 110, Menâkıbu'l-Ensâr, b. 9, Megazi, B.29; Müslim, Cihâd, H.No: 126. Ayrıca bk. Tirmizi, Menâkıb, B. 56; İbn Mâce, Mesâcid, B. 3.

³⁶ Coşkun Ahmed, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Âhirete Bakışı", sh., 281, E.Ü.I.F.D., sayı: 4, Kayseri,1987 ; Şâtıbî el-Muvâfakât'ında Teâruz ve Tercih bölümünde dünyanın lehinde ve aleyhinde vârid olan âyetleri bir araya getirerek konuyu teâruz açısından tahlil etmekte ve bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Geniş bilgi için bk. Şâtıbî, el-Muvâfakât, IV, 307-314, terc. M. Erdoğan, İz Yay., İst, 1990.

³⁷ A'râf,7/32.

³⁸ Mâide,5/87.

³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, III,1799, Eser Kitabevi., İst. trs.

⁴⁰ Fahrüddin er-Râzî'ye göre, Hadîd sûresi 20.âyetinde geçen dünyanın oyun ve eğlence oluşu kâfirler için olduğu söylene de aslında bu âyet, mü'min ve kâfir hakkında umûmî bir ifadedir. Bk. Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., IX, 395-396.

⁴¹ Gölcük Şerafettin, Kur'an'da İnsanın Değeri, sh., 93, Pınar Yay.,İst.,1983.

⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e.,sh., 204.

⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., sh., 206. Âyetler için bk., Münâfikûn. 63/9; Nûr, 24/37.

gerektiği şuurunu onlara vermeye çalışmış, onurlu, şerefli bir şekilde yaşamalarını tavsiye etmiş, onları sürekli teselli etmiş ve moral vermiştir. Hadislerde anlatılmak istenilen esas husus; fakirin horlanmaması, itilip kakılmaması, onların korunması, haklarının gasb edilmemesi, yedirilip içirilmesi, korunup kollanması, ihtiyaçlarının karşılanması, şeref ve haysiyetleriyle yaşama imkanına kavuşturulmasıdır. Hz.Peygamber'in bu tavsiyelerinden ve moral verici tesellilerinden onun, fakirliği övdüğü, zenginlikten üstün tuttuğu veya fakirliğin kişileri cennete götürücü bir unsur olduğu gibi tutarsız ve gerçek dışı bir görüşü çıkarmak mümkün değildir. Nitekim bir seferinde bazı fakirler aklıktan şikayetçi olunca Hz.Peygamber, kendi âile fertlerinin de aynı durumda olduklarını ve sıkıntı çektiklerini belirterek onları teselli ettiğini ve onlara sabrı öğrettiğini belirtmiştir.⁴⁴ Âkıbeti perişanlık, sefâlet ve ızdırap olan fakirliği Hz.Peygamber'in savunduğunu iddia etmek gerçek dinin ilkeleriyle, akıl ve mantık kurallarıyla hiçbir sûrette bağdaşmaz. Hz.Peygamber de bu iddialardan münezzehtir. Yoksa hadislerin arka planlarından habersiz olarak salt lafızlarına bakılarak hadisler anlaşılacak olursa hadisin vermek istediği gerçek mesajın dışında bazı yanlış anlaşılmalara söz konusu olacaktır. Halbuki fakirlerin övülmesi, sevilmesi salt fakirlikleri sebebiyle olmayıp, karşılaştıkları sıkıntılara sabretmeleri, tahammül etmeleri, isyan etmemeleri ve şükretmeleri sebebiyledir. Mutlak manada fakirlik ve zenginlik tek başına bir değer değildir. Peygamberimiz bir hadisinde "Allah mü'min fakir ve iffetli kulunu sever." buyurmuştur.⁴⁵ Görüldüğü gibi burada fakirlikle beraber başka özellikler de zikredilmektedir.

Hadislerde mutlak manada zenginlik veya fakirlik yerilmeyip, aşırı hırs sahibi, tamahkâr, cimri ve servetin kölesi olanlar yerilmektedir. Aşırı ihtiras ve tamahkârlıkta ahlâkî ilkeler çiğnendiğinden meşrûluk çerçevesi de ihlal edilmekte, "gelsin de nereden gelirse gelsin" felsefesi geçerli olmaktadır. İşte Hz.Peygamber de, dünya ve nimetlerine karşı fitrî olan meyli aşırıya götüren, malın ve servetin esiri olan, dünya hayatını amaç olarak kabul edenlerden şöyle bahseder:

"Altın, gümüş, kumaş ve abaya kul olanlar helâk oldular. Eğer onlara istedikleri verilirse hoşnut olur, verilmezse hoşnut olmazlar."⁴⁶

"...Sizler için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben, sizden öncekilerin önüne serildiği gibi dünyanın sizin önünüze serilmesinden, onların dünya için yarıştıkları gibi sizin de yarışa girmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum."⁴⁷ Bu hadiste Hz.Peygamber'in, ümmeti için fakirlikten korkmaması insanın fitratında fakirliğe karşı bir meylin olmaması, dünya ve nimetlerine karşı endişeli olması ise, insanın fitratında dünya ve nimetlerine karşı bir meylin olması ve bu meylin insanı aşırılığa götürme endişesi sebebiyledir.

"Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye (aşırı) düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir."⁴⁸ Kur'ân'da da bunlara benzer yaklaşımları bulmak mümkündür. Bir âyet-i kerimede "Hayır, insan, kendisini zengin görünce azar." şeklinde buyurulmaktadır.⁴⁹ Başka âyetlerde de bu hususa şöyle dikkat çekilir. "Mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı

⁴⁴ Bk. İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ, I, 402, Dâru Sâdır, Beyrut, 1985.

⁴⁵ Hadisin isnâdındaki râviler tenkit edilmiştir. Bk. İbn Mâce, Zühd, B. 5

⁴⁶ Buhârî, Rikâk., B. 10. Ayrıca bk., Buhârî, Cihâd, B. 70; İbn Mâce, Zühd, B. 8.

⁴⁷ Buhârî, Rikâk, B. 7, Cizye, B. 1, Megazî, B. 12; Müslim, Zühd, H.No: 6.

⁴⁸ Tirmizî, Zühd, B. 43.

⁴⁹ Alak. 96/6.

hatırlamanıza mani olmasın.”⁵⁰ “Öyle kimseler (vardır ki,) bunları ne ticâret, ne de kazanma hırsı, Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymabilir; böyleleri kalplerin ve gözlerin dehşetten döneceği Gün’den korkarlar.”⁵¹ Bu son âyette ideal insan tipi tarif edilmektedir. Âyette ticaretin, dünya ile olan ilişkisinin, kişiyi hiçbir surette Allah yolundan alıkoymaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ticâret ve mal, kişi ile Allah arasına giren bir engel olmamaktadır. Kişi hem ticaretiyle meşgul olmakta, hem de Allah’a karşı olan görevlerini aksatmamaktadır. İdeal seviyede olan böyle bir kişi, Allah tarafından övülmekte ve örnek olarak diğer insanlara sunulmaktadır.

Bu tür hadisler ve âyetler, dünyaya taparcasına bağımlı, dünyalığa sahip olabilmek için her yolu meşrû gören, her şeyi mübah kabul eden, aşırı hırslı kişilerin konumunu ve durumunu anlatmaktadır. Semâvî dinlerin hepsinde olduğu gibi, İslâmın ilk dönemlerinde de İslâm dinine girenler, zenginlerden daha çok fakir, yoksul, yetim, köle, varlıksız ve şöhretsiz kişilerdir. Dolayısıyla kendisi de yetim olarak yetişen Hz.Peygamber, bu ma’dur ve mazlum insanlara çok değer vermiş, onların hepsini hiçbir ayırım yapmaksızın kucaklamış, başına basmış ve onların her türlü ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.⁵² Hz.Peygamber ahlâkı gereği fakirleri, yoksulları, yetimleri, öksüzleri, dulları ve ihtiyaç sahibi kişileri devamlı gözetmiş, onlara ilgi göstermiş ve değer vermiştir. İnsanlar arasında ayırım yapılmasını hoş görmeyen İslâm dini, Allah katında insanları bir tarağın dişleri gibi eşit kabul eder. Zengin, fakir, genç, ihtiyar, güzel, çirkin, beyaz, siyah her statüde ve meslekteki insan eşittir ve bu sayılan özellikler üstünlük vesilesi değildir. Zenginlik veya fakirlik, tek başına kişiyi cennete veya cehenneme götürücü unsurlar da değildir. Varlık sahibi cennete gidebileceği gibi, fakir olan da cehenneme gidebilir. Bunun tam tersi de olabilir veya her ikisi de cennete veya cehenneme gidebilir. Neticede fakirlik veya zenginlik, cennete veya cehenneme gitme hususunda ölçü ve kıstas olamaz.

Hz.Peygamber insanların fitratında varolan mal edinme duygusu ve sevgisinin aşırı hırsa ve putperestliğe dönüşmemesi için kişilerin eğitilmesinin gerekliliğine son derece önem vermiş ve uyarı mâhiyetinde bazı açıklamalarda bulunmuştur. Dünya ve nimetlerine karşı duyulan sevginin sifra indirilmesi, nötr hale getirilmesi mümkün değildir. Sevgisiz bir dünya düşünülemez. Canlı ve cansız varlıklara karşı duyulan sevgi yasaklanmış değildir. İnsanı hayata bağlayan manevi unsurlardan belki de en önemlilerinden biri de kuşkusuz sevgidir. Sevgisiz insan, kuru bir ağaca benzer. Dolayısıyla birinci sırada Allah ve Rasûlü sevildikten sonra⁵³ diğer canlı ve cansız varlıkların sevilmesinde bir sakınca olmadığı gibi, bu durum gerçek zühd anlayışına da aykırı görülmemelidir. “Her hatanın başı dünya sevgisidir.” gibi bazı mevzû hadislerin⁵⁴ menfî etkisi olmuş ve bu konuda yanlış anlayışların (özellikle yanlış zühd anlayış ve tanımının) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aşağıda bu konu üzerinde daha geniş bir şekilde durulacaktır.

⁵⁰ Münâfıkûn, 63/9.

⁵¹ Nûr, 24/37.

⁵² Bk., İbn Sa’d, a.g.e., I, 255.

⁵³ Bu konuda strateji veren şu âyet hatırlanmalıdır: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısımlarınız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticâret, hoşlandığınız meskenler size Allah’dan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah lâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.” Tevbe, 9/24.

⁵⁴ Bu tür mevzû hadislerle ileride örnekler verilecektir.

Unutulmamalıdır ki, semâvî dinlerin, fakir ve zayıflara iyilik için yaptığı çağrı, beşerî bütün felsefelerden, insan eseri bütün din ve yasalardan sesçe daha gür ve etki bakımından daha büyük olmuştur. ⁵⁵ Hz. Peygamber, sorumluluklarını üstlendiği insanların insanca yaşamalarını sağlama yolunda alınabilecek bütün meşrû tedbîrleri almış ve tedbîrin takdîre mağlup olduğu noktada, inananlara bir kısım tavsiyelerde bulunmuştur. O, mevcut imkân ve tedbîrlerle ortadan kaldırılamayan yokluk hâlinde bile; hiçbir karamsarlık ve aşağılık duygusuna kapılmadan, insanın fert olarak mutlu kalabilmesinin yolunu göstermiştir. Fakir de olsa fukaralık lafı etmeyen, aç da olsa açlığını dile getirmeyen, vakârlı ve haysiyetli bir karakter yapısına sâhip insan yetiştirmek esâs alınmıştır. Bunun için de, üstesinden gelinemiyen yokluk canavarı ve kırılmayan fakr-u zarûret zinciri karşısında çâresiz kalan inananlara, Hz. Peygamber'in bir kısım tavsiyeleri olmuştur. Bu tavsiyeler; infâk, kanâat, sabır, şükür, istiğnâ, tevekkül ve bereket gibi kavramlarla ifâde edilmiştir. Bu kavramlar, pek çok güçlükleri ve sarsıntıları olan hayatta, tek başına ayakta durabilmek için, insana nânevî destek ve güç kaynağı görevini üstlenmektedir. ⁵⁶ Hz. Peygamber, inanan fakirlere her şeyden önce onur, iffet, şeref ve haysiyetleriyle yaşamalarını öğretmiş, fakirliğin horlanma ve aşağılanmayı gerektirecek bir kusur ve utanılacak bir şey olmadığını onlara anlatmıştır. Fakirlikle ilgi vârit olan diğer hadislerin tamamını burada zikretme imkanımız mevcut değildir. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, bu tür hadisleri bu çerçevede ve bu mantalitede anlamak ve yorumlamak gerekecektir.

İslâmın fakirlik üzerinde durması, fakirleri, muhtaçları ve zayıfları koruması, terbiye ve tevcih yönünden olsun, teşri ve tanzim yönünden olsun veya tatbik ve tenfiz bakımından olsun, semâvî olan ve olmayan bütün din ve şeriatlarda eşine rastlanmayacak kadar büyüktür. ⁵⁷ Allah'ın kulunda sevdiği fakirlik, mal fakirliği olmayıp, bilakis kalp fakirliğidir ki, kalbin Allah için kırılmış, zelil ve mütevâzi olmasıdır. Bu kalp fakirliği, maddi zenginliğe zıd olmadığı gibi, kalbin fakir olması için mal cihetinden fakir olmak da şart değildir. Nitekim zengin bir kimsenin Allah'dan korkarak ve Allah'ı severek günahlardan uzak kalmaya, sabretmesi, fakir ve âcizin maddi sıkıntılara sabretmesinden daha üstündür. Allah Teâlâ, peygamberlerinden ve Rasuller'in den bir çoğuna zenginlik ve mülk vermiştir. Fakat bu zenginlik ve mülk onları Allah için mütevâzi olmaktan çıkarmamıştır. ⁵⁸

Dünya hayatı kurulduğundan beri toplumda zengin ve varlıklı insanlar olduğu gibi, fakir ve varlıksız insanlar da sürekli olagelmıştır. Bütün insanların mal varlığında eşit olması düşünülemez. Sosyal ve ekonomik statülerde eşitliğin sağlanması imkansızdır. Bu, eşyanın tabiatına aykırıdır. İslâm dini sınıf ve statü farkına bakmasızın herkese insanca muâmele yapılmasını ister. Hz. Peygamber de hayatı boyunca her statüdeki insana insanlığını hatırlatmış ve onlara insanca muâmele yapılması konusunda örnek davranışlar sergilemiştir. Özellikle toplumda hor görülen ve değer verilmeyen insanlara yani yoksullara, yetimlere, miskinlere, kölelere, kadınlara ve çocuklara özel ilgi göstermiş, onlarla yakından ilgilenmiş ve onlara da insanca muâmele yapılmasını öğretmiştir. Bu özel ilgiden dolayı fakirlerle ilgili söylemiş olduğu bazı hadisler maalesef yanlış anlaşılmıştır.

⁵⁵ Yusuf el-Kardâvî, İslâm Hukukunda Zekât, I, 60, terc., İbrahim Sarıms, Kayhan Yay., İst., 1984.

⁵⁶ Yardım Ali, a.g.e., sh., 446.

⁵⁷ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., I, 64.

⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., sh., 210.

II-VARLIKLI OLMAYI VE ZENGİNLİĞİ ÖVEN HADİSLER

Medeniyetin esâsı çalışmaktır. Kültür ve medeniyetler çalışılarak elde edilir. İslâm dini çalışmanın zıttı olan tembellik ve atâletin toplum için en büyük düşmanlardan biri olduğunu kabul etmekte ve insanların varlıklı, zengin olmalarını istemektedir. Yüce dinimiz bize onurlu, şahsiyetli, namuslu, şeref ve haysiyetli yaşamamızı ve sürekli ilerlememizi önermektedir. İslâm dini kadar okumaya, ilme, irfana, ilerlemeye ve gelişmeye önem veren başka bir din dünyada bulmak mümkün değildir. Hz. Peygamber, hadislerinde ilim öğrenmenin farz olduğunu beyân ederek ilmin herkes için geçerli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹

Mal edinmenin insanda bir ihtiyaç olduğunu görürüz. Binaenaleyh mala sahip olmak, fitrî bir duygu olup, bu duygunun insanda olmadığını söylemek onun fitratıyla çelişir.⁶⁰ İslâm, zenginliği Allah'ın lutfettiği ve şükürünü istediği bir nimet, fakirliği de zorluk, belki de ondan Allah'a sığınmak gereken bir musibet sayar ve kurtuluş için de muhtelif çareler vaz' eder.⁶¹ İnşana hem zengin olma tutkusu veriliyor, hem de pek çok âyet ve hadiste insan, bu nokta da sapıtması ve aşırı gitmemesi için uyarılıyor, ikaz ediliyor. Dolayısıyla bu açıdan insan, bir imtihan sürecinden geçiriliyor. Acaba insan meşru sahada mı kalacak, yoksa hırsının esiri, şeytanın tutsağı olup gayr-i meşru yola saparak sapıtacak mı? Mutlak manada zenginlik ve fakirlik kötülenmemeli veya biri diğerine karşı üstün tutulmamalıdır. Çünkü insanı yoldan çıkararak nefis, şeytan, kötü insan vb. unsurlardır. İnsan bu unsurlara karşı kuvvetli bir irade ile karşı koyamayıp mağlup oluyorsa manevi ve ahlâkî eğitiminde bir eksiklik var demektir.

İslâm'daki bazı ibâdetleri yerine getirmek, çalışıp emek sarfetmeye, varlık sahibi olmaya bağlıdır. Örneğin hac, zekât, kurban, fitır sadakası, diğer sadakalar, cihada mâli destek, hayır-hasenât işlerinin tamamı maddiyatla yerine getirilebilen ve sevâbı çok olan ibâdetlerdir. Zengin olmadan bir kişinin bu ibadetleri yerine getirmesi ve vaad edilen sevaplara nâil olması mümkün değildir. Bundan dolayı İslam'ın şartı; zenginlere beş, fakirlere üçtür. Burada açıktır ki, müslümanlar zengin olmaya ve bu mâlî ibadetleri yapmaya teşvik ediliyorlar. "Bu tür ibâdetlerin mal ile olabileceği hesaba katılırsa, malın ve servetin, ya da onların tabî olarak oluşturacağı hal olan zenginliğin bizzat kötü bir şey olmadığı, hatta iyi ve mergub bir şey olduğu söylenebilir."⁶² Ancak zenginliğin bazı kişilerin elinde toplanması ve neticede servetin insanlar üzerinde sömürü aracı olarak kullanılması âyette şu şekilde tenkid edilmektedir: "Tâ ki mal, sizden zenginler arasında dönen bir servet olmasın."⁶³ Böylece toplum için tehlikeli olan tekelleşmenin önüne geçilmiş olunmaktadır.

Hz. Peygamber ömrü boyunca hiç durmamış, boş vakit geçirmemiş, sürekli bir çalışma ve aktivite içerisinde olmuştur. O, biliyordu ki, fakirliğin kökeninde birinci derecede tembellik ve çalışmamak yatmaktadır. Mescid-i Nebevî'nin inşâ edilmesinde, Hendek Savaşı öncesinde hendeklerin kazım işinde bir işçi gibi çalışmıştır. Sahâbe, hendeklerin kazımında O'nun çok yorulduğunu

⁵⁹ İbn Mâce, Mukaddime, B.17.

⁶⁰ Beşer Faruk, İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kayramları, sh., 73. Seha Neşr., İst., 1991.

⁶¹ Yusuf el-Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, sh., 19.

⁶² Beşer Faruk, a.g.e., sh., 73.

⁶³ Haşr, 59/7.

görünce istirahat etmesini, çalışmamasını istemiş, ancak O, çalışmayı bırakmayarak devam etmiştir. Yaptığı savaşlarda da her türlü tedbir almış ve her türlü çalışmayı yerine getirmiştir. Tembelliği hiçbir şekilde sevmeyen ve tasvib etmeyen Hz. Peygamber, ev işlerinde dahi âile fertlerine yardımcı olmuş ve onların işlerine katkıda bulunmuştur. Hz. Âişe (ö.54/673), O'nun bu durumunu şöyle anlatır: Hz. Peygamber, ayakkabısını tamir eder, elbisesini diker, koyun sağlar ve ev işlerinde hanımlarına yardım ederdi.⁶⁴ Bu yönüyle Hz.Peygamber, çevresindeki insanlara örnek olmuştur.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in çalışmaya, varlıklı ve zengin olmaya teşvik edici mâhiyette pek çok hadisinin var olduğunu görüyoruz. Bu hadislerden bir demet sunmak istiyoruz:

"Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd aleyhisselâm da kendi elinin emeğini yedi."⁶⁵

"En temiz kazanç hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber, "Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı olduğunu" söylemiştir.⁶⁶

"Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir"⁶⁷

"Üstteki el(veren el), alttaki elden(alan el) daha hayırlıdır."⁶⁸

"Ancak iki kişi gıpta edilmeye değer: Birisi, Allah'ın kendisine Kur'ân ihsan ettiği ve gece-gündüz onunla meşgul olan (onu okuyan, onunla amel eden) kimsedir. Diğeri de Allah'ın verdiği malı gece-gündüz (fakirlere) infak eden kimsedir."⁶⁹

"İyi bir mal iyi bir insan için ne kadar güzeldir."⁷⁰

"Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bil: İhtiyarlık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın."⁷¹

"Doğru sözlü ve kendine güvenilir tâcir (âhirette) peygamberler, sıddikler ve şehidlerle beraber olacaktır."⁷²

"Tüccar kazançlı, karaborsacı ise mel'ündür."⁷³

"Geçindirdiği kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter."⁷⁴

⁶⁴Bk. Mevlânâ Şiblî. Asr-ı Saâdet. II, 98, terc. Ömer Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine uygulayan: O. Zeki Mollamehmetoğlu. Eser nşr. İst. 1997.

⁶⁵Buhârî, Buyû, B.15

⁶⁶Ahmed b. Hanbel. Müsned.IV.141.

⁶⁷Müslim, Kader.H.No:34; İbn Mâce, Mukaddime, B.10.

⁶⁸Buhârî, Zekat, B.18,50, Nafakât, B.2; Müslim, Zekât, H.No: 94-97,107,124; Ebû Dâvûd, Zekât, B.28,39; Tirmizî, Zekât, B.38, Bîrr, B.77, Zühd, B.32; Nesâî, Zekât, B.53, 60.

⁶⁹Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, B. 20; Müslim, Salâtü'l-Misâfirin, H.No: 266.

⁷⁰Buhârî, Edebü'l-Müfred, sh.97, thk., Halid Abdurrahman, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996.

⁷¹İlâküm en-Nisâbüri, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, IV, 306, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.: el-Mütteki, Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl, XV, 879, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

⁷²Tirmizî, Buyû, B.4; Ayrıca bk. İbn Mâce, Ticârât, B.1.

⁷³İbn Mâce, Ticârât, B.6.

⁷⁴Ehû Dâvûd, Sünen-i Ebi Dâvûd, Zekât, B.45, Çağrı Yay., İst. 1981, (ofset).

“ Servet bir müslüman için ne güzel arkadaştır. Yeter ki, o servetinden fakire, yetime ve yolcuya vermiş olsun”⁷⁵

“ Amelinin geri bıraktığı kişiyi nesebi ilerletemez.”⁷⁶

“ Takva sahibi bir insan için zenginliğin hiçbir mahzuru yoktur.”⁷⁷

“Yediğiniz en temiz lokma, kendi kazancınızdan olan lokmadır.”⁷⁸

“Allahım! âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan Sana sığınırım”⁷⁹

“Allahım, bize verdiklerini artır, eksiltme. Bize ikramda bulun, bizi zelil kılma. Bize ver, bizi mahrum etme.”⁸⁰

“Allahım, ben zayıfım, beni güçlendir, zelilim beni izzetli kıl, fakirim bana rızık ver.”⁸¹

“Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah’a sığınırım.”⁸²

Hız.Peygamber bir seferinde “Allahım, fakirlikten ve küfürden Sana sığınırım.” diye duâ edince, bir adam; “İkisini birbirine denk mi kabul ediyorsun?” dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber, “evet” cevabını verdi. ⁸³

“Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten ve zulüm (kötülük) etmekten; zulme (kötülüğe) uğramaktan Allah’a sığının.”⁸⁴

“...Vârisleri zengin bırakman, onları muhtaç ve insanlara el açar bırakmandan iyidir.”⁸⁵

“Sen ev halkına bir harcahadada bulunduğun zaman şüphesiz ki, ondan sevap alırsın, hatta hanımının ağzına kaldırıp verdiği lokmadan bile.”⁸⁶

“Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan müslüman kimse, Allah yolunda harb eden mücâhid gibidir, yahud gece namazlı, gündüz oruçlu âbid kimse gibidir.” ⁸⁷

“Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah’ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur.”⁸⁸

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III,21

⁷⁶ Müslim, Zikir, H.No:38; İbn Mâce, Mukaddime, B.17.

⁷⁷ İbn Mâce, Ticârât, B.1.

⁷⁸ Tirmizî, Ahkâm, B.22; İbn Mâce, Ticârât, B.64; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II,179,VI,162.

⁷⁹ Buhârî, Deavât, B.38; Ayrıca bk. Müslim, Zikir, H.No:73; Tirmizî, Deavât, B.116.

⁸⁰ Tirmizî, Tefsîr, 24/1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 34; Hâkim, a.g.e., I, 535; Suyûtî hadisi zayıf telakki eder. Suyûtî, el-Câmiu's-Sağır min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezir, I, 170, thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996.

⁸¹ Hâkim, a.g.e., I, 527.

⁸² Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, B. 14, 16, Sehv, B. 90; Müsned, VI, 57, 207.

⁸³ Nesâî, İstiâze, B. 29. Ayrıca bk., Ebû Dâvûd, Edeb, B. 101.

⁸⁴ Nesâî, İstiâze, B.14-16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 540.

⁸⁵ Buhârî, Cenâiz, B.37, Vesâyâ, B. 2, Nefâkât, B.1; Müslim, Vesâyâ, H.No: 5, 8

⁸⁶ Buhârî, İmân, B.41, Nafakât, B.1, Vesâyâ, B.2; Müslim, Vasiyyet, H.No:5, 8.

⁸⁷ Buhârî, Nafakât, B. 1.

⁸⁸ Müslim, Zekât, H.No: 125. Ayrıca bk., Tirmizî, Zühhd, B. 35.

“Bir kimsenin harcadığı paraların en değerlisi âilesinin ihtiyaçlarına harcadığı paradır...”⁸⁹

“Bir adam Allah’ın rızasını umarak âilesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için bir sadaka olur.”⁹⁰

“Yedi engelleyici (şu) şey(ler)den önce iyi işler yapmakta acele ediniz: (Bunlardan biri): Unutturan fakirliktir...”⁹¹

“İnsanların en hayırlısı (kârlısı) ömrü uzun, ameli güzel olanıdır.”⁹²

“Allah bir kuluna ihsanda bulundu mu, bunun eserini onun üzerinde görmek ister.”⁹³

Bazı istisnalar dışında varlıklı ve zengin olmak ancak çalışmakla mümkün olmaktadır. Hz.Peygamber, verdiğimiz bütün bu hadislerinde dolaylı veya doğrudan çalışmayı, dolayısıyla varlıklı ve zengin olmayı teşvik etmektedir. Bu kadar çok hadis ortada dururken nasıl olur da Peygamber’in fakirliği övdüğünü, fakir olmayı tavsiye ettiğini veya fakirliğin zenginlikten üstün olduğunu savunduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir şeyi evrensel bir dinin peygamberine izâfe etmek demek O’nu ve hadislerini hiç anlamamak demektir. Kişi sadece kendisi için değil, başkalarına faydalı olabilmek için de zengin olmalıdır. Sahabe arasında birinci sırada yer alan ve en efdâl olan sahâbînin Hz.Ebû Bekir (ö.13/634) olduğu konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Hz. Ebû Bekir de o zamanın ileri gelen zenginlerinden olup, Hz Peygamber onun zenginliğinden zaman zaman müstefit olmuştur. Hz.Ebû Bekir’in yanında Hz.Peygamber’e çok yakın olan daha başka zengin olan sahabîler de vardır. Hz. Peygamber onların hiç birisini zenginliklerinden dolayı kınamamış ve onları dışlamamıştır. Aksine onları övücü, onlara iltifat edici sözler söylemiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde mâli ibâdetler olarak değerlendirilen zekât, cihâd (maddî katkı anlamında), hac, infâk vb. amellerin övülmesi demek, dolaylı yoldan mal ve servetin övülmesi demektir. ⁹⁴ Aynı zamanda İslâm’da mevcut olan mal ve servetin kıymetinin bilinmesi istenmekte ve çar-çur edilerek israf edilmemesi emredilmektedir, Helâl yoldan kazanılan mal ve servet kutsal olarak kabul edilmiş ve uğruna savaşılmasına müsaade edilmiştir. Hadiste, “Malının önünde öldürülen kimse şehittir.” buyurulmaktadır. ⁹⁵ İslâm’da el emeği ve alın teri kutsal sayılmıştır. Allah, Kur’ân’da açıkça verilen nimetlere şükredilmesi halinde onları artıracığını bildirmektedir. ⁹⁶ Şükür gibi bir ibâdetin karşılığında verilen şeyin kötü olması elbette düşünülemez. Hatta kulların şükretmeleri istendiğine göre, bir anlamda onun tabii sonucu sayılacak olan, nimetlerinin artması da istenmiş olur. ⁹⁷

İnsanın hem bu dünya, hem de öte dünya için çalışması, rızkını kazanıp başkalarına mühtaç olmaması dini bir vazifedir. Kişi çalışır, çabalar ve varlıklı

⁸⁹ Müslim, Zekât, H.No: 38. Ayrıca bk., Tirmizî, Birr, B. 42; İbn Mâce, Cihâd, B.4.

⁹⁰ Buhârî, İmân, B. 41, Megâzî, B. 12, Nefakât, B. 1; Müslim, Zekât, H.No: 48;

⁹¹ Tirmizî, Zühd, B.3.

⁹² Tirmizî, Zühd, B. 21-22.

⁹³ Tirmizî, Edeb, B.54. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Libâs, B.14.

⁹⁴ Âyette infak edenle etmeyenin bir olmayacağı ifade ediliyor. Bk. Nahl, 16/75.

⁹⁵ Buhârî, Mezâlim, B.33.

⁹⁶ İbrahim, 14/7.

⁹⁷ Beşer Faruk, a.g.e., sh., 77.

olmak için gayret göstermesine rağmen fakirlikten kurtulamıyorsa veya kendi iradesi dışında fakirlik gelmişse bu durumda isyan etmeksizin fakirliğe sabretmesi ve tahammül göstermesi gerekir. Çünkü zenginlik her zaman çalışarak elde edilen bir nimet de değildir. Çalıştığı halde fakirlikten kurtulamayanlar için fakirlik yüz karası değil, yüz akıdır. Ancak tembelliğe ve ihmalkârlığa dayanan fakirlik yüz karasıdır. Aşılamayan sıkıntılar karşısında şükürünü eda eden, sabir ve tahammül gösteren, namus ve iffetini koruyan, gayr-i meşru yollara sapmayan, Allah'ın rızasını gözeten fakir, elbette manevi yönden taltif edilecek ve kendisine katlandığı bu sıkıntılarına karşı ecir ve mükafaat verilecektir. Genel olarak âyet ve hadislerde çeşitli sıkıntı ve musibetlere karşı sabredenlerin kesin olarak mükafaatlandırılacağı ifade edilmektedir. Bu durumu âyet-i kerime şu şekilde tescil etmektedir: "Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Sabredenleri müjdele." 98 Aynı zamanda kişiden, Allah'ın vermiş olduğu nimete ve bolluğa karşı şükretmesi de istenmektedir. İster bollukta ister yoklukta olsun Allah'a karşı yapılması gereken şükür ve hamd hiçbir sürette unutulmamalıdır.

Çalışmanın ve servet sahibi olmanın önemini anlatan ve teşvik eden bu hadislerin yanı sıra, fakirlikten kurtulmak için çalışmayı öngören pek çok âyet-i kerime de bu konuya temas etmektedir. Konuya doğrudan veya dolaylı yoldan temas eden bu âyetlerden bir kaçını, âyet hadis bütünlüğünü bir arada görme açısından faydalı olacağını umduğumuz için vermek istiyoruz:

"(Cuma) namazını kıldıktan sonra yeryüzüne dağılıp Allah'ın lutfundan nasibinizi arayın." 99

"Şüphesiz Ben, erkek olsun, kadın olsun içinizden çalışanın amelini zâyi etmem." 100

"İnsan için çalıştığına karşılığında başka bir şey yoktur. İnsanın yaptığı amelinin karşılığı mutlaka görülür, sonra yaptıklarının karşılığı ona tamamen verilecektir." 101

"Herkes kazandığının karşılığı verir ve onlara haksızlık edilmez." 102

"O halde yeryüzünde yürüyün Allah'ın sizin için yarattığı rızıklardan yiyin" 103

"Dünyadan da nasibini unutma" 104

"Kişi kazancına bağlıdır." 105

"Allah geçiminizi temin edesiniz diye gündüzü, dinlenesiniz diye de geceyi yaratmıştır." 106

"Allah yeryüzündeki şeylerin hepsini sizin için yaratmıştır." 107

98 Bakara, 2/155.

99 Cuma, 62/10

100 Âl-i İmrân, 3/195

101 Necm, 53/39-41

102 Câsiye, 45/22

103 Mülk, 67/15

104 Kasas, 28/77.

105 Tûr, 52/21

106 Nebe , 78/10-11.

107 Bakara, 2/29.

“Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür.”¹⁰⁸

“Allah yolunda canlarınızla ve mallarınızla cihâd ediniz.”¹⁰⁹

“Onlar ki, imân edip iyi işler yaptılar. Elbette Biz, işi güzel yapanın ecirini zâyi etmeyiz.”¹¹⁰

“Nefisleriniz için peşin olarak ne hayir işlerseniz, onun sevabını, Allah katında daha hayırlı ve mükafaat bakımından da daha büyük bulacaksınız.”¹¹¹

“İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince işte onlar Cennet halkıdır, onlar orada ebedi kalacaklardır.”¹¹²

Kur’ân-ı Kerim’de faydalı ve iyi işlerin tamamı “amel-i sâlih” olarak tanımlanır ve bu kavram pek çok âyet-i kerimede geçmektedir. Dolayısıyla insan, bu âyetlerde de zimmen çalışmaya dâvet edilmektedir. İnsanlara faydalı işler yapılmasını tavsiye eden Hz. Peygamber, duâlarında da her şeyin faydalı, hayırlı ve iyi olanını Allah’tan niyâz etmiştir. “Allahım! ben, fayda vermeyen ilimden, korkmayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duâdan Sana sığınırım.” diyerek¹¹³ insanları yararlı çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir.

“Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın ki, bununla Allah’ın düşmanı ve sizin düşmanınızı ve daha bundan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutabilirsiniz. Allah yolunda ne harcarsanız, karşılığı size eksiksiz ödenir, asla haksızlığa uğratılmazsınız.”¹¹⁴ Bu âyette düşmana karşı üstün olunması isteniyor. Çağın şartlarına göre düşmanın sahip olduğu silahlara, hatta daha ileri daha üstün silahlara sahip olmakla güçlü ve kuvvetli olmak mümkündür. Hz. Peygamber zamanında kullanılan savaş araç ve gereçleri ile bugün kullanılan araç ve gereçlerin aynı olması düşünülemez. Dolayısıyla günümüzde kullanılan her çeşit savaş âleti olan roket, bomba, füze, top, uçak savar vb. araçları kullanmaktan müstağni kalmamaz.

Mal-mülk ve servet konusunda, hem övücü hem de yeric bazı âyet ve hadisler olduğuna göre, bunların bir araya getirilmesinden elde edilecek sonuç şudur ki, insan maldan doğacak fayda ve zararları tam manasıyla bilir ve ona göre hareket ederse bu davranışı onun için iyi neticeler doğurabilir. Fakat nereden ve nasıl kazandığını, nereye harcadığını dikkate almadan, haram ve helal arasında bir ayırımı gözetmeden bütün gücünü mal elde etmeye yöneltirse işte bu durum da o kimse için bilhassa manevî açıdan büyük sıkıntılara sebebiyet verebilir.¹¹⁵ Başkalarını sömürerek, onların haklarını gasbederek, gayr-i meşrû ve haram yollardan elde edilen zenginlik zem edilmiştir. İslâm’da böyle bir zenginliğin yeri yoktur. Zenginlik, bir gurur; kibir, başkalarına hava atma, başkalarını sömürme, toplumun ifsat ve tahribatına vesile yapılmamalıdır. Zenginliğin geçici bir emânet olduğu ve her an elden çıkabileceği gerçeği unutulmamalıdır.

¹⁰⁸ Kehf, 18/46.

¹⁰⁹ Saf, 61/11.

¹¹⁰ Kehf, 18/30.

¹¹¹ Müzzemmil, 73/20.

¹¹² Hûd, 11/23.

¹¹³ Müslim, Zikir, No:73.

¹¹⁴ Enfâl, 8/60. Hz. Peygamber âyette geçen kuvvetin atmak olduğunu “Dikkat edin kuvvet atmaktır” şeklinde ifade etmiştir. (Müslim, İmâre, H.No:167.)

¹¹⁵ Küçükkalay Hüseyin, “Kur’ân-ı Kerim ve Fakirlik Problemi”, sh. 153, S.D.Ü.İ.F.D., sayı: 2, Isparta, 1995.

Hız. Peygamber, kendisine dilenmek için gelenleri sürekli çalışmaya teşvik etmiş, onlara onurlu, şerefli yaşamının ve çalışmanın yollarını göstermiştir. ¹¹⁶ Çünkü O, onur kırıcı olan dilencilığın, çalışmanın ve ilerlemenin önünde bir engel olduğunu biliyor ve "Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden daha hayırlıdır." ¹¹⁷ buyurarak hayırlı yolun hangi cihette olduğunu belirtiyordu.

Esas olarak insanın dünya ve âhirete bakışı, dünyadan istifade etmek, dünya ve âhiret işlerini bir arada götürmek, dünyayı âhirete tercih etmemek, ahireti hiç unutmamak şeklindedir. Hem dünya, hem de ahiret için iyilik ve güzellik istemektir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ve duâlarımızda sık sık niyazda bulunduğumuz "Ey Rabbimiz, bize dünyada da, ahirette de güzellik ver." ¹¹⁸ ifâdesinde bu denge vurgulanmış olmaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyruluyor: "Allah'ın sana verdiği nimetlerle ahiret yurdunu da gözet. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de başkalarına iyilikte bulun." ¹¹⁹

İslâm'da çalışmayarak dünyadan el-etek çekme anlayışına yer yoktur. Çünkü Hz. Peygamber, ruhbanlığın dinde yerinin olmadığını belirtmiştir. ¹²⁰ Dünya ve âhiret hayatı İslam inancında bir bütünlük arzeder. Bundan ötürü insan, bir köşeye çekilerek ahiret için ibadet ettiği zaman, tevhid akidesini çiğnemiş olur. Çünkü bu âlemde de Kur'an'a göre zâhir olacak olan varlık tektir ve aynı varlıktır. ¹²¹ Dünya amaç ve hedef olmayıp, araç ve vasıta. Amaç kâmil insanlardan oluşacak bir toplum meydana getirmektir. Dünya hayatı bir geçiştir ve köprü vazifesini görmektedir. Dünya ve âhiret mutluluğu burada kazanılmaktadır.

İnsan-dünya ilişkisine Kur'an'ın ve sünnetin ışığında baktığımızda ne bir malın zayi olması ve ne de Allah'ın kulları için helâl kıldığı herhangi bir nimetin yasaklanması söz konusudur. Haram malın azabına, helâl malın hesabına hazır olmak kayıt ve şartıyla insan bütün dünya nimetleri ile iç içe olabilir. Ancak Mevlâna'nın da (ö.672/1273) Mesnevî'de anlattığı gibi insanla dünya arasındaki ilişki, gemi ile su arasındaki ilişkiye benzer. Gemi için su ne ölçüde gerekli ve önemli ise, insan için de dünya o ölçüde önemli ve gereklidir. Fakat geminin altında iken onu yüzdüren, ona hareket etme, yol alma, kısacası fonksiyonu icra imkânı veren su, geminin içine girdiğinde onu batırır, helâk eder. Dünya da böyledir. ¹²² Geminin su alması gibi dünya da kimin kalbine, gönlüne manevi değerleri unutturmasına girerse onu tutsak eder, şaşırır, hedefinden sapır ve netice itibarı ile sonu husrân olan bir yolun yolcusu yapar. İşte gemiye su aldırılmamak ve de onu rotasında sefer ettirmek ne kadar önemli, nasıl vazgeçilmez bir şart ise; insanın da dünyaya, kul, köle olmaması, onu gaye olarak görmemesi, onun ancak Hakkın rızasını kazanma aracı ve bu yolda bir vasıta olmaktan öteye bir işlevi

¹¹⁶ Bk., Buhârî, Zekât, B.50,53, Büyü, B.15; Müslim, Zekât, H.No:106; Tirmizî, Zekât, B.38; İbn Mâce, Zekât, B.25; Nesâî, Zekât, B.85.

¹¹⁷ Buhârî, Zekât, B.50, 53, Büyü, B.15; Müslim, Zekât, H.No: 06; Tirmizî, Zekât, B.38; İbn Mâce, Zekât, B.25; Nesâî, Sünen, Zekât, B.85, Çağrı Yay. İst. 1981 (ofset).

¹¹⁸ Bakara, 2/201.

¹¹⁹ Kasas, 28/77.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 226.

¹²¹ Kurtkan Âmiñan, Din Sosyolojisi, sh., 428, Filiz Kitabevi, İst, 1987.

¹²² Mevlâna Celâlüddin er-Rumî, Mesnevî, I, 79, terc., Veled İzbudak, İst., 1953.

olamayacağına bilincinde olması ve buna göre hareket etmesi de o ölçüde önemli ve gereklidir.¹²³

İslâm dini insanın zengin olmasına engel değildir, aksine yukarıda geçtiği üzere pek çok âyet ve hadiste zengin olmaya teşvik vardır. Dünya ile ilgili bazı âyet ve hadislerde de dünya hayatının geçici olduğu, asıl olanın ebedi hayat olduğu, dolayısıyla âhiret hayatının daha hayırlı olduğu ve dünya hayatının âhirete tercih edilmemesi gerektiği hususları işlenmektedir.¹²⁴ Bu tür naslardan dünyanın terk edilmesi, çalışmanın bırakılması neticede fakirliğin tercih edilmesi şeklinde bir mananın çıkarılması yanlıştır. İnsanın hem malı çok olmalı, hem de gönlü gözü tok olmalıdır. Gözü tok olan insanın, gönlü zengin olduğu için bu durumda başkalarına vermesini de bilir, cimri olmaz. Kazandığının bir kısmını başkalarıyla paylaşmasını bilen bir kişi, böylece malının şükrünü de edâ etmiş olur. Hz.Peygamber'in insanlara öğrettiği önemli hususlardan biri de gönül zenginliğidir. Gönül zenginliğinde aşırı hırs, tamahkârlık, bencillik, haset ve kıskançlık yoktur. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu gerçeği şöyle ifade eder: "Gerçek zenginlik, mal çokluğu ile değil, gönül tokluğu ile dir."¹²⁵ Hadislerde yerilen zenginlik, Allah'ı, âhireti, ibâdetleri ve fakirlerin hakkını unutturan zenginliktir. Şayet zenginlik kötülenmiş ve yasaklanmış olsaydı fıkıh kitaplarında zenginliği ilgilendiren Kitâbu'l-Kesb, Kitâbu'l-Buyû gibi bölümler olmaz ve ekonomi, üretim, alış-veriş, faiz gibi konularla ilgili pek çok mesele gündeme gelmez ve tartışılmazdı.

"İnsanlara faydalı olan sahalara herhangi birinde çalışan bir kimse, yerine getirilmesi vâcib olan bir farz-ı kifâyeyi ifâ etmiş demektir. Eğer bu ödev terkedilirse, durum bütün cemiyetin aleyhine olacağı gibi, bu terkediş de onun için çok kötü sonuçlar doğurabilir. Bu farz-ı kifâye yerine getirilmediğinde Allah huzurunda cemiyet topyekûn sorumludur ve günahkâr sayılır. Bu vazife yerine getirildiğinde ise, günah ortadan kalkar."¹²⁶

Müslümanlar, tarihte çok zengin olduğu parlak dönemler yaşamışlardır. Hz.Peygamber'den sonra İslâm coğrafyası hızla genişlemiş, bir çok ülke fetih yoluyla alınmış ve sahip oldukları mal varlığı ile zengin olmuşlardı. Örneğin övgüyle bahsedilen Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719) döneminde zekât verecek kimse bulunamayacak kadar toplum, maddi refah seviyesine yükselmişti.¹²⁷ İslâm, zenginlerle fakirlerin yahut muhtelif sınıfların arasında düşmanlık ve çatışmaya yol açan her görüşe karşıdır. Çünkü inanan kesim, birbirine kardeş gözüyle bakmalıdır. Nitekim ashâbin zenginlerinden olan Abdurrahman b. Avf, Osmân b. Affan gibi zevât, muhâcîrlerin fakirlerinden olan Ebû Hureyre, Ebû Zer, Bilâl ve daha başkalarıyla yan yana idiler. Aynı şekilde camide Allah'ın huzurunda herkes aynı

¹²³ Yetik Erhan, "Hz. Muhammed'in Zühd ve Takvası" (tebliğ), sh., 59, İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası:1993), T.D.V.Y., Ankara, 1995.

¹²⁴ Bu âyetler için bk. En'âm, 6/32; Kasas, 28/60; Şûrâ, 42/36; Nisâ, 4/77; Ra'd, 13/26; Mü'min, 40/39; Nahl, 16/30; Ankebût, 29/64; Duhâ, 93/4; Tâhâ, 20/72.

¹²⁵ Buhârî, Rikâk, B.15; Müslim, Zekât, H.No:120; Tirmizî, Zühd, B.40; İbn Mâce, Zühd, B.9.

¹²⁶ Muhammed Ebû Zehrâ, İslâm'da Sosyal Dayanışma, sh., 98, terc., E.Ruhi Fiğlalı-Osman Eskicioğlu, 2.bsk., Yağmur Yay., İst., 1976.

¹²⁷ Bk.Yusuf el-Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, sh., 196. Hz.Ömer döneminde Bahreyn'den gelen 500 bin dirhem Hz.Ömer tarafından muhâcîrlere 5'er bin, ensara 3'er bin, Rasûlullah'ın hanımlarına 12'er bin olarak dağıtılmıştır. Peygamber hanımlarından Zeyneb binti Cahş kendisine verilen hissenin tamamını infak etmiştir. Bk. Ebû Yusuf, Kitâbu'l-Haraç sh., 87, terc., Ali Özek, İ.Ü.Y., 2. bsk., İst., 1973. Yine başka bir taksimata dair bilgi için bk., a.g.e., sh., 89. Hz.Ömer'in emrinde, harplerde kullanılmak üzere 4 bin eğitilmiş atın olduğu nakledilmektedir. Bk., a.g.e., sh., 90. Verdiğimiz bu örnekler, zaman içerisinde müslümanların maddi açıdan geldikleri seviyeyi bize göstermektedir.

safta namaz kılmaktaydı. Fakir zengine kin tutmaz, zengin fakire karşı büyülenmezdi. ¹²⁸ İslâm, onları birbiriyle bu şekilde kardeş yapmıştır. Toplumda zenginlik ve fakirlik, bölücülüğe ve ayırimcılığa götüren etkenler olmayıp, aksine kaynaşmayı, yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlayan unsurlardır.

III- HZ.PEYGAMBER'İN FAKİRLİK VE ZENGİNLİKLE OLAN İLİŞKİSİ

Yazılan bazı yazılarda ve yapılan bazı konuşmalarda Hz.Peygamber'in, hayatı boyunca fakir, yoksul ve maddi sıkıntı içerisinde olduğu, açlıktan karnına taş bağladığı, yemek ve et yüzü görmediği, buğday ekmeği bile bulamadığı dolayısıyla arpa ekmeği ile karnını doyurduğu şeklinde yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. Mal varlığından, varlıklı olduğu dönemlerinden ve onun gelirlerinden âdeti hiç bahsedilmez. Halbûki hadis ve siyer kaynaklarında Hz.Peygamber'in giyimi kuşama, yemesi içmesi, evleri, eşyası, sahip olduğu hayvanları, bahçeleri, arazileri hakkında en ince noktasına kadar bilgi verilmektedir. Mezkur kaynaklara müracaat edildiğinde Hz.Peygamber'in statik, sabit ve monoton olmayan çok hareketli bir hayatının olduğu müşâhede edilmektedir. Dolayısıyla sürekli maddi sıkıntı içerisinde olmamış, maddî yönden ferahlık içerisinde olduğu dönemler de yaşamıştır. Buradaki asıl amacımız, Hz.Peygamber'i ne olduğundan fazla zengin, ne de olduğundan fazla fakir göstermektir. Hz.Peygamber'i hayatının sadece bir kesitiyle değil de hayatının tamamına bakılarak O'nun fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini bir bütün olarak ele alıp tanıtmak ve ortaya koymaktır. Böyle yapılırsa Hz.Peygamber'in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisi doğru tesbit edilecek ve bu yönü doğru olarak anlaşılacaktır.

Peygamberler tarihine bir göz attığımızda tüm peygamberlerin bir meslek sahibi oldukları ve bu mesleklerle uğraşı gösterdikleri anlaşılmaktadır. Onlar marangoz, terzi, çiftçi, demirci, ayakkabıcı gibi mesleklerle meşgul olmuşlardır. ¹²⁹ Hepsinin müşterek olarak yaptıkları iş ise çobanlık olmuştur. Hz.Peygamber bir hadislerinde bu tarihi gerçeği anlatırken "Allah, davar gütmeyen hiçbir peygamber göndermemiştir" deyince Ashâb ona; "Sen de mi ey Allah'ın Peygamberi?" diye sordular. Hz. Peygamber: "Evet, ben de bir kaç kırat karşılığında (ücretle) Mekkeliler hesabına davar güdüyordum" diye cevap verdi. ¹³⁰ Buradan anlaşılıyor ki, bizim peygamberimiz de çocukluğunda çobanlık yapmıştır. Daha sonra da gençlik döneminde uzun bir süre ticaretle meşgul olmuştur. ¹³¹ Mekke'li Kays b. Sâib isimli bir kişi Hz.Peygamber'in ticârî ortaklarından. Kendisinin ifadesine göre, onunla ticari ortaklıkta bulunduğunu ve hiçbir zaman ondan daha iyi bir ortağa rastlamadığını şöyle anlatır: "Seyahate çıkacağı zaman ona bir şey emanet etsem, işlerimi beni tam manasıyla memnun edecek şekilde bitirmeden dönmezdi." ¹³²

¹²⁸ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 46.

¹²⁹ Vereceğimiz şu âyet-i kerimelerden peygamberlerin meslek sahibi oldukları açıkça anlaşılmaktadır: "Biz Dâvûd'a, Sizi savaşta korumak için zırh yapma sanatını öğrettik." (Enbiyâ,21/80) "Biz Nuh'a şöyle vahyettik: murakabeniz altında gemiyi vahyettiğimiz gibi yap" (Mü'minûn,23/27). Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın nasıl istihdam edildiği şöyle anlatılır: "(Şuayb'in) iki kızından biri: Babacığım, onu (Musa'yı) ücretli olarak tut. Çünkü ücretle istihdam edebileceğin en iyi kimse, bu güçlü ve güvenilir adamdır dedi. Babası: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızından birini sana nikahlamak istiyorum... dedi" (Kasas, 28/26-27) Ayrıca hadislerde Zekeriyâ (a.s)'ın marangoz olduğu ifade edilmektedir. (Bk.İbn Mâce, Ticârât, B.5)

¹³⁰ Buhârî, İcâre, B.2; İbn Mâce, Ticârât, B.5. Ayrıca bk. İbn Sa'd, a.g.e., I, 125; Kâmil Miras, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi, VII, 28, D.İ.B. Yay., Ank., 1975.

¹³¹ İbn Sa'd, a.g.e., I,121,131; Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 52.

¹³² Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 52. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Edeb, B. 17; İbn Mâce, Ticârât, B. 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 425; İbn Kayyim el-Cevziyye. Zâdu'l-Meâd, I, 191, terc., Muzaffer Can, Cantaş Yay., İst., 1989.

Amcası Ebû Tâlib'in himayesinde olduğu zamanlar pek çok bölgeye ticarî kervanlarla gitmiş ve ticaretin bizzat içerisinde olmuştur.¹³³ Hz.Hatice ile evlenmeden önce onun ticari işlerini başarılı bir şekilde yürütmüştür.¹³⁴ Çok kârlı ticâretler yaptığı rivâyet edilmektedir. Bir seferinde kendisine iki dişi deve vaad edilerek Hz.Hatice'nin mallarını emanet alarak kervanla Suriye tarafına gitmiş ve her zamankinin iki katı kazanarak dönmüştü. Bunun üzerine Hz.Hatice tarafından çifte mükafaat ile ödüllendirilmiştir.¹³⁵ Hz. Peygamber'in, ticaretteki dürüstlüğü, başarısı, güvenilirliği günümüz ifadesiyle holding sahibi olan Hz. Hatice validemizi cezbetmiş ve onunla evlenmeye karar vermiştir. Hz. Peygamber'in onunla evlendiğinde mehir olarak ona yirmi deve vermesi¹³⁶ ve iki deve kesilerek 200 kadar dâvetli çağırılması¹³⁷, O'nun o zaman için maddi seviyesini göstermesi açısından ilginçtir. Verilen bu mehir miktarı günümüz şartlarına göre hesaplandığında büyük bir yekûn tutmaktadır. Hz. Peygamber, ticaretle meşgul olması yanında peygamberliği döneminde Medine'de devlet başkanlığı, hâkimlik, muallimlik ve komutanlık gibi dünyevî yönü bulunan görevler de ifâ etmiştir.

Hz. Hatice validemiz vahyin ilk gelişinden sonra Hz. Peygamber'i teselli ve teskin ederken aynı zamanda onun bazı üstünlük ve meziyetlerini de şu şekilde ortaya çıkarmaktadır: Korkma! Allah'a yemin ederim ki, Allah hiçbir zaman seni utandırmaz, mahzun etmez. Çünkü sen akrabana bakarsın, sözün doğrusunu söylersin, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin. Fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırır, misafiri ağırlarsın, hak yolunda ortaya çıkan olaylarda halka yardım edersin.¹³⁸ Hz. Hatice validemiz bu tespitlerinde açık bir şekilde Hz. Peygamber'in maddi yönden bulunduğu seviyeyi dile getirmekte ve başkalarına maddi yönden nasıl yardımda bulunduğunu anlatmaktadır.

Hz.Peygamber ne peygamberliği ve ne de devlet başkanlığı karşılığında herhangi bir maaş almıyordu. Kur'ân-ı Kerim'de onun görevi karşılığında ücret istemediğine ve bir karşılık verilmediğine dâir pek çok âyet bulunmaktadır.¹³⁹ O, müslümanlardan tahsil edilen gelirlerin; hem kendisine, hem de âile fertlerine ve akrabalarına câiz olmadığını belirtmiştir. Böylece onun bu gelirlerden herhangi bir şekilde faydalanması söz konusu değildir.¹⁴⁰ 18. ve 19. asırlara gelinceye kadar krallar, devlet başkanları vergiyi halk adına değil, kendi adlarına toplamışlardı. Bu alanda ilk yeniliği Hz.Muhammed yaptı ve "halktan vergiyi gene halk için toplama" esasını getirdi. Hz.Peygamber tarafından 1400 sene ortaya konulan bu esas, günümüz çağdaş bütçe hukuklarının temelini ve ruhunu oluşturmaktadır ki bu, demokrasilerin hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri bir kaide olmuştur.¹⁴¹

¹³³ İbn Sa'd, a.g.e. I, 129-131; Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 52-53.

¹³⁴ İbn İshâk, Siyeru İbn İshâk, sh., 59. thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981.

¹³⁵ Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 53-54. Ayrıca bk. İbn Sa'd, a.g.e., I, 130-131.

¹³⁶ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I, 210, thk., Ömer Abdüsselâm Tedimurî, Dâru'l- Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1990. Bazı rivâyetlere göre, 480 veya 500 dirhem gümüş vermiştir. Bk. Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 58.

¹³⁷ Bk. Muhammed Hamidullah, a.g.e., I, 58.

¹³⁸ Buharî, Bedü'l-Vahy, B.3; Müslim, İman, H.NO: 252. Ayrıca bk., İbn Sa'd, a.g.e., I, 195; İbn İshâk, a.g.e., sh., 112.

¹³⁹ Bk. Âl-i İmrân, 3/90; Yusuf, 12/104; Sebe, 34/47; Şûra, 42/23; Sâd, 38/86; Tûr, 52/40 ; Kalem, 52/46.

¹⁴⁰ Yeniçeri Celâl, İslâm'da Devlet Bütçesi, sh., 290, Şâmil Yay., İst., 1984.

¹⁴¹ Yeniçeri Celâl, "Hz.Peygamber Âilesinin Gelirleri, Geçimi ve Bıraktığı Miras", sh., 360, Hz.Peygamber ve Âile Hayatı (sempozyum), İSAV, İlimi Neşr., İst., 1989.

O'nun mal varlığının kaynaklarına ve gelirlerine baktığımızda bunların kaynaklarını genel manada şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a)- Kendisine sevdiği kişiler tarafından verilen hediyeler. Bu hediyeler çok çeşitli olup, bunlar arasında hurma bahçeleri, ev eşyası, bazı hayvanlar vb. şeyler vardı. Örneğin kaynaklarda bazı zengin sahâbîlerin süt veren develeri, bazılarının da kendi hurma bahçelerinden bir kaçını Hz.Peygamber'e bağışladıkları görülmektedir.¹⁴² Benû Nadirli bir yahudi iken daha sonra müslüman olan Muhayrik, vasiyet yoluyla Hz.Peygamber'e 7 adet bahçe bağışlamıştır.¹⁴³ Mısır kralı Mukavkıs Mâriye isimli câriye ve başka hediyeler göndererek Hz.Peygamber'e iltifat etmiştir.¹⁴⁴ Kurayza ve Nadiroğullarının arazileri fethedilinceye kadar hurmalık bağışı devam etmiş, ondan sonra ise kabul edilmemiştir.¹⁴⁵ Sahabeden Enes b. Mâlik şöyle der: Ensardan olan bazı kimseler kendi hurmalıklarından bazı hurma ağaçlarını Peygambere hediye olarak ayırır, verirdi. Bu iş Kurayza ve Nadiroğullarının fethine kadar sürdü. Bunların fethinden sonra Peygamber, Ensar'ın hurma ağaçlarını kendilerine geri verir oldu.¹⁴⁶

b)- Gayr-i müslimlerden vergi olarak toplanan ve fey ismi verilen gelirlerden hissesine düşenler.¹⁴⁷

c)- Savaşlarda elde edilen ganimetlerde hissesine düşenler. O'nun ganimet ve fey gelirlerinde sadece Kur'ân-ı Kerim tarafından belirlenen hakları bulunuyordu.¹⁴⁸ Dolayısıyla Hayber, Fedek ve Nadiroğullarından payına düşen araziler ve hurmalıklar vardı.¹⁴⁹

Hız.Peygamber'e babasından Ümmü Eymen isimli câriye, 5 deve, bir miktar koyun, Şükrân isimli köle ve oğlu miras olarak kalmıştır. Annesinden ise bir ev, hanımı Hz.Hatice'den de bir ev ve bir miktar menkul mal miras kalmıştır.¹⁵⁰

İbn Sa'd (ö.230/844) ve İbnü'l-Esîr (ö.630/1232), 20 adet süt veren devesi, 7 koyun ve 7 adet keçisi, 7 adet atı, ayrıca katır ve merkebleri olduğunu

¹⁴² Hediyeleri kabul ettiğine dair bilgi için bk., İbn Sa'd, a.g.e., I, 388-389, 489-491; Buhârî, Hibe bölümü.

¹⁴³ İbn Sa'd, a.g.e., I, 501; Muhammed Hamidullah, a.g.e., II, 229. Mâverdi, Muhayrik'in peygambere 7 ev dolusu malını vasiyet ettiğini ifade eder. Bk. Mâverdi, Ahkâmü's-Sultâniyye (İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku), sh., 189, terc., Ali Şafak; Bedir Yay., İst., 1976.

¹⁴⁴ Bk., İbn Sa'd, a.g.e., I, 134; İbn Hişâm, a.g.e., I, 216.T.

¹⁴⁵ Buhârî, Megâzî, B.14.

¹⁴⁶ Buhârî, Megâzî, B.14, Humus, B.12.

¹⁴⁷ Fey: Gayr-i müslimlerden sulh yoluyla alınan vergilerdir. Bunlar da ; onların mal ve canlarının teminatı olarak ödedikleri "cizye : kişi vergisi", fethedilip halkına bırakılan arazilerden veya sulh yoluyla alınan yerlerden belli ölçülere göre tahsil edilen "harac" gelirleri ve bu tebaanın ödedikleri gümrük vergileridir. Yabancı gayr-i müslim tüccarların ödedikleri gümrük vergileri de fey gelirlerine dahildir. Bk., Yeniçeri Celâl, İslâm'da Devlet Bütçesi, sh., 234-235. Fey ve taksimatıyla ilgili geniş bilgi için bk., Mâverdi, a.g.e., sh., 140-141.

¹⁴⁸ Yeniçeri Celâl, "Asr-ı Saadet'te Hz.Peygamber'in ve Âilesinin Geçimi", I, 329 (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'de İslâm), Beyan Yay., Editör: Vecdi Akyüz, İst., 1995. Ganimetlerdeki hissesi hakkında şu âyet bilgi vermektedir: "Ganimet olarak aldığınız her hangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya âittir." Ênfâl, 8/41.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, a.g.e., I, 502-503, II, 58, 114; İbn Hişâm, a.g.e., III, 297-300. Ayrıca bk. Ebû Yûsuf, a.g.e., sh., 95; Ebû Ubeyd, Kitâbu'l-Emvâl, sh., 25-28, 78-79; Mâverdi, a.g.e., sh., 188-191; Muhammed Hamidullah, a.g.e., II, 229-230; Yeniçeri Celâl, a.g.e., I, 344.

¹⁵⁰ Mâverdi, a.g.e., sh., 191.

söyler. Sahip olduğu köle ve cariyelerinden de bahsedilmektedir.¹⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) de Hz.Peygamber'e âit sağılan 45 deve, 100 adet koyun veya keçi¹⁵², ihtilaflı olsa da 15 kadar atından bahsetmektedir.¹⁵³ İbn Abbas da 100 deveden bahseder.¹⁵⁴ Vedâ haccında kesmeye niyet ettiği 100 deveden 63 tanesini bizzat kendisi kesmiş, geri kalanını da Hz. Ali'ye (ö.40/660) kestirmiştir.¹⁵⁵ Tavuk cinsinden hayvanlarından da bahsedilmektedir.¹⁵⁶ Hz.Peygamber o zaman için bir evde koyun beslemenin önemini "Koyun olan evde bereket vardır."¹⁵⁷ hadisiyle dile getirmiştir. O, bir kısım hayvanları kendi imkanlarıyla satın almıştır. Hz.Peygamber, alış verişlerini bizzat kendisi yapardı. Bir seferinde bir deve, bir koyun, bir yük devesi almıştır.¹⁵⁸ Başka bir seferinde de yine bizzat kendisi deve ve at satın almıştır.¹⁵⁹ Hz. Âişe, Peygamberin kullandığı yatağından da şöyle bahseder: "Rasûlullah'ın yatağının yüzü tabaklanmış deriden, içi de yumuşak hurma lifindendi."¹⁶⁰ Hz.Peygamber zaman zaman kuru hasır veya kanepe üzerine yatıp uydukları da oluyordu. O, yatak hususunda, daima sert ve serin tutan malzemeyi tercih etmiştir. Ancak Hz.Âişe'nin evindeki döşeginin yüzü meşin idi. İçine yün veya pamuk yerine, hurma lifi doldurulmuştu. Yastıkları da aynı malzemeden yapılmıştı.¹⁶¹

Hicretin 9. yılına gelindiğinde Hz.Peygamber'in gelir kaynakları çoğalmıştı. Ancak O, hanımlarına, eskisi kadar sıkıntılı olmasa da sâde bir hayat yaşatıyor ve şahsi gelir fazlasını devletin ve halkın yararına kullanıyordu. Bu sebepten dolayı Hz.Peygamber'in hayat seviyesi, gelirlerin paralelinde artmamış ve bu durum bir süre hanımlarıyla arasının açılmasına sebep olmuştur.¹⁶² O, Nadiroğulları hurmalığından elde ettiği mahsulünü satar ve bu para ile âilelerinin bir yıllık ihtiyaçlarını ayırırdı. Geri kalanı devlet malına katardı. Bunu hayatı boyunca böyle yapmıştır.¹⁶³

Hz.Fâtıma (ö.11/632) Hz.Peygamber'in hayatta iken sahip olduğu Hayber, Fedek ve Benû Nadir arazilerinden hissesine düşeni almak için Hz. Ebû

¹⁵¹ Bk. İbn Sa'd, a.g.e., I, 489-498; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi, II, 286-289, terc., heyet, Bahar Yay., İst., 1985.

¹⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, I, 160, 164, 184.

¹⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, I, 163

¹⁵⁴ Ebu's-Şeyh el-İsbehânî, Hz.peygamber'in Edeb ve Ahlâkı, (Kitabu'l-Ahlâk en-Nebî ve Âdâbuhu), sh., 139, terc., Naim Erdoğan, İz Yay., İst., 1995.

¹⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, II, 825-826. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Menâsik, B.24; İbn Mâce, Menâsik, B. 84. Buhârî'de 7 deve kestiği ifade edilmektedir. Bk., Buhârî, Hac, B. 120. Kurban bayramında kurban kestiğine dair bilgi için bk.; Buhârî, Hac, B.118, 120, Müslim, Edâhi, H.No: 17-19; Ebû Dâvûd., Edâhi, B.3-4, 8-9; İbn Mâce, Edâhi, B. 1-2, 4, 14; Nesâî, Dehâyâ, B.3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 279; İbn Sa'd, a.g.e., I, 249; İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, II, 317

¹⁵⁶ Yeniçeri Celâl, a.g.e., I, 337.

¹⁵⁷ Tirmizî, Ticârât, B.69; İbn Sa'd, a.g.e., II, 179.

¹⁵⁸ Buhârî, Buyû, B.33.

¹⁵⁹ Bk. İbn Sa'd, a.g.e., I, 489, 492.

¹⁶⁰ Buhârî, Rikâk, B. 17. Ayrıca bk., Ebû Dâvûd, Libâs, B.42; Tirmizî, Libâs, B. 27; İbn Mâce, Zühd, B. 11; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 48; İbn Sa'd, a.g.e., I, 464-465.

¹⁶¹ Yardım Ali, a.g.e., sh., 346. Hafsa vâlidemiz, her gece serdiği örtüyü (battaniyeyi) veya döşegi bir gece dört kat yaparak serer. Hz.Peygamber, onun üzerinde uyur, sabah kalkınca Hz.Peygamber Hafsa'ya; "Ey Hafsa dün geceki döşegin ne idi?" diye sordu. "Her gece serdiğim döşek. Ne var ki, bu gece ben onu dörde katladım." dedi. "Ey Hafsa! onu eski haline çevir; çünkü yeni hali beni gece namazından alıkoydu." buyurdular. (Bk. İsbehânî, a.g.e., sh., 146).

¹⁶² Yeniçeri Celâl, a.g.e., I, 342-343.

¹⁶³ Bk., Buhârî, Nafakât, B. 3, Megazî, B.24; Müslim, Cihâd, H.No: 48; İbn Sa'd, a.g.e., I, 503.

Bekir'e gittiğinde "Bize mirasçı olunmaz, bıraktıklarımız sadakadır." 164, "Mirasçılarım hiçbir dinarı bölüşmesinler. Hanımlarımın nafakasından ve âmilimin (işçimin) masrafından başkası sadakadır." 165 hadisleriyle karşılaşmış ve bu sebepten ötürü arazilerden her hangi bir hisse alamamış ve tüm araziler devlete kalmıştır. 166

Verdiğimiz bütün bu bilgilerde –her ne kadar bazılarında ihtilaf olsa da- Hz.Peygamber'in hayatının tamamında olmasa da belli dönemlerinde sahip olduğu mal varlığından hiç de fakir olmadığı ve maddi sıkıntı çekmediği anlaşılmaktadır. Ancak şunu da belirtelim ki, âilesinin sık sık geçim sıkıntısı içine düştüğü de bir gerçektir. O, büyük davanın tebliği, Hz.Peygamber'e şahsen geçim peşinde koşma imkanı vermiyordu. Aynı davada ona yardımcı olanlar da başlangıçta bu sıkıntıları çektiler. Sıkıntıların en başında şüphesiz ki, yeterli rızık temin edememe geliyordu. Hz.Peygamber kıt imkanlarıyla âilesinin nafakasını sağlamaya çalışıyordu. 167 Dolayısıyla hayatının belli kesitlerinde Hz.Peygamber'in maddi sıkıntı çektiği de bir gerçek olup, bunu dile getiren muhtelif rivâyetler mevcuttur. Dolayısıyla hayatının tamamını aynı kategoride değerlendiremeyiz. Nitekim Kurtubî (ö.671/1273) Hz.Peygamber'in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini üç safhada değerlendiriyor: a)- Fakirlik safhası (İlk zamanlar fakir olup, sabır ve tahammül gösterdiği dönemler). b)- Zenginlik safhası. Fetihler yoluyla elde edilen menkul ve gayr-i menkuller sayesinde elde edilen maddi refah seviyesi. Bu safhada Hz.Peygamber, etrafındaki ihtiyaç sahiplerini de hiç unutmamış, onları da müstefit kılmıştır. c)- Başkasına muhtaç olmayacak (orta hal) seviyede bulunduğu safha ki, Hz. Peygamber bu-hal üzere vefat etmiştir. 168 Kurtubî'nin bu yaklaşımını gerçekçi buluyoruz.

"Allahım! Muhammed âilesinin rızkını kendilerine yetecek kadar ihsan eyle." 169 diyen Hz.Peygamber, bu hadisiyle yoksul olmayı istemediğini, başkalarına muhtaç olup el-âvuç açmayı hiç bir zaman arzu etmediğini belirtmek istemiş ve fakirlikten Allah'a sığınmıştır.

Hz.Peygamber'in, maddi sıkıntı çektiği dönemleri çevresindeki insanlar şu şekilde anlatır: "Rasûlullah, Allah'a kavuşuncaya kadar ince undan yapmış ekmek ve kızarmış koyun eti yememiştir." 170

İbn Abbas (ö.68/687) şöyle der : "Rasûlullah yemek yemeksizin peş peşe birkaç gün olarak gecelerdi. Âilesi de yiyecek akşam yemeği bulamazdı. Çoğu zaman ekmekleri arpa ekmeği idi." 171

Hz.Âişe de şöyle der: "Muhammed'in âilesi, onun vefât ettiği güne kadar iki gün arka arkaya arpa ekmeğiyle karnını doyurmadı." 172

164 Buhârî, Megâzî, B. 14; Müslim, Cihâd, H.No: 52-54; İbn Sa'd, a.g.e., II, 314.

165 Buhârî, Vesâyâ, B.32, Humus, B.3; Müslim, Cihâd, H.No: 55; İbn Sa'd, a.g.e., II, 314.

166 Muhammed Hamidullah, a.g.e., II, 229-230. Ayrıca bk.; Buhârî, Megâzî, B. 14, Humus, B.1; Müslim, Cihâd, H.No: 51-54; İbn Sa'd, a.g.e., II, 315-316.

167 Yeniçeri Celâl, a.g.e., I, 348-349.

168 Kurtubî, insan için üçüncü halin en edfal olduğu görüşündedir. Bk, İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 331.

169 Buhârî, Rikâk, B. 17; Müslim, Zühd, H. No: 18 – 19.

170 Buhârî, Et'ime, B.8.

171 Tirmizî, Zühd, B. 38; İbn Mâce, Et'ime, B: 49.

172 Buhârî, Eymân, B.22; Müslim, Zühd, H.No: 21 – 23. Ayrıca bk., Buhârî, Et'ime, B. 23, 27; İbn Mâce, Et'ime, B. 48.

"Muhammed'in âile efradı, Medine'ye geldiği gündün vefât ettiği ana kadar üç gün arka arkaya buğday ekmeğiyle karnını doyurmadı."¹⁷³

Hız.Ömer (ö.23/643) şöyle der: Ben Rasûlullah'ın gün boyu açlıktan kıvranıp, karnını doyuracak âdi hurma bile bulamadığını gördüm.¹⁷⁴

"Hz.Peygamber'in midesine bir günde iki ayrı çeşit yiyecek girmemiştir. Eğer O, et yemişse ona başka bir şey katmaz, hurma yediye ona başka bir şey katmaz, ekmeğe yediye ona da başka bir şey ilave etmezdi."¹⁷⁵

Bunların hepsi ferdi tesbit ve yorumlardan ibârettir. Herkes belli bir zaman kesitinde Hz.Peygamber'i nasıl görmüşse O'nun o zamanki halini yansıtmaya çalışmıştır. Anlatılmaya çalışılan dönemin Medine hayatının ilk yılları olup, topyekun maddi sıkıntı çekildiği zamanlardır. Hz.Peygamber'in belli dönemlerde maddi sıkıntı çektiğini anlatan bu tür hadislerden fakirliğin üstün olduğu görüşünün çıkarılması doğru değildir.¹⁷⁶ Veya zorunlu olarak maddi sıkıntı çektiği dönemleri örnek almak mecburiyetinde de değiliz. Şunu da belirtmek gerekir ki, peygamberlik vâzifesi Rasûlullah âilesinin gelirini büyük ölçüde azaltmış ve hatta bir süre tamamen kesintiye bile uğratmıştır. Hatta kaynaklar O'nun, âilesini, hicri 3. ve 4. yıllara kadar ne gibi gelir kaynaklarıyla geçindirdiği hususunda bir bilgi vermezler. O ve âilesi bu tarihlere kadar büyük sıkıntılara düşmüşlerdir ki, aynı sıkıntıları ilk müslümanlar da aynı ölçüde çekmişlerdi.¹⁷⁷ Yukarıda geçen rivâyetler Peygamber'in maddi sıkıntı çektiği dönemleri yansıtmaktadır. Yoksa Hz.Peygamber'in hayatının tamamı maddi sıkıntılardan ibâret değildir. Hayatının belli kesitlerinde bazı sebeplere mebni olarak maddi sıkıntı içerisinde kalmış ve maddi zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun aksini kimse iddia edemez. Hz.Peygamber'in zaman zaman aç kalışının sebebini etrafındaki fakir ve yoksul insanlarla ilgilenişine ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için uğraş göstermesine bağlayan sahabiler vardır. Ancak Hayber fethinden sonra öncesine nazaran topyekun bir ferahlama olmuştur.¹⁷⁸ Hz.Peygamber, Hayber arazisinin mahsûllerinden her yıl zevcelerinden her birine 100 vesk buğday¹⁷⁹, 80 vesk hurma, 20 vesk arpa verirdi. Hz.Ömer halife olunca Hayber'i taksim etti. Rasûlullah'ın hanımlarına da araziden kendilerine iktâen arazi vermek veya her sene 100 vesk vermek arasında tercih hakkı verdi. Bazıları arazi hakkını tercih ederken, bazıları da 100 vesk buğday almayı tercih etti.¹⁸⁰

Ganimetler sayesinde Hayber fethiyle bir ferahlık gelmesine karşın yine de darlık, sıkıntı ve geçim sıkıntısı tamamen ortadan kalkmış değildi. Çünkü Medine, sıkıntı ve darlık çeken bir belde idi.¹⁸¹ Ali Yardım, Peygamberin maddi sıkıntı çekmesinin sebebini başka bir açıdan ele alarak şöyle açıklar: Yukarıda geçen

¹⁷³ Buhârî, Et'ime, B. 23; Müslim, Zühd, H.No: 20.

¹⁷⁴ Müslim, Zühd, H.No: 36; İbn Mâce, Zühd, B. 10.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, a.g.e., I, 404. Hz.Peygamber'in maddi sıkıntısını anlatan hadisler için bk.hadis kaynaklarının zühd ve rikâk bölümleri; İbn Sa'd, a.g.e., I, 400 vd.; Ahmed b. Hanbel, Kitâbü'z-Zühd, I, 16-17. terc. M.Emin İhsanoğlu, İz Yay., İst., 1993.

¹⁷⁶ Bk., İbn Hacer Askalanî, a.g.e., XI, 338.

¹⁷⁷ Yeniçeri Celal, "Hz.Peygamber Âilesinin Gelişleri, Geçimi ve Biraktığı Miras", sh., 354.

¹⁷⁸ İbn Sa'd, a.g.e., II, 114 - 115. Hayberdeki arazi, ganimet ve mal varlığının taksimi için bk. Ebû Yusuf, a.g.e., sh., 54-55; İbn Hişâm, a.g.e., III, 297-300.

¹⁷⁹ 1 vesk= 122,161 kg.dır. Buna göre 100 vesk=12216,1 kg. dir. Bk., Muhammed Necmüddîn el-Kürdî, Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri, sh., 210. terc., İbrahim Tüfekçi, Buruc Yay., İst., 1996.

¹⁸⁰ Ebû Yusuf, a.g.e., sh., 151-152.

¹⁸¹ İbn Sa'd, a.g.e., I, 409.

hadislerde Hz. Peygamber'in sofrasında uzun müddet su ve hurmadan başka bir madde bulunmayışının ve çoğu zaman açlık çekişinin başka bir sebebi, O'nun fedakârlık ve cömertliğinden kaynaklanıyordu. Yoksa yokluktan değil; kendi dışındaki muhtaçların çokluğundandır. Bu durum, Peygamber Efendimiz'in: "Komşusu aç iken, tıka basa karnını doyuran kimse (gerçek) mü'min değildir" hadîsinin¹⁸², bizzat kendisi tarafından yaşanmasıdır. Bu konu ile ilgili hadisleri açıklayan bir kısım âlimlerin: "Hz Peygamber'in geçim sıkıntısı çekmesi, ihtiyârî (kendi irâdesi ile ortaya çıkan) bir fakirliğin netîcesi olup, ıztırârî (çâresizlik sonucu) bir fakirlikten dolayı değildi" demelerinin hakîkati de budur.¹⁸³ Hz.Peygamber'in sofrasında misafir hiç eksik olmazdı, yalnız başına yemeğe oturduğu çok nâirdi. İhtiyaç sahibi insanlar çoktu. Aynı zamanda dışarıdan gelen heyetlere de sofralar ve ziyafetler veriliyordu.¹⁸⁴ Hz.Peygamber'in kurduğu üç çeşit sofradan bahsedilir: a)- Âile sofrası b)- Fakirlere ve misafirlere kurduğu sofralar c)- Siyasi sofralar¹⁸⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hz.Peygamber'in hayatı tamamıyla fakirlikle geçmiştir. Hiç kuşkusuz varlıklı olduğu ve bolluk gördüğü zamanlar da olmuştur. Örneğin kaynaklarda onun yediği yiyecek ve içecekleri incelediğimizde tükettiği çok çeşitli yiyecek ve içeceklerle karşılaşırız. Hz.Peygamber'in tükettikleri arasında deve, koyun ve tavuk eti, toykuşu, zebra ve tavşan eti, kebab, helva, bal, kuru ve yaş hurma, süt, un çorbası, hurma şerbeti, acur, keş yemişi, kabak, tereyağ, peynir, zeytin yağı, karpuz vb. yiyecek ve içecekleri sayabiliriz.¹⁸⁶ Damak tadına sahip olan Hz.Peygamber, et konusunda hayvanın kol ve sırt kısmını sevmektedir.¹⁸⁷ Bütün bunlar Hz.Peygamber'in maddi refah seviyesini göstermektedir. Ancak O, varlıklı olduğu zamanlar elindekilerini etrafındaki ihtiyaç sahiplerine vermiştir. Çünkü etrafında yoksul ve ihtiyaç sahibi insanların sayısı oldukça çok idi. O, böyle bir ortamda mal, mülk, servet, altın ve gümüş biriktiremezdi. Bu, O'nun vicdanına ve fedakârlık duygusuna sığmazdı. Ashâbını kendine tercih etmiş ve onları hiç unutmamış, ihmal de etmemiştir. Hayatı boyunca mal varlığını fiili olarak ashâbıyla paylaşmaktan geri durmamış, onların sıkıntılarına ortak olmuştur. Çok güzel cömertlik ve fedakârlık örneklerini insanlığa sunmuştur. Aşağıda görüleceği üzere O'nun dağıttığı şeylerden mal varlığı ve bazı serveti hakkında bilgi edinmiş oluruz. O isteseydi maddi açıdan çok rahat ve sıkıntısız bir hayat yaşayabilirdi.

Hz.Peygamber, en asgâri geçim seviyesinde âile ihtiyaçlarının ötesindeki fazlalıkları hiç bekletmeden daima muhtaçlara ve harp için gerekli silah ve malzeme teminine harcadığından, sepe sonunda zekât mükellefi olma gibi bir durumla karşılaşmamıştır. Aslında onun yaptığı şey bir bakıma her zaman zekât vermek gibi bir şeydir.¹⁸⁸

İnsanların en cömerti olan Hz.Peygamber, isteyen hiçbir kimseyi geri çevirmemiş, vermiştir. İbn Abbas'dan gelen bir rivâyette O'nun cömertliği şu

¹⁸² Buhârî, Edebü'l-Müfred, sh., 52.

¹⁸³ Yardım Ali, a.g.e., sh., 445-446.

¹⁸⁴ Bk., Buhârî, Megazi, B. 12; Müslim, Zekât, H.No: 41.

¹⁸⁵ Bk. Yeniçeri Celâl, a.g.e., I,346.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, a.g.e., I, 391-394; İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, I, 175-176. Hz.Peygamber'in yiyecek ve içecekleri hakkında geniş bilgi için Kültüb-i Sitte'nin Et'ime ve Eşribe kitaplarına bakılabilir. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 204-205; Yardım Ali, a.g.e., sh., 219. Bir hadiste "Et, dünya ve cennet ehli yemeklerinin şahîdudur." buyurulmuştur. (İbn Mâce, Et'ime, B.27-29). Yediği etler hakkında bilgi için bk. İshbâhî, sh., 185-187. Sevdiği meyveler hakkında bilgi için bk. İshbâhî, a.g.e., sh., 187-189, 194, 197-198, 208.

¹⁸⁷ İbn Mâce, Et'ime, B. 28.

¹⁸⁸ Yeniçeri Celâl, a.g.e., I. 334

şekilde anlatılır: “Peygamber iyilik yapma bakımından insanların en cömerti idi. En çok cömert davrandığı zaman Ramazan ayı idi.”¹⁸⁹ O'nun cömertliğine dost düşman hayran olmuş ve bazıları bu sayede müslüman olmuştur. Maddeten hiçbir kimsenin yapamayacağı cömertliği gösteren Hz.Peygamber'in cömertliğine sayısız örnekler verebiliriz.

Bir ikindi namazından sonra, daha cemaat dağılmadan hızlıca evine gider. Daha sonra merakla bekleyen sahabeye şöyle der: “Evde bulunan bir miktar altın hatırıma geldi. Elimde kalır korkusuyla hemen gidip onları dağıttım.”¹⁹⁰

Hastalığında evinde yedi (veya altı) altın bulunduğunu hatırlayınca onların fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Kendisi bu şekilde ölmeyi uygun bulmamıştır.¹⁹¹

“Eğer Uhud dağı kadar altınım olsa, borç ödemek için sakladığım dışında, ondan yanımda bir miktar bulunduğu halde üzerimden üç gece bile geçmemesi beni sevindirir.”¹⁹²

Bir seferinde, birine bir vadi dolusu koyun hibe etmiş, o adam da şaşkınlık içinde çevresindekilere “Gidiniz, müslüman olunuz, Muhammed fakirlikten korkmadan çok büyük ihsanlarda bulunuyor.” demiştir.¹⁹³

Kendisi ziyâfet verdiği gibi, ziyâfetlere de gitmiştir. Evliliklerinde düğün yemeği verdiğiine dâir bilgiler mevcuttur. Örneğin Hz.Zeyneb (ö.207/640) ve Hz.Safiyye (ö.50/670) ile evlendiğinde düğün yemeği vermiştir.¹⁹⁴ Hediye kabul ettiği gibi, hediye de vermiştir. Örneğin Hz.Ömer'den devesini satın almış ve deveyi oğlu Abdullah'a hediye etmiştir.¹⁹⁵

Hz.Peygamber, insanın maddeye, para ve servete karşı hırslı olduğunu ve bunun infaka engel olmaması için eğitilmesi gerektiğini zımnen şöyle ifade etmektedir:

“İnsanoğlunun bir dere dolusu altını olsa, bir dere daha ister, onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Ama Allâh, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”¹⁹⁶

“İnşan ihtiyarlasa bile, onun iki duygusu hep genç kalır: Çok kazanma hırsı ile çok yaşama arzusu.”¹⁹⁷

“Allahım! Senden hidâyet, takva, iffet ve zenginlik (gönül zenginliği) dilerim.”¹⁹⁸

¹⁸⁹ Bk. Buhârî, Bedü'l-Vahy; B. 1.

¹⁹⁰ Buhârî, Ezân, B.158; Nesâî, Şehv, B. 104; İbn Sa'd, a.g.e., II, 238.

¹⁹¹ İbn Sa'd, a.g.e., II, 237-238.

¹⁹² Buhârî, Temennî, B.2. Ayrıca bk., Buhârî, İsti'zân, B. 30, Rikâk, B. 14; Müslim, Zekât, H.No: 31; İbn Mâce, Zühd, B. 8; İbn Sa'd, a.g.e., II, 237-238.

¹⁹³ Müslim, Fedâil, H.No: 57-58; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 108, 175, 259, 284. Ayrıca bk., İbn Sa'd, a.g.e., II, 153.

¹⁹⁴ Ebû Dâvûd, Et'ime, B. 2; İbn Mâce, Nikâh; B. 24.

¹⁹⁵ Buhârî, Hibe, B.25.

¹⁹⁶ Buhârî, Rikâk, B. 10; Müslim, Zekât, H.No: 116-118. Ayrıca bk., Tirmizî, Zühd, B. 27; İbn Mâce, Zühd, B.27.

¹⁹⁷ Buhârî, Rikâk; B. 5; Müslim, Zekât, H.No: 115.

¹⁹⁸ Müslim, Zikir, H.No: 72. Ayrıca bk., Tirmizî, Deavât, B. 72; İbn Mâce, Duâ, B. 2.

Bilindiği gibi bütün peygamberler zühd ölçüsü dahilinde dünya ile olan ilişkilerini sürdürmüşler, zâhidane hayatın en önde gelen ideal temsilcileri olmuşlardır. Peygamberler zincirinin son halkası, yüce insan, Allah'ın sevgili kulu Hz. Muhammed (s.a.v.) ise: her hususta olduğu gibi zühd konusunda da bize en son ve en güzel örnekleri sunmuş, aynı zamanda Mescid-i Nebevî'nin kutlu çatısı altında verdiği zühd eğitimiyle de maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. Onun hayatı zühdle içiçe bir hayattır. Çünkü O, hayatının hiçbir safhasında maddeperest olmamış, parayı, altını, gümüşü amaç ve hedef olarak görmemiştir.¹⁹⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatından anlıyoruz ki, zühd, mal-mülk edinmemek değil, harama karışmamak ve şervetin kulu kölesi olmamak demektir. "Zenginlik zühdde aykırı değildir."²⁰⁰ sözünün tersine hareket etmemektir. Gerçek zâhit, tembel, miskin, asalak değildir. Çoluk çocuğunu başkalarına muhtaç eden de değildir.

Hız. Peygamber sâde ve mütevâzi bir hayat yaşamayı bizzat kendisi tercih etmiş, kral ve melik bir peygamber olmak istememiştir. O bu konuda şöyle buyurmuştur: "Rabbim bana, Mekke vâdisini benim için altın yapabileceğini teklif etti. Dedim ki; hayır Yarabbi. Ben, gün olur doyar; gün olur acıkırım. Açıkığım zaman, Sana niyazda bulunur ve Seni hatırlarım. Doyunca da, Sana şükreder ve Sana hamd ederim."²⁰¹

Dünya malının esiri olmadan olabildiğince sâde bir hayat tarzını tercih eden Peygamber'in (s.a.v.), hayattan koptuğunu söylemek de mümkün değildir. O'na göre insan, hayatın içinde olmak, çalışmak, helâlinden kazanmak, başkalarına yük olmamak zorundadır. Hatta dini amaçla bile olsa hayatla irtibatı kesmek, dünyadan el-etek çekmek doğru değildir. Çünkü O'nun ifadesiyle belirtecek olursak "İslâm'da ruhbanlık yoktur."²⁰² Keza "iki günü birbirine müsavi olan ziyandır."²⁰³ uyarısını yapan Yüce Peygamberimiz manevî gelişme yanında maddî gelişmenin de ihmal edilmemesi gereğiyle işaretlenmiş müslümanların hem manen, hem de maddeten güçlü olmalarını ve sürekli bir biçimde ilerleme kaydetmelerini istemiştir. Onun nazarında tembel, miskin, uyuşuk ve pısrık bir kişi yaşayan ölüdür. Tasavvufî ifadesiyle O, her an en ideal olan amelî yakalayan ve yapandır. İslâm meskenet ve mezellet dini değildir. Hatta Peygamber(s.a.v.), "Helâli talep etmek her müslümanın üzerine farzdır." şeklinde buyurarak hayatın mücadele olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁴

Mal, cennetin en yüksek köşklarine yükselmenin merdiveni olabileceği gibi, cehennemin en aşağı tabakasına inmenin de merdiveni olabilir.²⁰⁵ Aslında "fakr ve zühdde reddedilen dünyanın çirkeflikleridir; menfaatperestliktir, bencilliktir, kin ve gayz dolu insanî ilişkileridir, tüketim hastalığıdır, israf ve gösteriş tutsaklığıdır. Yoksa dünyanın kendisi ilâhî güzelliklerin sergisidir. Cemâlinin tecelli yeridir."²⁰⁶

199 Yetik Erhan, a.g. teb., sh., 53

200 İbnü'l-Eşf, Câmîu'l-Usûl min Ehâdisi'r-Rasûl, IV, 670, thk., Muhammed Hâmid, Suudi Arabistan, 1950.

201 Hadis hasendir. Tirmizî, Zühd, B. 35; İbn Sa'd, a.g.e., I, 384.

202 Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 226.

203 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammâ İstehera mine'l-Ehâdisî alâ elsineti'n-Nâs, II, 233, 3. Bsk., Dâru lhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1351.

204 Yetik Erhan, a.g. teb., sh.56.

205 İbn Kâyyim el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 313.

206 Kara Mustafa, "Tasavvufî Düşüncede İnsan-Dünya Münasebetleri ve Zihniyetimiz" (tebliğ), sh., 160, Düünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu, Bursa, 1990. Süfîler genelde zühdü üç kısma ayırırlar. a) Haramlardan kaçınmak. Allah'ın rızası dışındaki şeylere iltifat etmemek b) Şüpheli olan şeylere yaklaşmamak, helâlden

Dünya hayatında zâhitliği beğenme sadedinde vârid olan hadisler, fakirliğin medhi demek değildir. Çünkü zühd, yapılacak bir şeye mâlikiyeti, (mal, mülk...) mevcudiyetini icabettirir. Hakiki zâhid dünyaya sahip olup da elinde tutan, fakat kalbine koymayandır.²⁰⁷ Yani maddeyi putlaştırmayandır.

Tasavvuf kaynaklarında tanımı yapılan ve ruhbanlığı da çağrıştıran zühd kavramını Kur'ân, hadis ve Hz.Peygamber'in hayatıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Birden fazla tanımı yapılan zühd tariflerinin çoğunda dünyanın terkedilmesi, dünyaya bağlanılmaması, dünyanın malına mülküne önem verilmemesi, dünyanın sevilmemesi, Allah'dan gayr-i şeylere (mâsivâyâ) karşı olumsuz tavır alınması gibi kişiyi dünyadan uzaklaştırıcı konular yer almaktadır.²⁰⁸ Bu şekilde zühd tanımının yapılmasında zayıf ve mevzû hadislerin önemli ölçüde etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu tür tanımları Hz.Peygamber'in hayatıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Hz.Peygamber, her zaman hayatın bizzat içinde kalmış, inziva hayatı yaşamamış ve yaşamayı da önermemiştir. Zühdün tanımlarında en çok üzerinde durulan konu dünya ve nimetlerinin sevgisinin kalbe sokulmaması, yani dünya ve nimetlerinin sevilmemesidir. Buna göre bir insan düşünelim ki, çevresindeki canlı ve cansız olan hiçbir şeyi yani; bağıni bahçesini, evini, otomobilini, ev eşyasını, bilgisayarını, bahçesindeki gülleri, çiçekleri, eşini, çocuğunu, tarihi ve sanatsal yapıtları kısaca dünyalık olan hiçbir şeyi sevmeyecek. Acaba normal bir insan için bu mümkün müdür? İnsanın fitratında var olan sevgi duygusunu yok etmek mümkün mü? İnsandan canlı veya cansız varlıklara karşı duyarsız ve tepkisiz davranmasını istemek ve beklemek insanın duygusal yönünü hiç hesaba katmamak demektir. Örneğin tasavvuf kaynaklarında çok sık tekrarlanan ve yaygın olarak geçen "varlığa sevinmemek, yokluğa yerinmemek veya elinizden çıkana üzülmemek, sahip olduğunuzda da sevinmemek" şeklindeki anlayış²⁰⁹ insanın fitratındaki duygularla çelişmektedir. Hiçbir insanın, evlendiği, çocuk sahibi veya meşru yoldan bir dünya nimetine sahip olduğu zaman sevinmemesi mümkün değildir. Veya kaybettiği değerlere ve varlıklara karşı üzüntü duymaması yine elinde değildir. İnsanın, varlık ve yokluk veya altın ve taş karşısında müsâvi davranarak duyarsız ve tepkisiz kalması düşünülemez. Ancak insanın, bollukta taşkınlık ve aşırılık göstermemesi, nimetin şükürünü unutmaması, yoklukta da sabır göstermesi ve isyan etmemesi gerekir. Makul ve mutedil olan ve kendisinden beklenen de budur. Fitratında sevgi duygusunu taşıdığına inandığımız insanın, dünyadaki varlıklara karşı hayranlık duymaması, onlara karşı sevgi ve ilgi duymaması insanın elinde olan bir şey değildir. Realitede bunun mümkün olmadığını düşünmekle beraber, saydığımız varlıkların makul ölçüde sevilmesini yasaklayan bir nas da mevcut değildir. Özellikle ilk dönem tasavvuf hareketinden sonra tasavvufta bu tür yanlış yaklaşımlar yoğunluk kazanmıştır. Zühd kavramının tanımı Kur'ân ve sahih hadise uygun ve doğru bir şekilde yapılmalıdır. İbn Kayyim el-Cevziyye hatalı yapılan zühd tanımları hakkında şu yorumu yapar: İnsanların çoğu, "zühd" hakkında,

fuzûli olanları terketmek. c) Allah'ı tefekkür etmekten alıkoyan her şeyi terketmek, mâsivadân kalben uzaklaşmak Bk. İsmail Ankaravî, a.g.e., sh., 242.

²⁰⁷ Yusuf el-Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, sh., 13.

²⁰⁸ Tasavvufun ana kaynaklarından alınarak yapılan zühdün değişik tanımları için bk. Ateş Süleyman, İslâm Tasavvufu, sh., 275. Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992; Kara Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, sh., 104-105, Dergah Yay., 2. bsk., İst., 1990; Yıldırım Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, sh., 374, T.D.V.Y., Ank., 2000; "Hz.Peygamber'in Zühd Hayatı" (tebliğ), sh., 85-87, I. Kutlu Doğum Sempozyumu, S.D.Ü.İ.F.Y., Isparta, 1998; Demirci Mehmet, "Zâhitlik nedir, Dünya-Âhîret Dengesi Nasıl Kurulur?", sh., 108, D.E.Ü.İ.F.D., IV, İzmir, 1987.

²⁰⁹ Bk., Demirci Mehmet, a.g.m., sh., 124-125.

kendi zevklerine işaret eden, hallerine ve müşahedelerine göre tarifler yapmışlardır. Sûfilerin yaptıkları tariflerin çoğu zevk ve hallerini yansıtır. İlim diliyle yapılacak tarif, zevk diliyle yapılacak tariften daha kapsamlı ve dili daha kuvvetlidir. ²¹⁰ Muhâsibî (ö.243/857) de zamanında yapılan yanlış uygulamaları şöyle dile getirir: Bir grup vardır ki, rıza, zühd, tevekkül, Allah sevgisi gibi şeyleri, gerçeğine uygun olmayarak ve en uygununun ne olduğunu bilmeyerek yapmağa çalışır. “Zühd yapıyorum.” diyerek giyim-kuşam ve yeme-içmesini azaltır; bazıları hacca azıksız çıkar, çalışmayı bırakır ve bununla tevekkülde bulunduğunu sanır; bazıları, nefsinin cenneti arzu ettiğini sanır, bazıları Allah’ı sevdiğini iddia eder ve bu iddia ile oturur kalkar, O’nu hatırlayınca bayılır. ²¹¹ Muhâsibî bu yanlış uygulamaların sebeplerini de şöyle açıklar: Kendisini ehl-i ilimden olduğunu sananların bir kısmı, vâizlerin sözlerini, zühd hadislerini, dünyayı yeren hadisleri ezberler, onların mânasını anlamaz, hadisle neyin kastedildiğini bilmezler. Bunun sebebi, bunun hoşlarına gitmesi ve bunu yapmanın kendilerine hafif gelmesidir. ²¹² Mustafa Kara da bu gerçeğe şöyle temas ediyor: “Tasavvufî eğitimin gereği olarak tesbit edilen fakr, zühd, riyâzet ve teslimiyet gibi esaslar zamanla özünü kaybederek iskelet haline gelmişlerdir.” ²¹³ Mehmet Demirci de bu konuda şöyle der: “Zühd, fakr, tevekkül, kanaat, uzlet gibi kavramların, dünya hayatı ve maddeye karşı menfi bir tavır almak şeklindeki anlayışı yaygın bir kanaattir. Tasavvufî eserlerde bu şekildeki görüşü destekleyen hayli malzeme bulmak mümkündür. Kanaatimizce, ilk dönemlerden itibaren bu kavramların anlayış ve uygulanış biçiminde, içinde bulunulan sosyal durum ve çevre şartlarının etkisi büyük olmuştur.” ²¹⁴

Günümüzde de eskisinden farksız olarak yanlış zühd tanımlarının yapılmasına hala devam ediliyor. Örneğin bir tasavvuf sözlüğünde zühd ve zâhidle ilgili şu bilgiler verilmektedir: Dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan yüz çeviren, dünyadan el-etek çeken, kendini bütünüyle âhirete ve Hakk’a veren, mala, mülke, makama ve şöhrete değer vermeyen, dünya ile âhiret arasında tercih yapmak gerektiği zaman ağırlığını daima âhiretten yana koyan, dünya sevgisini gönlüne koymayan kişidir. ²¹⁵ Halbuki eskilerin yanlışlarını tekrar etmektense Kur’ân ve sahih hadislere uygun yeni tanımlara yer vermenin zaruri olduğuna inanıyoruz. Bu yapılamazsa bazı çelişkilerden kurtulamayız. Örneğin, hem dünya hayatını yaşamak, hem de zâhidâne davranmak konusu sûfilerce uzun uzun tartışılmıştır. Madem ki, zühd mâsivâyı terktir, bir insan hem zâhidâne davranmak, hem de günlük hayatını yaşamak isterse bir çelişki içine düşmeyecek midir? Zâhidlikle yiyip içmek, halka karışmak nasıl telif edilecektir, bunların hepsi mâsivâ değil midir? ²¹⁶

Hz.Peygamber insanlara dünyayı terkedin, inzivaya çekilin, çalışmayın, fakir ve yoksul olarak yaşayın dememiştir. Aksine böyle bir yaşantıyı arzulayanları uyarılmış ve fitrata uygun hareket etmelerini istemiştir. Hz.Peygamber’in şu hadisi manidardır: “İnsanlarla haşır-neşir olup ezalarına katlanan müslüman, insanlara

²¹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricü’s-Sâlikîn (Kur’ân’î Tasavvufun Esasları) II, 12, terc., heyet. İnsan Yay., İst., 1990.

²¹¹ Muhâsibî, er-Riâye, sh., 539, terc., Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İst., 1998.

²¹² Muhâsibî, a.g.e., sh., 534.

²¹³ Kara Mustafa, a.g.teb., sh., 164.

²¹⁴ Demirci Mehmet, a.g.m., sh., 126.

²¹⁵ Uludağ Süleyman, a.g.e., sh., 579, 593. Ayrıca bk. Eraydın Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, sh., 173, M.U.İ.F.V.Y., İst., 1994.

²¹⁶ Bu soruları sıralayan Mehmet Demirci, bir kısım sûfilerin görüşlerine dayanarak bu tür sorulara müsbet cevaplar vermeye çalışsa da bütün sûfilerin buna katılmadıkları tasavvuf kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bk. Demirci Mehmet, a.g.m., sh., 119.

karışmayıp ezalarına katlanmayan müslümandan daha hayırlıdır.”²¹⁷ Zühd hiçbir şekilde dünyadan el-etek çekmek, dünya ile ilişkinin kesilmesi, dünyayı ve nimetlerini makul ölçüde sevmemek, nefsini sıkıntıya sokmak ve rıhban hayatı yaşamak olmamalıdır. Gerçek zühd hayatının örneğini bize canlı olarak Hz.Peygamber vermektedir. Çünkü O, zühd ve cömertliğin zirvesini yaşamıştır. Doğru zühd anlayış ve yaşayışını müşâhede etmek isteyen ve kendisine örnek almak isteyen kişinin, Hz.Peygamber’in zühd hayatını sahih hadislerden incelemesi ve tetkik etmesi gerekir.

İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle der: Zühdden maksat sahip olduğu mülkü terketmesi değildir. Süleyman (a.s.) ve Dâvûd (a.s.) zamanının en zâhidlerindendi. Ama onların malları, mülkleri ve hanımları vardı. ²¹⁸Nebî (a.s.) insanlığın en zâhid şahsiyetidir. Fakat O’nun dokuz hanımı vardı. Ali b. Ebî Tâlib, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr ve Osman zengin olmalarına rağmen zâhidler. Hasan b. Ali de zâhidlerdendi. Bununla birlikte o büyük bir servete sahipti. Abdullah b. Mübârek ve Zeyd b. Sa’d da büyük servete sahip olmasına rağmen zâhid imamlardandı. ²¹⁹İsmâil Ankaravî (ö.1041/1631) Minhâcu’l-Fukara isimli eserinde -katılmadığımız yönler olsa da- zühd ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bir kimse Allah’tan gayrı olan mâsivaya âit muhabbeti atarak kalbine yalnızca Allah sevgisini yerleştirmişse; o kimsenin mülkü altında ne kadar zenginlik olursa olsun, o kimséye menfi yönde zarar veremez. Zira o kimse kalbini, Hüdâ’ya bağlamıştır. Bu neviden misaller çoktur. Meselâ; Hz.İbrâhim’in malı mülkü çoktu ama bu mal ve mülk onun kalbini Hüdâ’dan koparmadı. Hz.Süleyman ve evliyaullahtan nicelerinin bol serveti, tahtları ve tâcları olmasına rağmen, onları Allah’a boyun eğmekten alıkoymadı. Ve malları kendileriyle Allah arasına perde olmadı.”²²⁰ Önemli ve dikkat edilmesi gereken husus dünya ve dünyadaki varlıkları putlaştırılmaması, onlara taparcasına bir tutum içerisinde olmamaktır. Esas olan para, mal, mülk, eşya, servet, kadın, makam ve mevki gibi dünya varlıklarının ilahlaştırılmaması, bunların hepsinin geçici ve birer emânet olduğunun unutulmaması ve bunların kişiyi Allah yolundan alıkoymamasıdır. Aksi takdirde bütün bunlar insanın helâkine sebep olabilir. Bu, üzerinde durulması gereken ve günümüz insanı açısından problem teşkil eden bir husustur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in zühd ve takva anlayışı; dünyayı, maddeyi aşmayı, cömertliği, her türlü lüks ve israftan uzak bir yaşayışı, çalışmayı, hâlisane bir şekilde ilâhî hudûda riâyet etmek suretiyle güç ve yetenekleri yaratılış gayesine uygun olarak kullanmayı ve neticede imanda yakîne ulaşmayı, ibâdet ve taatlarda ihlâsı gözetmeyi, bütünüyle davranışlarda istikametten ayrılmamayı gerekli ve zorunlu görür.²²¹ O, yemede, içmede, giyinmede kısaca hayatın her safhasında sadeliği tercih ederdi.

“Bir lokma, bir hırka” felsefesini de doğru anlamak gerekir. Bu sözün asıl anlamı; dünya ve nimetlerine karşı açgözlü ve aşırı hırslı olmamak, aksine alçak gönüllü ve mütevâzi olmaktır. Dünya ve nimetlerine esir ve mahkûm olmamaktır. Sadece Allah’a kul olan başka hiçbir şeyin kulu olmaz. Bu anlayışın kökeninde aşırı

²¹⁷ Tirmizî, Kıyâme, B.55.

²¹⁸ Hz.Süleyman Allah’a şöyle duâda bulunmuştur: “Rabbim! beni bağışla, bana, benden sonra kimséye nasib olmayacak bir mülk ver.” (Sâd, 38/35).

²¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricu’s-Sâlikîn, II, 14.

²²⁰ İsmâil Ankaravî, a.g.e., sh., 242.

²²¹ Yetik Erhan, a.g.teb., sh., 59.

ve sınırsız tüketim yoktur. Yanlış anlaşılması takdirde bu anlayış, insanın çalışmasına, zengin olmasına engel değildir.²²²

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, "İslâm üstündür ondan üstün yoktur." hadisine ²²³ göre üstün olmak; manevi yönden güçlü olmakla beraber, maddi yönden de üstün olmak, güçlü, kuvvetli, zengin ve neticede hâkim olmakla mümkün olup, zillet, miskinlik ve gerilikle olamaz. Allah'ın sâni (sanat sahibi, yapan) ve ganî (zengin) sıfatlarını düşüncecek olursak bu sıfatlar da insanları güçlü, kuvvetli ve zengin olmaya zımnen çağırılmaktadır. Çünkü zenginlik hâlikın sıfatı, fakirlik ise mahlûkun sıfatıdır. Dolayısıyla hâlikın sıfatıyla sıfatlanmak daha efdaldir.

IV-FAKİRLİĞİN ZENGİNLİĞE ÜSTÜN TUTULMASI

Geri kalmış milletlerin kendi kültür, kimlik, ahlâk ve yaşayışlarını, manevî değerlerini güç ve kuvvet sahibi olmaksızın korumaları imkansızdır. Çünkü bu ülkeler sürekli başka ülkelerin tehdidi, baskısı ve kültürel emperyalizmin boyunduruğu altında kalmaya mahkûmdurlar. Dolayısıyla bir milletin dünya milletleri arasında kendi bağımsızlığını, şeref ve haysiyetini koruyabilmesi, ilerlemiş ve gelişmiş olmasına bağlıdır. İlerlemenin tek ve kaçınılmaz yolu da tembelliği bırakarak çok çalışmak, güç ve kudret sahibi olmaktır. Güç ve kudret sahibi olabilmek için çağımızda en çok üzerinde durulması gereken hususlardan birisi hiç kuşkusuz ekonomidir. Bugün âdeta her şey ekonomiyle halledilir hale gelmiş ve ekonomik gücü elinde tutan süper güçler dediğimiz devletler, geri kalmış milletleri her sahada sömürmektedir. Ekonomik güce sahip olan bu ülkeler, dünyada istedikleri şekilde at koşturuyor ve her istediklerini yapıyor, geri kalmış yoksul ülkeleri âdeta bir piyon ve maşa gibi kullanıyorlar. Bütün bu olumsuzluklardan kurtulabilmek için ekonomik yönden güçlü olmak gerekiyor.

Tarihi süreç içerisinde bazı hadislerin yanlış anlaşılması, zayıf ve mevzû hadislerin delil kabul edilmesi neticesinde zenginlik mi üstün, fakirlik mi? diye yersiz ve gereksiz bir tartışmanın içine girilmiş ve bu konuda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu tartışmada fakirliğin zenginlikten üstün olduğu veya fakirliğin kutsal olduğu gibi bir takım görüşler de ileri sürülmüştür. Özellikle mutasavvıflar bu görüşü yaygın olarak kabul etmişlerdir. ²²⁴ "İlk dönem zâhidleri dünyayı kötüleyip fakrı zenginliğe tercih ederken bu konuda fakir sahabileri ve özellikle âshab-ı Suffe'yi kendilerine örnek almışlardır. Fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceğini ve cennet ehlinin çoğunu fakirlerin teşkil edeceğini ifade eden hadisler de ilk zâhidlerin yoksulluğu zenginliğe tercih etmelerinde etkili olmuştur. İlk dönem âbid ve zâhidleri fakirliği dinî kurtuluş için daha ihtiyatlı bir yol kabul etmekle birlikte zenginliği de kötülememişlerdir. Ancak zamanla fakrı aşırı derecede öven ve zenginliği yeren bazı zümreler ortaya çıkmıştır. Bu şekilde fakr ile sabır, zenginlik ve şükür arasında bir bağ kurularak sabırlı fakirin şükreden zenginden daha faziletli olduğu ileri sürülmüştür. Fakat bunun aksini savunan sâfil de olmuştur." ²²⁵ "İbn Teymiyye'ye kadar genelde âlimlerin çoğu fakirliği övmüşler ve zenginlikten üstün olduğunu anlatmaya çalışmışlardır." ²²⁶ Örneğin hadis kaynaklarına baktığımız

²²² Özdenören Rasim, Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler, sh., 120, İnsan Yay., İst., 1985.

²²³ Buhârî, Cenâiz, B.80. Ayrıca bk., Suyûtî, ed-Dürrü'l Münteşira fî'l-Ehâdisi'l-Müştehrâ, sh., 95, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dâri'l-'tisâm, Kahire, 1987; Aclûnî, a.g.e., I, 127.

²²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, fakirliğin zenginlik karşısında üstün olduğu konusunda "sâfilerin cumhuru bu görüştedir." diyerek bu gerçeği dile getirmektedir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 332.

²²⁵ Uludağ, Süleman, "Fakr maddesi", D. İ. A., XII, 133.

²²⁶ Beşer Faruk, a.g.e., sh., 63.

zaman bir çoğunda "fadlû'l-fakr" (fakirliğin üstünlüğü) şeklinde bablar açıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında Buhârî (ö.256/870)²²⁷, Tirmizî (ö.279/892)²²⁸, İbn Mâce (ö.275/888)²²⁹, Begavî (ö.516/1122)²³⁰, Nevevî (ö.676/1277)²³¹ ve Mansûr Ali Nâsîfî²³² sayabiliriz.

Fakirlik-zenginlik tartışması bazı kitapların ilgili bölümlerinde yerini alırken konuyla ilgili müstakil eserler de kaleme alınmıştır. İbn Kayyım el-Cevziyye "Uddetu's-Sâbirîn ve Zâhiratu's-Şâkirîn" isimli eserinde zenginlik ve fakirlik kavramları üzerinde ve hangisinin daha üstün olduğu konusunda uzun uzun durmuştur. Bu eser (Sabredenler ve Şükredenler) ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Birgivî de (ö.981/1573) "el-Mufâdele Beyne'l-ganiyyi's-Şâkir ve'l-fakîri's-Sâbir" isimli bir eser yazmıştır. Birgivî de bu eserde genel manada İslâm'da zenginliğin önemi, fakirlik ile kıyaslanması ve üstünlük meselesi üzerinde durmuştur. İbn Teymiyye de "Mecmûu Fetâvâ" isimli hacimli eserinin XI. cildinin ilgili sayfalarında konuyla ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Serahsî de (ö.490/1097) meşhur eseri olan "Mebûd" isimli eserinin "kesb" bölümünde konuya belli ölçüde yer ayırmıştır. Aşağıda, âlimlerin bu konuyla ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

İmâm Gazalî (ö.505/1111) "İhyâ"sında fakirliğin meziyetlerinden ve faziletlerinden uzun uzadıya bahsetmekte, pek çok zayıf ve mevzû hadise de yer vererek fakirliğe karşı meyil göstermektedir.²³³ Gazalî eserinde "fakirliğin mutlak olarak üstünlüğü" ve "fakirin zengine karşı üstünlüğü" şeklinde açmış olduğu bâblarda konuyu deliller muvâcehesinde işlemektedir.²³⁴

Mâverdî (ö.450/1058) de konuyla ilgili olarak şu görüşlere eserinde şöyle yer vermektedir: "İnsanı ihtiyaç endişesine sevk eden fakirlik ile azgınlık veren servetin kötü olduğunda âlimler ittifak halindedir. İhtilaf, ancak bu ikisinin dışında bulunan fakirlik ve zenginliğin hangisinin üstün olduğundadır. Bir fırka, zengin muktadir fakirin âciz olduğunu ve kudretin aczden üstün olduğunu öne sürerek zenginliğin üstünlüğünü savunmuş, diğer bir fırka da fakirin dünyayı terk ettiğini, zengin dünyaya sarıldığını ve dünyayı terk etmenin ona sarılmaktan üstün olduğunu öne sürerek fakirliğin üstünlüğünü savunmuştur."²³⁵

Allah Rasûlü, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh kanalıyla Bahreyn'den gelen bir mala râğbet eden sahabenin bu tutumuna karşı uyarıcı mâhiyette şu açıklamayı yapar: "...Ben sizin namınıza fakirlikten korkmuyorum. Lâkin ben sizin namınıza dünyanın sizden öncekiler serildiği gibi, sizin önünüze de serilmesinden, sizin de yarıp etmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi, sizi de helâk edeceğinden korkuyorum."²³⁶ Ahmet Davudoğlu bu hadisi yorumlayan şârih İbn Battâl'ın (ö.449/1057) şu görüşünü nakleder: "Bu hadis dünya malının kötü âkibetinden ve

²²⁷ Buhârî, Rikâk, B. 16.

²²⁸ Tirmizî, Zühd, B.36.

²²⁹ İbn Mâce, Zühd, B.5.

²³⁰ Begavî, Şerhü's-Sünne, VII, 303, thk., Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

²³¹ Nevevî, Riyâzu's-Sâlihîn, sh., 129, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, haz. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1973.

²³² Mansûr Ali Nâsîfî, Gâyetü'l-Me'mûl Şerhu't-Tâc el-Câmî'l-Usûl (Tâc ile birlikte), Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1962.

²³³ Bk. Gazalî, İhyâ U'lûmi'd-Dîn, III, 264, IV, 193,201, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.

²³⁴ Bk. Gazalî, a.g.e., IV, 193, 201.

²³⁵ Mâverdî, Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn, sh., 352, terc. Ali Akın, Temel Neşr.İst.,1982.

²³⁶ Buhârî, Rikâk, h. 7, Cizye, B.1, Megazî, B. 12; Müslim, Zühd, H.No: 6.

fitnesinin şerrinden korunmak gerektiğine delildir. İnsan dünya zinetlerine aldanarak bu hususta başkaları ile yarış etmemelidir. Yine bu hadisle fakirliğin zenginlikten efdâl olduğuna istidlâl edilir. Çünkü dünya fitnesi zenginlikle beraberdir."²³⁷

Serahsî, Mabsûd isimli eserinin kesb bölümünde fakirlik ve zenginlik tartışmalarına uzun olarak yer ayırmakta ve hangisinin daha üstün olduğunu deliller vererek konuyu mütalaa etmektedir. Serahsî, zenginlik sıfatının mı, yoksa fakirlik sıfatının mı üstün olduğu konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu söyler. Ona göre, her ne kadar bazı fakihler tersini iddia etseler de fakirlik sıfatı zenginlik sıfatından daha yüksektir. Bazı âlimler bu konuda tevakkuf etmişler, bazıları da her ikisini müsavî görmüşlerdir. ²³⁸ Serahsî kendisini destekler mâhiyette İmam Muhammed'in şu sözünü de aktarır: Zengin kişi mal varlığından dolayı âhirette hesap verecektir. Fakir ise fakirliğinden dolayı hesap vermez. Dolayısıyla bu durumda fakirlik hali daha faziletlidir. ²³⁹ Serahsî'den beklenen, kişileri fakirliğe götüren bu yanlış görüşü tenkit etmesi ve bu görüşü çürütmesidir. Çalıştığı halde yine de fakir kalan veya kendi iradesi ve gücü dışında başa gelen fakirlik için bu söz doğru olabilir, ancak çalışmamaktan, tembellekten dolayı başa gelen fakirliğin beraberinde getirdiği olumsuzluklar sebebiyle kişinin sorumlu olmayacağını ve tembelleğinden dolayı bunun hesabını vermeyeceğini iddia etmek doğru değildir. Serahsî, eserinde sabreden fakir, şükreden zenginden üstündür görüşünü savunurken bazı âyet ve hadisleri delil olarak kullanmaktadır. Âyetlerden birisi şudur: "Hayır! Şüphesiz insan, kendini zengin hissedince azar."²⁴⁰ Bu âyetle birlikte Fecr, 89/9, Meryem, 19/59, Âl-i İmrân, 3/14. âyetlerini ve daha önce verdiğimiz kendilerinden fakirliğin üstün olduğu görüşünün çıkarılmasının mümkün olmadığı bazı hadisleri de delil olarak kullanmaktadır. Halbuki zengin olmanın faziletini ve Allah yolunda harcadığı zaman da kişiye kazandıracığı sevaplardan bahseden âyet ve hadisleri görmemezlikten gelmek insanı böyle bir neticeye götürür. Serahsî zenginliğin riskli olduğunu, insanı her an günaha ve kötü yollara götürebileceğini, fakirliğin ise böyle olmadığını, ifade eder. İnsan fakirlikle, zenginliğin doğuracağı azınlıklardan emin olur. Dolayısıyla fakirliği bu açıdan daha emniyetli görür. Yukarıda geçtiği üzere fakirliğin de riskleri ve pek çok zararları olduğunu izah etmiştik. Serahsî aynı zamanda sıkıntı, musibet, hastalık gibi zorluklara karşı sabredenlerin sevaba nâil olacağını vaad eden hadisleri de delil olarak kullanmakta ve zenginlerin böyle bir sevaptan mahrum olduğunu söyleyerek fakirlerin bu yönüyle zenginleri geçtiklerini söyler. Ona göre, sıkıntıların bir çeşidi olan fakirlik, bir imtihandır, imtihana sabır ise, nimete şükürden daha üstündür. Fakirliğin musibet olması ve sabredilmesi açısından bunda iki sevap vardır. Zenginlikte ise, şükürden dolayı sadece tek sevap vardır. Dolayısıyla iki cihetten sevap getiren tek cihetten sevap getirenden daha yücedir. ²⁴¹ Halbuki Serahsî'nin, aşağıda gelecek olan bir hadiste geçtiği gibi, zenginlerin, şükürlerini sadece dil ile yapmadıklarını, aynı zamanda infak ve tasaddukla da şükürlerini yerine getirdiklerini hesaba katmadığı anlaşılmaktadır. İnfak ve tasadduk yoluyla yapılan hayır işlerinden ve hizmetlerinden binlerce kişi istifade etmekte ve yararlanmaktadır. Hayır duâlarına nâil olan zenginlerin kazandığı bu sevaba fakirlerin ulaşması mümkün değildir. Fakirlik daha çok kişisel olup bireyi

²³⁷ Davudoğlu Ahmed, Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi, XI, 430, Sönmez Neşr., 2. bsk., İst., 1977. Ayrıca bk., İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 295.

²³⁸ Serahsî, Kitâbu'l-Mabsûd, XXX, 254-255, Çağrı Yay., İst., 1983.

²³⁹ Serahsî, a.g.e., XXX, 252-253.

²⁴⁰ Alak, 96/6.

²⁴¹ Serahsî'nin görüşleri için bk., a.g.e., XXX, 253-256.

ilgilendirmektedir. Ancak zenginlik ve tasadduk yoluyla yaptığı hizmetlerden (okul, cami, yol, çeşme, vb. hayırlardan) binlerce kişi yararlanmakta, netice de toplumun ilerlemesi ve gelişmesine katkı sağlanmaktadır. Dolayısıyla Serahsî'nin fakirliği sayunan bu görüşünün hiçbir yönüyle doğru olduğunu söyleyemeyiz. Serahsî, kendi yaşadığı toplumun genel anlayışını yansıtıyor olsa gerekir.

Aliyyü'l-Kârî de (ö.1014/1605), Serahsî gibi bazı hadisleri delil kabul ederek sabreden fakirin şükreden zenginden daha hayırlı olduğunu söyler.²⁴²

Fakirliğin zenginliğe karşı üstün olduğunu iddia edenler, meseleyi toplumsal açıdan değil de, bireysel açıdan ele almış olmalı ki, hayati öneme sahip olan bu konuda yanlış ve hatalı görüşler ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda bu hatalı görüş ve yorumların kökeninde içinde yaşanan toplum şartlarının, subjektifliğin ve evrensel düşünememenin etkisi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü zengin olup da topluma çeşitli açılardan katkıda bulunan ile bulunmayanın mukayesesi yapıldığında tercihin hangi taraftan yana yapılması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Fakirliğin toplumu hangi sefâlet ve felâketlere götüreceği bilinen bir gerçektir.

İbn Hazm (456/1064) zenginlik ve fakirliğin birer hal olduğunu, üstünlüğün ancak amellerde olacağını, muhâcır fakirlerinin cennete önce girmelerini, fakir oldukları için değil, amelleri daha fazla olduğu için girdiklerini ifade eder.²⁴³

Birgivi, Serahsî ve Aliyyü'l-Kârî'nin tam tersine, şükreden zenginlikten sabreden fakirden üstün olduğu görüşünü ısrarla savunmakta, bir kısım ibâdetlerin mal ile yapıldığına dikkat çekmekte ve zenginlikten bu yolla sevap kazandığını, dolayısıyla mal ile de Allah'a yaklaşabileceğini ifade etmektedir. Savunduğu bu görüşün konuyla ilgili âyet ve hadislerle de çelişmediğini söyler. O'na göre bu konudaki âyet ve hadisler, âhireti ve manevi görevleri aksatırcasına aşırı derecede dünyaya bağlanılmaması konusunda bir uyarıdan ibârettir. Zengin, malını Allah yolunda harcayarak fakirin elde edemeyeceği sevapları kazanarak fakiri geçer ve fakirden üstün hale gelir. Mal ve servete sahip olan zengin, zenginliğin beraberinde getirdiği riskleri aşp, günaha düşmeme konusunda nefesine hâkim olursa ve buna sabrederse onun bu sabrı, fakirin yokluktaki sabrından daha üstündür. Çünkü bu açıdan varlıkta sabır, yokluktaki sabırdan daha üstündür. Fakir insan bulamaz sabreder, zengin ise, her imkana sahip iken sabır gösterir ve günaha düşmezse onun bu sabrı daha üstündür.²⁴⁴

İbn Teymiyye müteahhirun uleması arasında fakirlik ve zenginlik tartışmalarının yapıldığını ve hangisinin üstün olduğu konusunda ihtilafların olduğunu söyler. Bazı âlimler sabreden fakirin şükreden zenginden daha faziletli olduğunu iddia ederken, başka bir grup âlim de bunun tersini iddia etmektedir. Ancak sahabe ve tâbiinden birinin diğeri karşısında üstün olduğuna dair herhangi bir delil nakledilmiş değildir. Üçüncü grup âlimler ise fazilet ve üstünlüğün zenginlik ve fakirlikle bir alakasının olmadığını, üstünlüğün ancak takvada ve manevi değerlerde olduğunu söylemiştir. Mutlak manada başka bir hususiyeti olmaksızın salt fakirlik ve zenginlikten dolayı kişi, üstün olamaz. Çünkü Kitap ve Sünnet üstünlüğün

²⁴² Aliyyü'l-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, IX, 99.

²⁴³ İbn Hazm, el-Usûl ve'l-Furû', sh., 108, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, nakleden.: Beşer Faruk, a.g.e., sh., 62.

²⁴⁴ Konuyla ilgili Birgivi'nin görüşleri için bk. Birgivi, el-Mufâdele Beyne'l-Ganiyyi's-Şâkir ve'l-Fakîri's-Sâbir, sh., 53-59. İhk., Muhammed Ramazan Yusuf, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1994.

ancak imân ve takvada olabileceğini kesin olarak açıklamıştır. İbn Teymiyye de en doğru görüşün bu olduğunu ifade etmiştir. ²⁴⁵ Kur'ân, insanlar arasında sıhhat, hastalık, yolculuk, ikâmet, yöneticilik vb. şeylerle birbirini üstün tutmadığı gibi, fakirlikle veya zenginlikle de birbirini üstün tutmaz. ²⁴⁶ Allah yolunda olmayan, sabretmeyen ve şükretmeyen bir fakirin Allah katında hiçbir değerinden bahsedilemez. Fakirlik tek başına insana bir değer kazandıramaz.

Bu konuda eser yazan İbn Kayyim el-Cevziyye de gerek fakirliğin üstün olduğunu, gerekse zenginliğin üstün olduğunu savunanların görüşlerini ve delillerini eserinde uzun uzun anlatmakta, neticede yukarıda geçen İbn Teymiyye'nin görüşlerini aynen benimsediğini açıklamaktadır. O da üstünlüğün takva ile olabileceğini söyleyerek şöyle der: Eğer takvada müsâvi olurlarsa fazilette de müsâvi olurlar. Çünkü Allah, insanları âfiyet ve belâ ile üstün kılmadığı gibi, fakirlik ve zenginlikle de üstün kılmamıştır. Ancak takvada üstün kılmıştır. ²⁴⁷ Şâfilerin çoğunluğu, şükreden zengin üstün olduğu görüşündedir. ²⁴⁸

Bu görüşleri destekler mahiyette şu hadisi hatırlamak gerekir: Muhacirlerin fakirleri bir gün Hz.Peygamber'e gelerek zenginlerin, ortak olarak yapılan ibâdetlerin dışında sadaka vererek, köle azad ederek kendilerini sevap yönüyle geçtiklerini üzülen ifade etmişlerdir. Hz.Peygamber de onlara sevaptaki yetişmeleri için her namazdan sonra 33 kere tesbih, tekbir ve tahmid edersiniz buyurmuşlar. Zenginler bunu işitince onlar da aynı zikri yapmaya başlamışlar. Bunun üzerine yine fakir muhacirler, Rasûlullah'a giderek zenginler de bizim gibi zikre başladılar diyerek durumu anlatırlar. Hz.Peygamber bunun üzerine "Bu, Allah'ın fazl-ü keremidir; onu dilediğine verir." buyurmuştur. ²⁴⁹ İbn Kayyim şöyle der: Bu hadis sabreden fakir ile şükreden zenginden hangisi daha çok nâfile ibâdetlere önem verirse o üstündür diyen görüş için bir huccettir. Çünkü şükreden zenginler, sabreden fakirlere farz ve nâfile amellerde, cihâdda, Allah uğrunda çekilen ezâda ve mukadderâta sabırda eşit olurlar. Fakat zenginlerin köle azad etmek ve sadaka vermek gibi nâfile ibâdetleri çok olunca fakirlerden üstün olurlar. Eğer sabreden fakirlerin nâfile ibâdetleri, şükreden zenginlerin nâfile ibâdetlerinden daha çok olursa, bu sefer fakirler zenginlerden üstün olurlar. ²⁵⁰

İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) şerhinde konu üzerinde kendi görüşünü kesin olarak belirtmese de pek çok âlimin görüş ve yorumlarını geniş olarak aktarmaktadır. Kurtubî gibi bazı âlimlerin başkasına muhtaç olmayacak seviyedeki orta (kefâf) halin, daha üstün olduğunu savunduklarını delilleriyle beraber uzun mütalaa eder. Ve Kurtubî'nin şu görüşünü nakleder: "Bu kefâf hali, azdırıcı zenginlikten de, sıkıntıya düşürücü fakirlikten de iyidir." ²⁵¹ Dolayısıyla böyle farklı bir görüşü savunan âlimler de mevcuttur.

Bugün de aynı tartışmaların yapıldığını görmekteyiz. Örneğin İbrahim Canan eserinde fakirliğin mi, zenginliğin mi üstün olduğu konusundaki görüşleri ve

²⁴⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., XI, 119-123.

²⁴⁶ İbn Teymiyye, a.g.e., XI, 125.

²⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 181, 214.

²⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 332.

²⁴⁹ Müslim, Mesâcid, H.No:142. Ayrıca bk. Buhârî, Ezân, B.155, Deavât, B.18; Müslim, Zekât, H.No: 53; İbn Mâce, İkâme, B.32; Dârimî, Sünenü'd-Dârimî, Salât, B. 90, thk.; es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1984

²⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 182.

²⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 331.

delilleri verdikten sonra kendisi de şu değerlendirmeyi yapar: “Zenginlik veya fakirliği değerlendirirken İslâm ulemâsı meseleyi tek zâviyeden görmemiş, çok buudlu olarak tahlil etmiştir. Her görüş sahibinin dayandığı nassî deliller olduğu gibi haklılık kazandıran nokta-i nazar da vardır. Hiç birini kesin bir dille reddetmek veya mutlak doğru olarak değerlendirmek mümkün değildir. Meselenin günümüz şartlarında muallakta kalmaması için Bedüzzaman’ın bir cümlesini kaydedeceğiz: İlây-ı Kelimetullah’ın bu zamanda bir büyük sebebi maddeten terakki etmektir.”²⁵²

Yusuf el Kardâvî fakirlik problemiyle ilgili olarak yazmış olduğu eserde şu yorumu yapar: “Fakirliğin medhi hususunda ne bir âyet-i kerime, ne de bir hadis-i şerif mevcuttur. Dünya hayatında zâhidliği beğenme sadedinde vârid olan hadisler, fakirliğin medhi demek değildir. Çünkü zühd, zühd yapılacak bir şeye mâlikiyeti, mevcudiyetini icabettirir. Hakiki zâhid dünyaya sahip olup da elinde tutan, fakat kalbine koymayandır. İslâm, zenginliği Allah’ın lutfettiği ve şükürünü istediği bir nimet; fakirliği de bir zorluk, belki ondan Allah’a sığınmak gereken bir musibet sayar ve kurtuluş için de muhtelif çâreler vazeder.”²⁵³

Bazı çevrelerde fakirliğin zenginlikten üstün olduğu anlayışının hâkim olmasının İslâm toplumunun geri kalmasına, ilerlememesine sebep olduğu açıktır. Halbuki İslâm dini fakirliği teşvik etmiş ve kutsamış değildir. Aksine yukarıda verdiğimiz deliller açık ve net bir şekilde çalışmayı ve zengin olmayı öngörmektedir.²⁵⁴ Fakirliğin bizzat kaldırılması esastır. Zenginliğin ise, kontrol ve eğitimi eşastır. Ayrıca fakirliğin kaldırılması zenginler vasıtası ile olacağına göre, zenginlere her zaman ihtiyaç vardır.²⁵⁵ Nitekim Hz. Peygamber yukarıda geçtiği üzere fakirlikten Allah’a sığınmıştır. Allah Teâlâ Kur’an’ında Hz. Peygamber’e hitâben “(Allah) Seni fakir bulup zengin etmedi mi?” buyurmuşlardır.²⁵⁶ İbn Kayyim âyette geçen “âilen” lafzının fakir manasına geldiği konusunda müfessirlerin ittifak ettiğini söyler.²⁵⁷ Mevdûdî bu âyeti şöyle tefsir eder: “Babası miras olarak Rasûlullah’a bir dişi deve ve bir câriye bırakmıştı, böylece Rasûlullah’ın hayatı fakirlik içinde başlamış oldu. Fakat bir zaman sonra Kureys’in en zengin kadını Hz. Hatice önce onu kendi ticaretine ortak etti. Daha sonra onunla evlendi. Sonra da bütün ticareti Rasûlullah kontrol etmeye başladı. Böylece Rasûlullah zenginleşti, ama bu zenginlik sadece hanımının malına dayanmıyordu. Ticaretinin genişlemesi ve ilerlemesi Rasûlullah’ın yeteneği ve sarf ettiği emek ile gerçekleşti.”²⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye de şöyle der: Biz Rasûlullah’ın öncâ fakir olduğunu sonra Allah’ın onu zengin kıldığını inkâr etmiyoruz. Allah ona bir çok zaferler nasib ederek mal ve mülk ihsan etmiştir. Rasûlullah bu maldan âilesinin bir senelik nafakasını ayırırdı. Rasûlullah hiçbir kimsenin veremeyeceği hediye ve bahşışı verirdi, fakirlikten korkmayan kimsenin bağışlaması gibi bağışlardı.²⁵⁹

Fakirliği ön planda tutanların en önde gelen gerekçelerinden birisi, zenginliğin insanı yoldan çıkaracağı, kötülüğe ve günaha götüreceği dolayısıyla

252 Canan İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, VII, 439, Akçağ Yay., Ank., 1988.

253 Yusuf el Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, sh. 19.

254 Fakirlik probleminin çözümünde İslâm dininin getirmiş olduğu anlayış ve yaklaşım tarzı için bk. Küçükkalay Hüseyin, a.g.e., sh. 153 vd.

255 Beşer Faruk, a.g.e., sh., 76.

256 Duhâ, 93/8.

257 İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredeler ve Şükredenler, sh., 184.

258 Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'an, VII, 151, terc., heyet, İnsan Yay., İst., 1986. Âyetin değişik yorumları için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricu's-Sâlikin (Kur'an'ı Tasavvufun Esasları), II, 350.

259 İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredeler ve Şükredenler, sh., 315.

zenginliğin riskli, fakirliğin ise bu açıdan daha emniyetli ve güvenceli olduğu iddiasıdır. ²⁶⁰ Halbuki zenginliğin bazı riskleri olduğu gibi, fakirliğin de bazı insanları suç işlemeye ve kötülük yapmaya sevk etmesi açısından bazı risklerinin olduğunu söyleyebiliriz. Zenginliğin riskleri, tehlikeleri, insanı yoldan çıkarma câzibesini vb. aleyhte olan hususlar olduğu gibi, fakirliğin de tehlikeleri, zararları ve kötülüklerinin olmadığını hiç kimse söyleyemez. Örneğin fakirlik, insanı hırsızlık yapmaya, ahlaksızlığa, dilencilığe, haset ve kıskançlığa götürebilir. Fakir olan bir âilede maddi sıkıntılar sebebiyle huzursuzluk ve kavgalar çıkabilir, hatta bu sebepten dolayı boşanmalar da yaşanabilir. Fakir olan bir kişi evlenemeyeceği gibi, evlendiğinde çocuklarının rızkını ve geçimini de temin edemez. Bazen fakirlik sebebiyle cinâyetler bile işlenmektedir. Örneğin, Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını Biz vereceğiz." ²⁶¹ Dolayısıyla daha pek çok zararlı yönleri olan fakirlik, ferdi, âileyi, toplumu ve devleti sefâlet ve perişanlık içerisinde yaşamaya mecbur ve mahkum eder. Bu durumda fakirliğin zenginlikten üstün olduğunu iddia etmek sefâleti ve perişanlığı istemek ve tercih etmek demektir. Fakiri bu kötü durumdan ancak maddi seviyesini yükseltmekle çıkarabiliriz. Zenginlikteki riskleri de eğitim yoluyla ortadan kaldırmalıyız. Zenginliğin riskleri ve tehlikeleri var diye zenginlik kötülenemeyeceği gibi, bazı kötü zenginlerden dolayı da zenginliğin reddedilmesi gibi bir yanlış da düşülmemelidir. Varsa sadece kötü insanlar ıslâh edilmeli veya cezalandırılmalıdır. Yoksa genele teşmil edilerek tüm zenginler karalanmamalı ve zenginlik zem edilmemelidir.

Aslında zenginlik bizâtihi yerilen bir şey olmadığı için, zararlı ve tehlikeli gösterilen şey zenginlik değil, onun sebep olduğu ferdi ve sosyal risklerdir. Âyet ve hadislerde bu konu üzerinde o derece ağırlıklı durulmuştur ki, zararlı ve tehlikeli olanın âdeti zenginlik olduğu sanılmıştır. Bundan ötürüdür ki, zenginlikle fakirliğin mukayesesi yapılmış ve genellikle fakirliğin üstünlüğü yönünde tavır alınmıştır. ²⁶² Önemli olan bizâtihi zenginlik ya da yoksulluk değildir, zenginliğin ya da yoksulluğun kişiden kişiye değişebilen değerler kazanabilmesidir. Zenginlik vardır, kişinin şükürüne vesile olur; yoksulluk vardır, kişinin sabrını çoğaltır. Böyle olduğu sürece zenginlikten de, yoksulluktan da kişiye zarar gelmez. Zenginlik ya da yoksulluk, bir başkalarına değerli ve değersiz sayılabilecek olgular değildir. Onu değerli ya da değersiz kılan kişilerdir. Kimilerinde yoksulluk değer kazanırken, kimilerinde zenginlik değer kazanır. ²⁶³

Mustafa Sabri Efendi, fakirliğin insana vereceği zararı şu şekilde ifade eder: "İntihara katiyen râzı olmayan bir din fakr-u sefâlete de razı olmaz. Çünkü bâhusus asrımızda fakr-u sefâlet de tedricen intihar demektir." ²⁶⁴ Zenginlik, fakirlik, belâ ve âfiyetten her biri Allah'tan kulları için bir ibtilâ ve imtihandır. Bunlarla kulların sabırları ve şükürleri imtihan edilir. Sabır ile şükürden her biri yerine göre daha efdaldir. O halde sabır, sabredilecek yerlerde daha evlâdır. Şükür de şükredilecek yerlerde daha evlâdır. ²⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye fakirlik ve zenginlik kıyaslamasını şöyle yorumlar: Zengin ve fakirden hangisinin sabrı ile şükürü mükemmel ise o

²⁶⁰ Bk., İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 295.

²⁶¹ En'am, 6/151; İsrâ, 17/31.

²⁶² Beşer Faruk, a.g.e., sh., 50.

²⁶³ Özdenören Rasim, a.g.e., sh., 120.

²⁶⁴ Mustafa Sabri, Meseleler, sh., 108, Osmanlıcadan sadeleştiren: Osman Nuri Gürsoy, 2.bsk., Sebül Yay., İst., 1976.

²⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 207.

üstün olur. Fakirin sabrı mükemmel, zengin de şükür mükemmel olursa bunlardan hangisi efdaldır? diye bir soru sorulacak olursa, buna şöyle cevap verilir; bundardan vazifesinde ve halinin gereğinde Allah'dan en çok korkanıdır. Bu olmaksızın efdallik düşünülemez. Çünkü zengin bazen şükürdeki takvalığı, fakirin sabrındaki takvalığından daha üstün olabilir. Fakirin de bazen sabrındaki takvalığı zengin şükürdeki takvalığından daha üstün olabilir. Buna göre zengin zenginliği ile üstün, fakir fakirliği ile üstün denilemez. O halde şükreden zengin, sabreden fakirden üstündür denilmesi doğru olmadığı gibi, sabreden fakir, şükreden zenginden üstündür denilmesi de doğru değildir. Çünkü şükür ile sabır, imanın iki bineğidir, bunların kişide bulunması lazımdır.²⁶⁶ Zenginlik ve fakirlik her yönüyle hayır olmadıkları gibi, her bakımdan şer de değildir. Hz. Peygamber'in "unutturan fakirlik ve azdıran zenginlik" ten aynı ölçüde sakındırması²⁶⁷, meselenin dengesini temsil eder. Ayrıca Hz. Peygamber fakirlikten kurtulmayı istediği²⁶⁸ ve fakirliğin şerrinden Allah'a sığındığı gibi²⁶⁹, zenginliğin şerrinden de Allah'a sığınmıştır.²⁷⁰ Bütün bunlar mutlak anlamda fakirliğin ve zenginliğin iyi ya da kötü olmadıklarını, her ikisinin de iyi ve kötü yönlerinin bulunduğunu gösterir.²⁷¹ Ancak iyilik ve kötülük olgusu daha çok insanın etkisiyle ortaya çıkmaktadır.

Yaratılış gayesi, "ibâdet" olan insan, bu konuda sürekli imtihan halindedir. Kendisine servet verilen servetle, fakirlik verilen fakirlikle, ilim verilen ilimle, ilim verilmeyen de cehâletle, sağlık verilen sağlıklıla, hastalık verilen de hastalıkla imtihan edilmektedir. Dünya âdeta bir tiyatro sahnesidir. Burada herkese değişik bir rol verilmiş ve herkesin rolünü en iyi oynaması istenmiştir. Asıl olan her duruma göre, en güzel tavrı alabilmek, "en takvalı" olabilmektir. Binaenaleyh, birer vasıf olarak zenginlikle fakirliğin mukayesesini yapmak, bu açıdan isâbetli değildir.²⁷² Ne fakirlik, ne de zenginlik, varılması arzu edilen bir amaç ve hedef değildir. Fakirlik; ruhbanların ve bazı sûfilerin zannettikleri gibi, ne genellikle fakirlerin kendi hatâ ve başarısızlıklarından kaynaklanan bir problemdir, ne de komünizmde olduğu gibi, zenginlerin sebep olduğu ve ancak onların ortadan kaldırılmasıyla çare bulunabilecek bir derttir. Bu görüşlerin belki hepsinde bir gerçek payı vardır; ancak hiçbirisi, yegâne geçerli izah tarzı değildir. Fakirlik bir kaderdir, ancak çaresi bulunmayan bir kader değildir.²⁷³

İslâm, doğal olarak rızıkta ve mal varlığındaki farklılığı kabul etmektedir. İslâm'ın bu farkı kabul etmesi zengin daha zengin ve fakirin daha fakir olması, iki taraf arasında uçurumun genişlemesi, zenginlerin toplumda fildişi kulelerde yaşayıp servet ve zenginliği nesilden nesile aktaran bir sınıf olmasını, fakirlerin de yoksulluk ve mahrumiyet içinde kümeslerde ölmeye mahkum edilen başka bir sınıf

²⁶⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 181.

²⁶⁷ Tirmizî, Zühd, B. 3.

²⁶⁸ Müslim, Zikir, H.No: 61; Ebû Dâvûd, Edeb, B. 98 ; Tirmizî, Daâvât, B. 68; İbn Mâce, Duâ, B. 2, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 381, 404; Mâlik, Muvatta, Kur'ân, H.No. 27, thk., Muhammed Fuat Abdülbâkî, trs.

²⁶⁹ Buhârî, Daâvât, B. 39, 44, 46; Ebû Dâvûd, Edeb, B. 101; Nesâî, İstîâze, B. 26; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 57, 207.

²⁷⁰ Buhârî, Daâvât, B. B. 39, 44, 46; Müslim, Zikir, H.No: 49; Ebû Dâvûd, Vitir, B. 32; Tirmizî, Daâvât, B. 77; Nesâî, İstîâze, B. 17, 26; İbn Mâce, Duâ, B. 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 57, 207.

²⁷¹ Beşer Faruk, a.g.e., sh., 79-80.

²⁷² Beşer Faruk, a.g.e., sh., 74.

²⁷³ Beşer Faruk, a.g.e., sh., 74-75.

olmasını kesinlikle onaylamaz. Zengin ile fakir arasında aşırı bir uçurumun meydana gelmesini de onaylamaz.²⁷⁴ Kardeşçe yaşamalarını ve birbirini düşünmelerini ister.

Sûfilerin ve bazı kişilerin fakirliğe önem vermeleri, onu övmeleri ve zenginlik üzerine tercih etmelerinin sebeplerinden birisi de, zayıf ve mevzû hadislerden etkilenme olgusudur.²⁷⁵ Gerekli dikkat ve titizliğin gösterilmemesi neticesinde bu tür uydurmalar revaç bulmuştur. Özellikle tasavvuf ehlinin bu konuda gevşek davrandığı ve bu uydurmaları bolca kullandığı bilinmektedir. Toplumsal öneme haiz olan bu konuda mevzû ve zayıf hadislere hiçbir şekilde itibar edilmemeli ve delil olarak kullanılmamalıdır. Bu konuda yer alan ve toplumu menfi etkileyen mevzû hadislere bazı örnekler vermek istiyoruz:

“Bu ümmetin en hayırlıları fakir olanlarıdır. En süratli bir şekilde cennete yerleşecek olanları da zayıf olanlarıdır.”²⁷⁶

“Fakirlik benim övünç vesilemdir, ben onunla övünürüm.”²⁷⁷

“Dünya sevgisi tüm hataların başıdır.”²⁷⁸

“Her bir ümmet için anahtar vardır. Cennetin anahtarları, miskin ve fakirlerdedir. Onlar kıyâmet gününde Allah ile beraberdir.”²⁷⁹

“Ey Allahım! beni miskin olarak yaşat, miskin olarak canımı al ve beni miskinler zümresinde dirilt.”²⁸⁰

“Fakirlerle birlikte bir toplum olun, çünkü kıyâmette onların devleti vardır.”²⁸¹

“Fakirler zenginlerin mendilleridir. Zenginler onlarla günahlarını silerler.”²⁸²

²⁷⁴ Yusuf el-Kardâvî, İslâm Hukukunda Zekât, II, 397.

²⁷⁵ İbn Battal da fakirliği zenginliğe üstün tutanların delil olarak kullandığı hadisler arasında sahih olmayanların da bulunduğunu söyler. Bk., İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 331.

²⁷⁶ Elbânî, Silsiletü'l- Ehâdisi'z- Za'ife ve'l- Mevzûa, II, 40, Mektebetü'l- Maarif, Riyad, 1412/1992.

²⁷⁷ Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa (Mevzûatü'l-Kübrâ), sh., 254, thk., Muhammed b. Safîd b. Besyûnî Za'lûl, Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1985; el-Masûna fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzûa (Mevzûatu's-Suğrâ), sh., 97, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep, 1969; el-Hût, Esne'l-Metâlib fi Ehâdis-i Muhtelifeti'l-Merâtib, sh., 302, thk., Mahmûd el-Arnaûd, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991; Aclûnî, a.g.e. II, 87.

²⁷⁸ Suyûtî, ed-Düerü'l Münteşira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ, sh., 191, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dâru'l-İ'tisâm; Kahire 1987. Ayrıca bk. Aclûnî, a.g.e. I.344.

²⁷⁹ Bu hadîse zayıf diyenler olduğu gibi mevzû diyenler de vardır. Bk., İbnü'l-Cevzî, Kitâbü'l-Mevzûât, III, 141, thk., Abdurrahman Muhammed Osman, 2. Bsk. Darü'l-Fikr, 1983; Sağâni, el-Mevzûât, sh., 96, thk., M. Abdülkadir Ahmed, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l-Misriyye, Kahire, 1991; Aliyyü'l-Kârî, Esrâru'l-Merfûa, sh., 188; Dervîş el-Hût, Esne'l-Metâlib fi Ehâdis-i Muhtelifeti'l-Merâtib, sh., 181, thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991; Elbânî, a.g.e., III, 370.

²⁸⁰ Bu hadîs de bazılarının göre zayıf, bazılarının göre de mevzûdur. Suyûtî, zayıf diyenlerin olduğunu söyler. Zevâid'de hadîsin senedinde meçhûl ve zayıf râvilerin bulunduğu zikredilir. Hâkim ise hadîsi sahih kabul eder. Bk. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 141-142; Suyûtî, el-Leâliu'l-Mesnûa' fi'l- Ehâdisi'l-Mevzûa, II, 375, Darü'l- Kütübü'l- İlmîyye, Beyrut, 1996; Tirmizî, Zühd, B.37; İbn Mâce, Zühd, B. 7. İbn Hacer de bu hadîsi zayıf görenler arasındadır. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e., XI, 331. İbn Teymiyye hadîsteki miskin kelimesini mütekebbir kelimesinin zıttı olan mütevazî manasında anlaşılması gerektiğini ifade eder. Bk. İbn Teymiyye, a.g.e., XI, 130.

²⁸¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Menârü'l Münîf fi's-Sahîh ve'd-Da'if, sh., 140, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire trs.

²⁸² İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 154; İbn Arrak, Tenzîhü's-Şerîati'l-Merfûa Ani'l -Ahbâri's-Şenâti'l-Mevzûa, II, 128, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, Dâru'l-kütübü'l- İlmîyye, Beyrut, 1401-1981; Şevkânî, el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l- Ehâdisi'l-Mevzûa, sh., 62, thk. Abdurrahman b. Yahya, I. Bsk., Matbaatu's- Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1380/1960.

“Dünya bir leştir. Onu elde etmek isteyenler de köpeklerdir.”²⁸³

“Dünya, âhîret adamlarına haram, âhîret de dünya adamlarına haram, dünya ile âhîret ise Allah adamlarına haramdır.”²⁸⁴

285 “Fakirlerle birlikte oturup kalkmak tevâzudandır ve üstün bir cihaddır.”

“Üç şeye güvenilmez: Dünya, sultan ve kadın.”²⁸⁶

“Çoluk-çocuk sahibi olan felah olamaz.”²⁸⁷

“Açlık hikmettir.”²⁸⁸

“Hikmet on kısımdır, dokuzu uzlette, biri susmaktır.”²⁸⁹

“Kuyruk ol, baş olma.”²⁹⁰

“Selâmet uzlettedir.”²⁹¹

“Dünyayı dünya ehline bırakın. Çünkü dünyadan yetecek miktardan fazlasını alan, farkında olmaksızın ölümünden bir ferman almış olur.”²⁹²

“Allah bu dünyayı, insanoglundan çıkan pisliklere benzetmiştir.”²⁹³

“Dünyasını seven âhîretine zarar verir, âhîretini seven dünyasına zarar verir. Bâki olanı fâni olana tercih edin.”²⁹⁴

“Dünyayı terk etmek sabır işi olup, Allah yolunda kılıç sallamaktan daha zordur. Dünyayı terkeden kimseye Allah mutlaka şehit sevabı kadar sevab verir.”²⁹⁵

“Dünyadan sakının, çünkü o, Hârud ve Mârud’dan daha büyüleyicidir.”²⁹⁶

“Allah zengine zengin olduğu için tevâzu gösteren fakire lânet eder ve o kişinin dininin üçte biri gider.”²⁹⁷

“Abdullah b.Avîf sürünerek cennete girer.”²⁹⁸

283 Sağâni, el-Mevzûât, sh., 96. thk., M. Abdulkadir Ahmed, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l-Mısıriyye, Kahire, 1991. Aclûni, a.g.e., I, 409.

284 Elbâni, a.g.e., I, 105.

285 Aclûni, a.g.e., I, 329.

286 Aclûni, a.g.e., I, 323; Şeybâni, Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fîmâ yedüru alâ Elsineti'n-Nâsi mine'l-Hadis, sh., 63, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1988.

287 Aclûni, a.g.e., II, 179. 281; Şeybâni, a.g.e., sh., 142.

288 Aclûni, a.g.e., I, 337.

289 Aclûni, a.g.e., I, 363. Suyûti, hadise zayıf der. Bk. Suyûti, Câmiu's-Sağir, I, 442.

290 Aliyyü'l-Kârî, el-Masnûa, sh., 111; Şeybâni, a.g.e., sh., 126.

291 Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh., 222.

292 Suyûti zayıf demiştir. Münâvî, a.g.e., I, 155; Aclûni, a.g.e., I, 38.

293 el-Mutteki, a.g.e., III, 189.

294 El-Mutteki, a.g.e., III, 197. Suyûti, zayıf diyor. Bk., Suyûti, Câmiu's-Sağir, II, 896.

295 Elbâni, a.g.e., I, 408.

296 Elbâni, a.g.e., I, 106.

297 İbn Arrak, a.g.e., II, 287. Ayrıca bk. Şevkânî, a.g.e., sh., 239; Aclûni, II, 242.

298 İbn Teymiyye, a.g.e., XI, 128; İbn Kayyım el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 186. Abdurrahman b.Avîf sahabenin ileri gelen şükreden zenginlerinden olup, bir seferinde Şam'dan gelen bir kervanında 700 deve olduğu ifade edilmektedir. Bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 185. Zenginliği konusunda geniş bilgi için bk., Serahî, a.g.e., XXX, 254.

İbn Kayyım, İbnü'l-Ferec'in (ö.597/1201) bu tür mevzû hadislerle ilgili değerlendirmesini şöyle aktarır: Zâhitlik taslayanların hepsi, böyle bâtlı hadislere sarılarak malın dinde ilerlemeye engel olduğunu görmüşlerdir. Halbûki yerilmiş olan mal, meşrû olmayan cihetten kazanılan mal ve vâcip olan hakkı verilmeyen maldır. Sahabeden Talha 300 yük miras olarak altın bırakmıştır. Zübeyr ve diğer sahabîler de hayli malı miras olarak geride bırakmışlardır. Eğer mal sahibi olmak kötü bir şey olsaydı bu sahabîler, mallarının hepsini ellerinden çıkarırlardı. Bir çok kıssacı vâiz, bu bâtlı hadisleri esas alarak insanları fakirliğe teşvik etmiş ve zenginliği yermişlerdir.²⁹⁹

Bu uydurma hadisler, üzülererek ifade edelim ki, başta tasavvuf eserleri olmak üzere muhtelif kaynaklarda kullanılmakta ve önemli bazı konularda delil gösterilmektedir. Hiç ummadığınız ve itibar ettiğiniz eserlerde bile onlarla karşılaşabiliyorsunuz. Tarih boyunca bu uydurma haberler toplum üzerinde etkili olmuş ve dünya, çalışmak, fakirlik ve zenginlik ile ilgili yanlış anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kanaatimizce fakirliğin ön planda tutulmasının en büyük sebeplerden birisi zayıf ve mevzû hadislere itibar edilmiş olmasıdır. Böylece hadis uydurucuları, bir yandan dünya ve çalışmanın aleyhine, fakirliğin lehine hadis uydurdıkları gibi, bazı gün ve gecelerde yapılan ibâdetlere, okunacak bazı sûre ve duâlara verilecek sınırsız ecir ve mükafaatları ihtiva eden hadisler de uydurarak insanların dünya-âhiret dengesini bozmuşlardır. Bu tür uydurmalarından etkilenen kişiler de işi tembelliğe ve miskinliğe vurmuşlardır. Dolayısıyla bu tür uydurmalara, hatta zayıf hadislere kesinlikle itibar edilmemeli ve delil olarak kullanılmamalıdır.

²⁹⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler, sh., 187-188. Yukarıda verdiğimiz uydurma hadisler yanında fakirliği yeren bazı hadisler de uydurulmuştur. Örneğin. "Fakirlik iki cihanda yüz karasıdır." gibi. (Bk. Sagâni, a.g.e., sh., 105; Aclûni, a.g.e., II, 87).

SONUÇ

İslâm dünyasının geri kalışının ve başkalarına muhtaç oluşunun kökeninde yanlış dünya anlayışı (dünya-âhiret dengesinin korunamaması) ve İslâmın fakirlik ve zenginliğe bakış açısının doğru olarak bilinmemesi yatmaktadır. Dünya ve nimetlerine karşı insanların yaklaşımlarında farklılıklar gözlenmektedir. Kimileri dünyadaki canlı veya cansız varlıkları put haline getirerek ifrat noktasında hareket ederken, kimileri de zühd adına tefrit noktasında hareket ederek dünya hayatını önemsememekte ve âdeta inziva hayatını savunmaktadır. Her iki yaklaşım tarzı da Hz. Peygamber'in anlayış disipliniyle bağdaşmadığından İslâmî olmayıp tenkit edilmiştir. İslâmın öngörmüş olduğu mu'tedil görüş ve anlayış; aşırı hırs ve tamahkârlıktan uzak kalınarak dünyayı ve nimetlerini putlaştırmadan, geçici olduğunu unutmaksızın dünya nimetlerinden şükürnü eda etmek şartıyla meşrû yoldan azamî derecede faydalanmak ve faydalanılmasına yardımcı olmaktır. Mal, para ve servetin esiri olmaksızın; aksine mal, para ve servete hâkim olduğu takdirde bu tür bir zenginliğin topluma olan faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Ve yerilmeyen zenginlik de budur. Zenginlik âdeta iki tarafı keskin bıçak gibidir, iyilerin elinde olursa iyi olur ve övülür, kötülerin elinde olursa da kötü olur ve yerilir. İnsanoğlu dünyaya ve maddeye karşı doyumsuz, açgözlü ve aşırı bir hırs beslemektedir. Bu duygular frenlenmez ve kişi manevi bir eğitimden geçirilmezse yanlış yollara sapar, öngörülen mü'tedil çizgiyi aşar. Burada eğitimin önemli oranda rol oynadığını belirtmek isteriz. Azdıran, saptıran ve şımartan zenginliğin önlenmesi için zengininin, dünyasını ve âhiretini bilen, Allah'tan korkan, ilim, irfan ve ihlas sahibi bir kişi olması gerekir. Bu da ancak manevi ve ahlâkî eğitimle sağlanabilir.

Fakirlik kutsal bir şey olmadığı gibi nimet veya insanı karamsarlığa götüren, ondan kurtulması mümkün olmayan bir musibet de değildir. Allah, "Fakirliği sevdiği kullarına verir, dolayısıyla zengin olmak için çalışmaya gerek yok" demek de çok yanlıştır. Aslında fakirlik de zenginlik de kaddedir, fakirlikten zenginliğe geçmek demek, Allah'ın bir kaderinden başka bir kaderine geçmek demektir. İnsan hasta olabilir, sıkıntı ve problem yaşayabilir, bu benim kaderim diye hastalığını tedavi etmemesi, sıkıntı ve problemini halletme yoluna gitmemesi düşünülemez. Dolayısıyla fakirlikten kurtulmak için de çaba ve gayret gösterilmesi elzemdir. Fakirliğin sayılamayacak kadar zararları ve tehlikeleri vardır. Bizâtihi sıkıntı ve problem olan fakirlik, milletlerin felâketi ve sefaleti demektir. Fakirlik toplumları ve milletleri köle haline getirir ve başkalarının boyunduruğu altına sokar. İslâm'a ve insanlara hizmet fakirlikle değil, zenginlikle yapılır. Bir takım müesseselerin kurulması, okul, çeşme, yol, cami, vakıf, ülke savunması vb. hayırların ve hizmetlerin hepsi zenginlikle gerçekleşecek olan işlerdir. Dolayısıyla fakirliğin savunulması veya hadisler baz alınarak dini yönden temellendirilmeye çalışılması İslâma ve müslümanlara yapılabilecek en büyük kötülüklerden biridir.

Hız. Peygamber'in hayatı incelendiğinde hayatının tamamı zenginlik ve fakirlik açısından aynı olmadığı, aşılamayan bazı sebeplerden dolayı belli bir dönemde maddi sıkıntı çektiği bir gerçektir. Hayatının bazı dönemlerinde de maddi refah seviyesinin yüksek olduğu kaynaklardan tesbit edilmektedir. Dolayısıyla

Hız Peygamber'in sürekli fakir yaşadığını, fakirliği tavsiye ettiğini veya fakirliği üstün gördüğünü iddia etmek tarihi gerçeklerle bağdaşmaz. Böyle bir iddiayı Hız Peygamber'e izâfe etmek Hız Peygamber'i ve hadislerini yanlış anlamak demektir. Hız Peygamber, zaman zaman hadislerinde zenginleri uyarmasının sebebi, insanın dünya ve nimetlerine karşı fitrattan kaynaklanan bir eğilimin bulması ve bu eğilimin, manevi değerleri unutturmasına aşırılığa gitmemesi içindir. Halbuki fakirliğe karşı her hangi bir fitrî eğilim söz konusu değildir. Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler bütünlük içerisinde ele alınıp, hadislerden doğru anlamlar ve yorumlar çıkarılmalıdır. Hadisler, insanları çalışmaya, varlıklı olmaya ve zengin olmaya yöneltmektedir. Bu yönüyle mali ibâdetleri yerine getirenler övüldüğü gibi, topluma maddi açıdan katkıda bulunanlar da övülmüş ve takdir edilmiştir. Toplum açısından hayati öneme hâiz olan bu konuda zayıf ve mevzû hadislere yer verilmemelidir. Hız Peygamber, peygamberliğinin yanında dünyevi yönleri bulunan, devlet başkanlığı, komutanlık, hâkimlik, muallimlik görevlerini yapmasına rağmen şaşalı ve depdebeli bir hayat sürmemiş, israf ve lüksden uzak, sâde ve mütevâzi bir yaşantıyı tercih ederek ümmetine örnek olmuştur. Toplumda çalışmamaya, tembelliğe, zillete ve geriliğe götüren yanlış tanımlanan veya yanlış anlaşılan bazı kavramların günümüz anlayışında ve üslubunda, anlaşılır bir dille doğru olarak tanımlarının yapılması zaruri bir hal almıştır. Örneğin bu kavramlar arasında zühd, kader, kanaat, tevekkül kavramlarına öncelik verilmelidir. İslâma uygun olmayan anlayışların ortadan kaldırılması için bu elzemdir.

BİBLİYOGRAFYA

- * Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1748), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisî alâ elsineti'n-Nâs (I-II)*, 3. Bsk., Dâru İhyâi't-Tûrasi'l-Arabî, 1351.
- * Ahmet b. Hânbel (ö.241/855), *Müsned (I-VI)*, Çağrı Yay., İst., 1982, (ofset).
....., *Kitâbu'z-Zühhd (I-II)*, terc. M. Emin İhsanoğlu, İz Yay., İst., 1993.
- * Ahmed Nâim - Kâmil Mirâs, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi (I-XII)*, D.İ.B., Yay., Ank., 1975.
- Aliyyü'l-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed (ö.1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevzûa (Mevzûatü'l-Kübrâ)*, thk., Muhammed b. Saîd b. Besyûnî Za'lûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.
....., *el-Masnûa fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzûa (Mevzûatu's-Suğrâ)*, thk., Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, 1389/1969.
....., *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih (I-XI)*, thk., Sıdkı Muhammed Cemil Attâr, Beyrut, 1994.
- * Ateş Süleyman, *İslâm Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşr., İst., 1992.*
- * Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd (ö.516/1122), *Şerhü's-Sünne (I-VIII)*, thk., Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- * Beşer Faruk, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları, Seha Neşr., İst., 1991.*
- * Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö.256/870), *Sahîh-i Buhârî (I-VIII)*, Çağrı Yay., 2. bsk., İst., 1982.
....., *Edebü'l-Müfred*, thk. Halid Abdurrahman, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996.
- * Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali (ö.981/1573), *el-Mufâdele Beyne'l-Ganiyyi's-Şâkir ve'l-Fakiri's-Sâbirîn*, thk., Muhammed Ramazan Yusuf, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1994.
- * Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (I-XVIII)*, Akçağ Yay., Ank. 1988.
- * Coşkun Ahmed, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Ahirete Bakışı", E.Ü.İ.F.D., sayı: 4, Kayseri, 1987.
- * Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö.255/869), *Sünenü'd-Dârimî (I-II)*, thk., es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1984.
- * Davudoğlu Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi (I-XII)*, Sönmez Neşr., 2. bsk., İst., 1977.

- * Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, (ö.275/888), Sünen-i Ebî Dâvûd (I-V) Çağrı Yay., İst. 1981, (ofset).
- * Ebu's-Şeyh el-Isbehânî (ö.369/979), Hz.Peygamber'in Edeb ve Ahlâkı (Kitâbu'l-Ahlâk en-Nebî ve Âdâbuhu), terc., Naim Erdoğan, İz Yay., İst., 1995.
- * Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö.224/839), Kitâbu'l-Emvâl, terc., Cemaleddin Saylık, Düşünce Yay., İst., 1981.
- * Ebû Yusuf, Ya'kub b. İbrahim (ö.182/798), Kitâbu'l-Haraç, terc., Ali Özek, İ.Ü.Yay., 2. bsk., İst., 1973.
- * Eraydın Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1994.
- * Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'ffe ve'l-Mevzûa, (I-V), Mektebetü'l- Maarif, Riyad, 1412/1992.
- * Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (I-IX), Eser Kitabevi., İst., trs.
- * Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö.604/1207), Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr) (I-XXIII), terc., heyet, Akçağ Yay., İst., 1988.
- * Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (ö.505/1111), İhyâu Ulûmi'd-Dîn (I-V), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- * Gölcük Şerafettin, Kur'ân'da İnsanın Değeri, Pınar Yay.,İst.,1983.
- * Hâkim en-Nîsâbü'rî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö.405/1014), el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (I-V), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- * Heysemî, Ali b. Ebîbekr (ö.807/1404), Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid (I-IX), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1982.
- * el-Hût Ebû Abdillâh, Muhammed b. Dervîş el-Beyrûnî (ö1276/1859), Esne'l-Metâlib fî Ehâdîs-i Muhtelifeti'l-Merâtib, thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.
- * İbn Arrak Ebu'l- Hasan b. Muhammed (ö.963/1555), Tenzîhü's-Şerîati'l-Merfûa Ani'l -Ahbârî's-Şenâti'l- Mevzûa (I-II), thk, Abdülvehhâb Abdullaţif, Dâru'l-Kütübi'l- İlmîyye, Beyrut, 1401-1981.
- * İbnü'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö.597/1201) Kitâbü'l- Mevzûât, thk., Abdurrahman Muhammed Osman, 2. bsk. Darü'l-Fikr, 1403/1983.
- * İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ebu's-Saâdât Mubârek b. Muhammed (ö.606/1209), Câmîu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Rasûl (I-XII), thk., Muhammed Hâmid, Suudi Arabistan, 1950.
- * İbnü'l-Esîr el-Cezerî, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1232), el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi İslâm Tarihi (I-IX), terc., heyet, Bahar Yay., İst., 1985.
- * İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (I-XIII), Mektebetü Dâri's-Selâm, Dîmeşk, 1997.
- * İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm (ö.218/833) es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-IV), thk., Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dâru'l- Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1990.

- * İbn İshâk (ö.151/768), Siyeru İbn İshâk, thk., Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981.
- * İbn Kayyim el-Cevzîyye, Muhammed b. Ebî Bekr (ö.751-1350), Medâricü's-Sâlikîn (Kur'ân'î Tasavvufun Esasları) (I-III), terc., heyet, İnsan Yay., İst., 1990.
-, Menârü'l Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf, thk., Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire trs.
-, Uddetü's-Sâbirîn ve Zehîratü's-Şâkirîn (Sabredenler ve Şükredenler), terc., Zeynelâbidîn Tatlıoğlu, İnsan Yay., İst., 1989.
-, Zâdu'l-Meâd (I-V), terc., Muzaffer Can, Cantaş Yay., İst., 1989.
- * İbn Mâce, Ebu Abdillah el-Kazvînf (ö.275/888), Sünen (I-II), thk., Muhammed Fuad Abdülbaki, Darü'l Fikir, trs.
- * İbn Sa'd (ö230/844), Tabakâtü'l-Kübrâ, (I-VIII), Dâru Sâdır, Beyrut, 1985.
- * İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiyye (ö.728/1328), Mecmû'u Fetâvâyı İbn Teymiyye (I-XXXV), tertib: Abdurrahman Muhammed b. Kâsım, Mektebetü'l-Maarif, Rabat, Mağrib, trs.
- * İsmail Ankaravî, Minhâcu'l-Fukara (Fakirlerin Yolu), terc., Saadettin Ekici, İnsan Yay., İst., 1996.
- * Karâ Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay., 2. bsk., İst., 1990.
-, Tasavvufî Düşüncede İnsan-Dünya Münasebetleri ve Zihniyetimiz (tebliğ), Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu, Bursa, 1990.
- * Kurtkan Âmiran, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst, 1987.
- * Küçükkalay Hüseyin, "Kur'ân-ı Kerim ve Fakirlik Problemi", S.D.Ü.İ.F.D., sayı: 2, Isparta, 1996.
- * Mâlik b. Enes (ö.179/795), el-Muvatta, thk., Muhammed Fuat Abdülbâkî, trs.
- * Mansûr Ali Nâsif, Gâyetü'l-Me'mûl Şerhu't-Tâc el-Câmi'l-Uşûl (Tâc ile birlikte), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. bsk., Beyrut, 1962.
- * Maverdî(ö.450/1058), Ahkâmü's-Sultâniyye (İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku), terc., Ali Şafak, Bedir Yay., İst., 1976.
-, Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn, terc., Ali Akın, Temel Neşr., İst.,1982.
- * Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân (I-VII), terc., heyet, İnsan Yay., İst.,1986.
- * Mevlânâ Şiblî, Asr-ı Saâdet (I-V), terc. Ömer Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine uygulayan: O. Zeki Mollamehmetoğlu, Eser neşr. İst., 1997.
- * Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Sosyal Dayanışma, terc., E.Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu, 2.bsk., Yağmur Yay., İst., 1976.
- * Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mektebetü'l-İslâmiyye,İst.,1982.

- * Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi (I-II), terc., M. S. Mutlu, S. Tuğ, Yağmur Yay., İst., 1965.
- * Muhâsibî Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Anâzî (ö.243/857), er-Riâye, terc., Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İst., 1998.
- * Mustafa Sabri, Meseleler, Osmanlıcadan sadeleştiren: Osman Nuri Gürsoy, 2.bsk., Sebil Yay., İst., 1976.
- * el-Mutteki, Alaüddîn Ali b.Husâmüddîn el-Hindî (ö.975/1567), Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl (I-XVIII), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- * Münâvî, Muhammed Abdurrauf (ö.1031/1622), Feyzu'l-Kadîr (I-VI), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- * Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim b Haccâc, (ö.261/874), el- Câmîu's-Sahîh, (I-V), thk., M. F. Abdülbaki, Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan, 1375/1956.
- * Nesâî, Ebû Abdîrrahman, Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), Sünen (I-IV), Çağrı Yay. İst. 1981 (ofset).
- * Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref (ö.676/1277), Riyâzu's-Sâlihîn, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, haz., Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut, 1973; Terc. ve şerh: M. Yaşar Kamdemir-İ. Lütfi Çakan-R. Küçük, Erkam Yay., İst., 1997.
-, Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî (I-XVIII), 4. bsk., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997. * Özdenören Rasim, Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler, İnsan Yay., İst., 1985.
- * Sağâni, Radiyüddin Ebu'l -Fedâil el Husêyn b. Muhammed (ö.650/1252), el-Mevzûât, thk., M. Abdulkadir Ahmed, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l-Misriyye, Kahire, 1411/1991.
- * Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097), Kitâbu'l-Mebsûd (I-XXX), Çağrı Yay., İst., 1983.
- * Suyûfî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), el-Câmîu's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr (I-II), thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996.
-, ed-Dürerü'l Münteşira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ, thk., M. Abdülkadir Atâ, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1987.
-, el-Leâliu'l-Mesnûa' fi'l- Ehâdîsi'l- Mevzûa, (I-II), Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk. Beyrut, 1417/1996.
- * Şâtîbî, İbrahim b. Musa (ö.790/1388), el-Muvâfakât, (I-IV), terc. M. Erdoğan, İz Yay., İst, 1990.
- * Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l- Ehâdîsi'l-Mevzûa, thk., Abdurrahman b. Yahya, Matbaatu's- Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire 1380/1960.
- * Şeybânî, Abdurrahman b. Ali (ö.944/1537), Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fî mâ yedûru alâ elsineti'n-Nâsi mine'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1988.

- * Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa, (ö.279/892), Sünenü't-Tirmizî, (I-V) thk., Ahmed Muhammed Şakîr, M. F. Abdülbâkî, İ. Adve Avad, Kahire 1357/1938.
- * Uludağ Süleyman, "Fakr Maddesi", D.İ.A., cilt:XII, İst., 1995.
....., Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İst., 1997.
- * Yardım Ali, Peygamberimizin Şemâili, ErkamYay., İst., 1998.
- * Yeniçeri Celal, "Asr-ı Saadet'de Hz.Peygamber'in ve Âilesinin Geçimi", (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'de İslâm, I-V), Beyan Yay., Editör: Vecdi Akyüz, İst., 1995.
....., "Hz.Peygamber Âilesinin Gelirleri, Geçimi ve Bıraktığı Miras" (tebliğ), Hz.Peygamber ve Âile Hayatı (sempozyum), İSAV, İlimi Neşr., İst., 1989.
....., İslâm'da Devlet Bütçesi, Şamil Yay., İst., 1984.
- * Yetik Erhan, "Hz.Muhammed'in Zühd ve Takvası" (tebliğ), İslâm'da İnsan Modeli ve Hz.Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası: 1993), T.D.V.Y., Ank., 1995.
- * Yıldırım Ahmet, "Hz.Peygamber'in Zühd Hayatı" (tebliğ), I. Kutlu Doğum Sempozyumu, S.D.Ü.İ.F.Y., Isparta, 1998.
....., Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, T.D.V.Y., Ank., 2000.
- * Yusuf el-Kardâvî, Fakirlik Problemi Karşısında İslâm, terc., Abdülvahhâb Öztürk, Nur Yay., Ank., 1975.
....., İslâm Hukukunda Zekât (Fıkh'u'z-Zekât) (I-II), terc., İbrahim Sarmış, Kayıhan Yay., İst., 1984.